

Bästa föreståndarinna!

Föräldrakänslor i brev till tre svenska barnhem

för finska krigsbarn 1944-1947

Malin Ekebon
Helsingfors universitet
Humanistiska fakulteten
Institutionen för filosofi, historia, kultur- och konsthistoria
Läroämnet historia
Handledare: Henrik Meinander
Oktober 2011

”Sydämellinen kiitos kortistanne, on aina niin hauskaa kun se tulee, sillä sehän on ainoa yhteys lapsiimme”

- Terttu Eronen 4.2.1947

Innehållsförteckning

1. Inledning	1
1.1 Ämne, begränsning och frågeställning.....	1
1.2 Tidigare forskning.....	4
1.3 Källorna.....	6
1.4 Teori och metod.....	9
1.5 Synen på barn och barndom under 1900-talets första hälft.....	13
2. Bakgrund	17
2.1 De praktiska arrangemangen	17
2.2 Alternativ hjälp till barnen	21
2.3 Allmänt om barnhemmen i Sverige.....	23
2.4 Finska Internatet Bergsjö.....	27
2.5 Karantänsförläggningen Marieberg	32
2.6 Finska Barnhemmet Gorsingeholm.....	32
3. Motiven till att skicka barnen till Sverige	35
3.1 Kriget och dess faror.....	35
3.2 Hemförhållanden	39
3.3 Barnens behov som drivande kraft	44
3.4 Åsikter och tankar i samhället och inom familjen.....	46
4. Väl framme i Sverige	51
4.1 Barnet anländer till Sverige	51
4.2 Tankar om barnhemmet.....	54
4.3 Relationen till Gerda.....	57
5. Då barnet är långt borta hemifrån	61
5.1 Saknad	61
5.2 Oroskänslor.....	65
5.3 Nyheter om barnet	69
6. Tillbaka till Finland	73
6.1 Stanna eller återvända?.....	73
6.2 Hemkomsten – ett glatt eller ett problematiskt återseende?.....	76
6.3 Tacksamhet	80

7. Sammanfattning	86
8. Käll- och litteraturförteckning	90
<i>8.1 Källor.....</i>	<i>90</i>
<i>8.2 Litteratur.....</i>	<i>90</i>
<i>Bilaga 1: Förteckning över barnen och brevskrivarna.....</i>	<i>94</i>

1. Inledning

Då vinterkriget bröt ut i slutet av november 1939, var Sverige inte sen med att erbjuda sin hjälp till Finland. ”Finlands sak är vår” blev ett kraftigt slagord i grannlandet och flera hjälporganisationer grundades. På initiativ av Maja Sandler och Hanna Rydh startades också en kampanj för att Sverige skulle ta emot barn från Finland, så att barnen trots kriget kunde leva ett tryggt och lugnt liv. Redan den 15 december 1939 skickades den första gruppen finska barn med båt över Östersjön. Föga kunde dock organisatörerna i det här skedet ana, att dessa barnförflyttningar skulle utvecklas till en så stor operation, att den senare skulle komma att kallas ”Världshistoriens största barnförflyttning”¹. Man har beräknat att sammanlagt omkring 80 000 barn under åren 1939 till och med år 1946 evakuerades från Finland till främst Sverige, men också till Danmark och Norge. Denna siffra motsvarar till exempel det totala antalet barn födda i Finland år 1939.²

Största delen av krigsbarnen placerades i fosterfamiljer runt om i nämnda länder och tillbringade allt från ett par månader till flera år borta hemifrån. En ansenlig del av krigsbarnen bodde också, åtminstone under en del av sin tid utomlands, på olika slags barnhem, sjukhus eller internat.

1.1 Ämne, begränsning och frågeställning

De främsta orsakerna till att barnförflyttningarna inleddes var, enligt de finska myndigheterna, dels livsmedelsbristen i landet och dels att man ville befria de karelska mödrarna från omvårdnaden av sina barn så att de kunde återvända till återuppbyggnadsområdet.³ Då Karelen skulle byggas upp igen efter återerövringen, tänkte man att arbetet skulle framskrida fortare ifall mödrarna inte samtidigt skulle behöva ta hand om sina barn.

¹ Kavén 1994, 9; Innala 2006, 2.

² Kavén 2010, 18.

³ Kavén 1994, 67.

I Finland fanns år 1940 ca 1 miljon barn som var under 15 år gamla. Åren 1941-1945 föddes årligen kring 65 000 – 95 000 nya barn. Det här innebär att det under krigsåren i landet fanns ungefär 1,5 miljoner barn att ta hand om.⁴ Detta var en stor mängd med tanke på den samtidigt ökande livsmedelsbristen. I slutet av år 1941 beräknades förråden av nödvändiga livsmedel motsvara behovet under endast 2-4 veckor framöver. Livsmedelsbristen nådde sin kulmen i början av år 1942. Orsakerna till denna stora brist anses vara att Finland inte var förberett för ett så långt och utdraget krig. Man hade väntat sig att kriget skulle ta slut fort.⁵ Även om barnens kortranson av mat anses ha varit relativt riklig, fanns det dock redan under mellanfreden tecken på undernäring. Värst var situationen i östra och norra Finland. Särskilt drabbade var fattiga och familjer med många barn. Till exempel i samband med en läkargranskning i Viborg inför en barntransport i juni 1942, konstaterades det att en stor del av de barn i åldern 2-7 år som var på väg till Sverige, var undernärda.⁶

Även politiken spelade en stor roll, kanske till och med den största rollen i sammanhanget. Myndigheterna var till en början mycket skeptiska till Sveriges förslag att ta emot finska krigsbarn i sina hem. Men eftersom man var oroliga för att den välvilja svenskarna visade mot Finland skulle avta ifall man inte tog emot den hjälp som Sverige erbjöd, godkände man förslaget. Till en början var det dock främst fråga om en nödlösning och man trodde därmed inte att barnförflyttningarna skulle bli någon särskilt stor operation. Då transporterna väl kom igång och kriget bara drog ut på tiden, kom dock krigsbarnsverksamheten att bli en långvarig process som sträckte sig över många år. Vad många inte vet, är att barntransporter fortsatte ännu efter år 1945 då kriget redan tagit slut. I detta sammanhang handlade det främst om mycket sjuka barn som skickades till Sverige då Finland helt enkelt inte hade tillräckliga resurser för att ta hand om dem. Detta projekt lades dock ner under hösten 1947 då pengarna sakta men säkert började ta slut.⁷

I min avhandling kommer jag att begränsa mig till endast de familjer vars barn skickades till Sverige. Därmed kommer de barn som skickades till Danmark och

⁴ Korppi-Tommola 1996, 13.

⁵ Korppi-Tommola 1996, 6.

⁶ Salminen 2007, 122.

⁷ Rossi 2008, 17.

Norge inte att behandlas. Fokus kommer inte heller att ligga på den gruppen krigsbarn, som under sin tid i Sverige bodde hos en fosterfamilj, utan på den i betydligt mindre grad utforskade gruppen krigsbarn som vistades på barnhem. Till mitt förfogande har jag haft ett material som anknyter till tre olika barnhem i Sverige: Finska Internatet Bergsjö, Karantänsförläggningen Marieberg och Finska Barnhemmet Gorsingeholm.⁸ Alla dessa barnhem var verksamma under olika perioder, men den gemensamma nämnaren för dem alla tre är den finlandssvenska fröken Gerda Sandberg. Hon var i tur och ordning föreståndarinna för de tre nämnda barnhemmen under en period mellan åren 1944 och 1947, det vill säga i krigsbarnsverksamhetens slutskede.

Materialet som jag har haft till mitt förfogande består till största delen av ett antal brev som föräldrar, vilkas barn vistades på något av de ovan nämnda barnhemmen, skickat till föreståndarinnan Gerda Sandberg. Utgående från dessa brev hoppas jag kunna föra fram hur känslor och tankar kring föräldraskapet under krigstiden tog sig uttryck i skrivna brev. Jag strävar alltså närmare bestämt efter att få en helhetsbild över hur det egentligen var att vara förälder till ett krigsbarn. Detta hoppas jag komma fram till genom att ställa mig en del frågor rörande dels själva beslutet att skicka iväg sitt barn ensamt till ett främmande land, dels känslor och tankar efter barnets avresa samt dels upplevelsorna kring barnets hemkomst. Vad var det som egentligen låg bakom föräldrarnas beslut att skicka sina barn till ett främmande land, utan vetskap om var de skulle hamna? Vilka var och hur presenteras motiven för agerandet? Vad rörde sig i mödrarnas tankar då barnen väl var långt borta hemifrån? Hur kom till exempel deras saknad till uttryck i breven? Fanns det något som oroade dem? Vilket slags information ville de helst ha om sina barn? Och slutligen, hur var det då barnet äntligen efter sin långa vistelse i Sverige återvände hem? Eftersom fosterfamiljer var den vanligaste formen av hem för krigsbarnen i Sverige, avser jag också att i mån av möjlighet, och på basen av det material jag använder mig av, utreda huruvida föräldrarna reagerade på något speciellt sätt då de fick reda på att barnet placerats på ett barnhem i stället för hos en familj.

⁸ Dessa tre anstalter hade alla något olika funktioner, men för enkelhetens skull kommer alla i första hand att benämnas barnhem.

Syftet med denna avhandling är således inte att försöka avgöra huruvida barnförflyttningarna var en god eller dålig sak. Det överlåter jag till någon annan att fundera på. Jag kommer inte heller att försöka utreda huruvida barnförflyttningarna fått några större konsekvenser senare i livet, till exempel i form av psykiska problem. I det har man forskat i andra sammanhang.⁹ En annan viktig, men även den mycket vanlig frågeställning skulle vara att redogöra för krigsbarnens egna erfarenheter, men eftersom detta redan behandlats ingående i tidigare forskning¹⁰ kommer vinklingen i min avhandling att vara en annan. Min fokus kommer med andra ord att ligga på den så att säga ”andra sidan”, det vill säga hemmafronten. Med hemmafronten menar jag de personer, särskilt föräldrar och andra familjemedlemmar, som fortfarande stannade kvar i det krigshärjade Finland då något av familjens barn skickades över till tryggheten och välmågan i Sverige.

1.2 Tidigare forskning

Barnförflyttningarna väcker än idag starka känslor hos de berörda. En del idag vuxna krigsbarn minns händelserna som bland de bästa i deras liv medan andra försöker förtränga de svåra minnen de har. Bland allmänheten väckte operationen redan under samtiden mycket delade känslor. De som var för barnförflyttningarna tittade ibland ner på de föräldrar som bestämde sig för att behålla sina barn hemma. I andra kretsar var det i stället de föräldrar som skickade iväg sina barn till utlandet som ofta utsattes för misstro. Många var rädda för att barnen aldrig skulle återvända. De negativa åsikterna om barnförflyttningarna var tidvis till och med så starka, att myndigheterna var tvungna att införa en omfattande censur för att de hjälpgivande instanserna inte skulle känna sig kränkta.¹¹ Kanske är det just på grund av denna censur som händelserna under en lång tid varit omspunna av en djup tystnad. Det är först under den senaste tiden man börjat intressera sig mer för barnförflyttningarna och krigsbarnens öden.

⁹ Se till exempel Korppi-Tommola 1996.

¹⁰ Räsänen 1996; Lagnebro 1994.

¹¹ Kavén 1994, 70-89.

Ett problem med krigsbarnslitteraturen är att en stor del av den är skriven av personer som själv varit krigsbarn, vilket gör att materialet lätt färgats av egna erfarenheter. Memoarer och biografier finns det rätt gott om¹², medan mer faktabaserad litteratur är mer sällsynt förekommande och i den mån den finns, är den ofta skriven av före detta krigsbarn. Av detta följer att en stor del av litteraturen förhåller sig antingen positivt eller negativt till barnförflyttningarna som företeelse. Som ett exempel på ett verk som starkt kritiserar barnförflyttningarna kan nämnas Annu Liikkanens bok ”Med lapp om halsen”¹³ där hon berättar om de negativa upplevelser som en del krigsbarn haft i de nordiska länderna.

Bland nyare litteratur om krigsbarn kan nämnas Heikki Salminens ”Lappu kaulassa yli Pohjanlahden”¹⁴. Salminen är en av de få författare som själv inte varit krigsbarn. Hans verk är en mycket omfattande och utförlig redogörelse för barnförflyttningens historia från början till slut. Ett annat liknande verk, men något äldre, är Pertti Kavéns ”70 000 små öden”¹⁵ som blivit något av en klassiker inom krigsbarnslitteraturen. En helt nyutkommen bok är däremot Kavéns doktorsavhandling som utkom i slutet av år 2010 och som behandlar den politiska agendan och minneskulturen kring barnförflyttningarna samt för första gången även ger en ny överblick över det demografiska slutresultatet.¹⁶ Dessa verk ger en omfattande bild av barnförflyttningarna i sin helhet, från politik till vardagsliv, och har därmed varit till stor hjälp då jag försökt knyta brevsamlingen jag använt mig av till någon kontext.

Största delen av krigsbarnslitteraturen behandlar likväl endast de barn som under sin vistelse levit hos en fosterfamilj, medan barnen på barnhemmen lämnats nästan helt i skymundan. De nämns oftast med bara några få rader. Tapani Rossis relativt nyutkomna bok ”Räddade till livet” är dock ett verk som helt och hållet är tillägnad de över 400 barnhemmen i Sverige. Boken har därför haft stor betydelse för min forskning.

¹² T.ex. Knuutila & Levola 2000; Välimäki & Österman 2007.

¹³ Liikkanen 1995.

¹⁴ Salminen 2007.

¹⁵ Kavén 1994.

¹⁶ Kavén 2010.

Den den överlägset största delen av litteraturen är därtill skriven ur barnens synvinkel, det vill säga hur de praktiska arrangemangen gick till och hur barnen hade det under sin vistelse i Sverige. Endast ett fåtal verk belyser hur föräldrarna hemma i Finland uppfattade barnförflyttningarna. Det kanske bästa exemplet är den av Virpi Salin utgivna boken ”Tyhjä syli – Äidin kirjeet Ruotsiin 1942-1946”¹⁷, där hon publicerat de brev som Lempi Salin skickat till sin son Stig och hans fosterfamilj i Sverige. Det har även skrivits en pro gradu -avhandling om ämnet föräldraskap under krigstid: Maria Syrjös ”Perheellisen virkanaisen selviytymisstrategia sota-ajan Suomessa”¹⁸. Ifrågavarande pro gradu behandlar dock föräldraskap på ett mer allmänt plan och inte direkt i anknytning till barnförflyttningarna.

På senare år har forskningen allt mer intresserat sig för hur barnförflyttningarna påverkat krigsbarnen psykiskt och hur de klarat sig senare i livet. Aura Korppi-Tommola publicerade på 1990-talet en rapport över ett dylikt forskningsprojekt.¹⁹ Ett nyare och betydligt större forskningsprojekt som ännu inte avslutats startades också vid institutionen för beteendevetenskaper vid Helsingfors universitet år 2005.

Själva materialet som jag har haft till mitt förfogande är hittills mycket utforskad. År 2008 skrev Jari Malinen vid Jyväskylän universitet en kandidatavhandling, ”Sotaäitiys – petturuus, sankaruus vai uhkaus?”, som dock behandlade endast en utvald del av brevsamlingens brev.²⁰ Även Tapani Rossi har i viss utsträckning använt sig av materialet i sin bok om barnhemmen. Utöver dem finns främst arkivets nuvarande innehavares, Birgitta Lönnqvists, egna anteckningar om materialet.

1.3 Källorna

Som redan nämnts är den gemensamma nämnaren för Finska Internatet Bergsjö, Karantänsförläggningen Marieberg och Finska Barnhemmet Gorsingeholm deras föreståndarinna, fröken Gerda Sandberg. Hon föddes år 1905 och var utbildad

¹⁷ Salin 2002.

¹⁸ Syrjö 1997.

¹⁹ Korppi-Tommola 1996.

²⁰ Malinen 2008.

handarbetslärarinna från Helsingfors.²¹ Tack vare sin höga position, skötte hon om det mesta av pappersarbetet på barnhemmen. Efter krigsslutet, då barnhemmen i Sverige stängdes, återvände hon till Finland och hade då med sig en relativt stor mängd material i anknytning till sitt arbete där. Barnhemmens bokföring och alla officiella papper överlämnade hon självklart till myndigheterna i Sverige, men en del kladdar, koncept och minnesanteckningar tog hon med sig hem. I dem finns det bland annat anteckningar om när barnen anlant till barnhemmen, när de skickats till sjukhus då de varit mycket sjuka och när barnen återigen lämnat barnhemmet, antingen för att placeras hos en fosterfamilj eller för att resa tillbaka hem till Finland. Därtill skötte fröken Sandberg även om kontakten med barnens hem och familjer, vilket utgör huvuddelen av arkivet. En stor del av de brev som familjerna skickade till barnhemmet finns bevarade.

Det var främst mödrar som skrev till Gerda Sandberg, men breven representerar antagligen ändå på ett eller annat sätt hela den berörda familjen. Breven handlar mest om mödrarnas saknad efter sina barn och oron för deras välbefinnande. Men breven ger också en hel del detaljerade beskrivningar om hemförhållandena i Finland och om kriget, om mödrarnas tankar och rädslor och om deras vardagsliv. Brevens speciella karaktär gör samlingen tämligen unik i sitt slag. De flesta brevsamlingar med anknytning till krigsbarn innehåller brev som är riktade till barn, inte till en vuxen människa. Därför ger breven skrivna till fröken Sandberg en mycket mer detaljerad bild av hemförhållandena än man kan få genom de förenklade och kanske inte lika verklighetstroga brev som riktats till små barn. Föräldrarna har dessutom riktat breven till en annan vuxen som själv var hemma från Finland och som därmed hade upplevt krigets fasor. Tröskeln att berätta om hur läget var i hemlandet var därför eventuellt lägre än om personen de skrev till hade varit svensk.

Ett mycket intressant tillägg till brevsamlingen är en samling konfiskerade brev, det vill säga brev som aldrig skickats vidare. Barnen vid barnhemmen fick skicka brev hem till sina familjer, men de gick alltid via barnhemmets personal. Därför har en del brev, som vittnar om bland annat barnens hemlängtan, aldrig skickats iväg för att inte

²¹ Inspektionsrapport för barnhemmet Bergsjö 1944, PA.

oroa föräldrarna i onödan.²² Dessa speciella brev finns bevarade från Karantänsförläggningen Marieberg, som fungerade som ett genomgångshem där barnens hälsotillstånd kontrollerades och där de väntade på att skickas vidare till någon fosterfamilj eller ett annat barnhem. Därtill innehåller brevsamlingen också några brev som skickats till föreståndarinnan från en fosterfamilj dit ett av barnhemmets barn flyttats. Eftersom dock dessa båda små brevsamlingar faller utanför min begränsning, kommer jag inte att behandla dem i detta sammanhang.

Brev- och dokumentsamlingen hittades för ett par år sedan av Birgitta Lönnqvist, vars moster Gerda Sandberg var. Det är för tillfället ett helt privat arkiv men då denna avhandling skrevs förvarades hela materialet temporärt på institutionen för beteendevetenskaper vid Helsingfors universitet där det ingick i ett stort forskningsprojekt om krigsbarn. Sammanlagt omfattar materialet 238 handskrivna brev och representerar 52 finska familjer. Flest brev finns bevarat från Finska Internatet Bergsjö medan materialet från Karantänsförläggningen Marieberg är minst. Detta är helt förståeligt med tanke på instansernas karaktär. Barnhemmet i Bergsjö var en mycket långvarigare boplats för barnen än genomgångshemmet Marieberg, vilket jag kommer att återkomma till senare. Gränsår för brevsamlingen blir Gerdas verksamhetsperioder, det vill säga augusti 1944 till juli 1947. Därmed är brevsamlingen inte representativ för hela barnförflyttningsperioden, utan berör främst dess slutskede.

Största delen av breven är skrivna på finska, men en del undantag finns givetvis i form av enstaka svenskspråkiga brev, vilket framgår ur bilaga 1. Av dessa svenskspråkiga brev är de flesta skrivna av en finlandssvenska medan en del är skickade av en helt finskspråkig mor som gjort sig mödan att låta skriva breven hos någon svenskkunnig. Strukturen och längden på breven varierar mer än språket de är skrivna på. Vissa brev är endast korta hälsningar på små papperslappar medan andra brev består av upp till tre ark i storlek A4, fullskrivna på bägge sidorna. Därtill finns även ett mindre antal postkort med till exempel påsk- eller julhälsningar. Samtliga brev är givetvis skrivna för hand, vilket medför att en del är lättare att tyda än andra på grund av de varierande handstilarna. Tydligheten varierar också beroende på

²² T.ex. brev från Raimo till Aira Kainulainen 1.8.1946, PA.

rättstavning och struktur. Vissa brevskrivare har ett nästan perfekt språk utan skrivfel medan det märks att andra inte varit särskilt vana vid att skriva. Likaså har en del brev klara meningar och fullständiga styckeindelningar medan andra snarare är skrivna som fritt flödande tankegångar där punkter, komman och stora bokstäver glömts bort på flera ställen och där meningarna tidvis är mycket osammanhängande.

Även om de flesta bevarade brevsamlingar oftast är i viss mån bristfälliga, verkar denna brevsamling även i detta avseende utgöra ett undantag. Visserligen finns inga av de brev som Gerda Sandberg själv skrivit bevarade, men däremot verkar den samling brev som skickats till henne vara så gott som komplett. Breven bildar nämligen logiska, sammanhängande berättelser, utan större avbrott eller hopp i tiden. Därmed ger de läsaren en möjlighet att bilda en mångsidig och till och med relativt detaljerad bild av händelseförloppet och familjernas situation.

1.4 Teori och metod

Mitt material består således av ett antal brev från ett femtiotal familjer i Finland. Även om breven är skrivna på ett ganska allmänt plan, tror jag det är möjligt att hitta svar på mina frågor genom att granska dem noga. Eftersom min frågeställning kretsar kring olika känslor som längtan och oro är det svårt att få några exakta svar då det handlar om saker som inte kan mätas. Därför blir källkritiken och källanalysen en viktig del av mitt tillvägagångssätt. Källkritik kan bland annat anses vara lik textförståelse. En historiker måste därför fråga sig om texten man analyserar verkligen representera och rekonstruera det förgångna.²³ I de flesta fall erbjuder källorna endast en möjlighet att skapa meningsfulla berättelser och giltiga påståenden om historiska verkligheter, inte att finna absoluta sanningar.²⁴ Eftersom människans verklighet alltid är och förblir en samtida social konstruktion²⁵, är inte heller mitt mål att ge en exakt presentation av föräldrarnas verklighet i en viss, given situation, utan att återge vad som kan tolkas om deras verklighet utgående från de brev de skrivit. Breven är ofta skrivna i all hast och i ett känslofyllt sinnestillstånd och är därmed

²³ Jarrick 2005, 229.

²⁴ Nilsson 2005b, 211; Torstendahl 2005, 213.

²⁵ Nilsson 2005a, 193-194.

inte alltid helt genomtänkta. De innehåller därför eventuellt mer information än vad skribenten från början avsett, information som kan läsas ”mellan raderna”. Föräldrarna kunde ju heller aldrig ana att breven de skrev skulle komma att ingå i en framtida forskning. Därför kan man anta att innehållet i brevet inte är missvisande eller försöker styra läsaren i en viss riktning, utan ger en mer eller mindre konkret bild av situationen.

Eftersom min forskning begränsar sig till ett visst antal brev är forskningen likaså en kvalitativ forskning och hänför sig alltså till mikrohistoria. Traditionellt har mikrohistoria, med nära anknytning till antropologi och sociologi, förknippats med forskning kring någon by eller ett samhälle, men denna genre har på senare tid även använts för att forska i minoriteter eller de så kallade bortglömdas historia, vilket passar bra in på ämnet krigsbarn.²⁶ Även min forskning ämnar alltså, som ovan nämnts, belysa en sådan del av barnförflyttnings historia som hittills inte uppmärksammats särskilt mycket. Samtidigt kommer jag också att dra viss nytta av sociologins och socialpsykologins teorier om hur samhället påverkar individen och hennes verksamhet samt om hur människan fattar ett beslut. Det är självklart att en del motiv till varför de finska familjer som jag kommer att behandla, beslöt sig för att skicka iväg ett eller flera av sina barn till Sverige, finns inom den egna familjen, men ett faktum är också att människan är en del av samhället som omger henne och därmed påverkas hon också av de rådande normerna och attityderna i samhället. Människan innehar alltså en viss roll i samhället som hon bör leva upp till. Samtidigt påverkas människan också av de enskilda människorna omkring henne och deras förväntningar.²⁷ Föräldrarnas motiv till att skicka iväg barnen är därmed troligen en kombination av de egna resurserna och de allmänna opinionerna i samhället runt omkring familjen.

Enligt socialpsykologin strävar en individ i sina handlingar att enligt sin subjektiva syn på saken välja det bästa till buds stående alternativet för att uppnå största möjliga nytta. Inför ett viktigt beslut som detta måste individen alltid gå igenom en beslutsprocess. I denna process ingår fyra olika skeden: Inför själva beslutet analyseras de olika alternativen och deras följder. Därefter, då valet är avklarat,

²⁶ Peltonen 1999, 62-66.

²⁷ Burke 2005, 47.

börjar individen fundera på hur beslutet ska förverkligas. Det tredje skedet är själva förverkligandet varefter det för kommande beslut kanske viktigaste skedet inleds: utvärdering av handlingen.²⁸ Denna teori lämpar sig mycket väl för de brev jag kommer att analysera eftersom de frågor jag vill ha svar på särskilt korrelerar med beslutsprocessens första och sista skede, det vill säga varför valde föräldrarna att utnyttja barnförflyttning som hjälp och vilka tankar och känslor upplevde de då beslutet verkställdes?

Brevalys har under de senaste åren blivit en allt vanligare metod för historiker eftersom brev passar in på många olika forskningsteman tack vare sin mångsidighet. Då man handskas med brev är det dock bra att känna till vissa speciella särdrag som brev har. Enligt Liz Stanley utgör brev en helt egen skrivgenre som skiljer sig starkt från till exempel prosa. En text i en bok är en väl genomtänkt helhet som modifierats många gånger innan den slutligen gått i tryck. Privata brev är mer impulsiva, de är som en mellanform mellan bearbetad text och tal. Ramen för brev utgör kommunikation: ett brev är inte likt en dagbok skriven endast för den som haft pennan i handen, utan utgör en kommunikativ länk mellan två parter. Även om själva texten i vissa fall till sin karaktär kan vara som en monolog och därmed mycket likna de texter man skriver i sin dagbok, är texten likväl riktad till någon annan.²⁹

All slags kommunikation sätter också både gränser och ger möjligheter. I brev fattas den direkta responsen och kroppsspråket mellan två personer som pratar med varandra öga mot öga. Däremot ger brev samtidigt en möjlighet att i lugn och ro få sagt det man vill, utan att någon annan kan avbryta. Både den mottagande parten och den givande parten har alltid varsin roll i all kommunikation. Den slutliga kommunikationen är med andra ord påverkad av båda parterna. Samtidigt påverkas de båda parterna inte endast av varandra, utan också av diverse normer och oskrivna regler som hör ihop med olika former av kommunikation, däribland brevskrivande.³⁰

Ett brev kan således aldrig skiljas från den kontext där det fått sin början. Då mottagaren på ett eller annat sätt påverkar innehållet i brevet, har även brevskrivaren

²⁸ Helkama, Myllyniemi & Liebkind 2001, 151, 155-156.

²⁹ Stanley 2004, 213; Burke 2004, 91-92.

³⁰ Forselius 2005, 246.

kunnat välja vad han eller hon har velat berätta för den andra parten. Det här gör att brev inte är värdefulla enbart tack vare den konkreta information de eventuellt innehåller. Tvärtom är det svårt att finna direkta sanningar i brev, eller utgående från brev direkt referera till en viss persons åsikter. Brevs värde ligger däremot i hur innehållet i dem förändras beroende på tiden då de är skrivna och personen de är riktade till. Det går med andra ord att läsa ut attityder gentemot vissa personer och vissa givna situationer.³¹

Att analysera brev medför därmed en del problem för forskaren. För det första är forskaren alltid beroende av brevens intertextualitet: eftersom det är brevskrivarna som styr innehållet, står inte alla svar att finna. En del för forskaren mycket relevanta saker kanske överhuvudtaget inte nämns, vilket kan påverka forskningens slutresultat.³² För det andra är breven alltid skrivna i en viss tidsbunden kontext som senare inte fullständigt kan rekonstrueras.³³ Man kan därmed fråga sig huruvida en forskare utgående från brev de facto kan måla upp en fullständigt verklighetstrogen bild av brevets innehåll och dess kontext. För det tredje måste forskaren förhålla sig kritiskt till brevets innehåll och inte ta det som sanningar och äkta beskrivningar för forskningsobjektet. Enligt Forselius är forskningen kring brev än idag mycket oproblematiserad och ses som en lätt källa att forska i, trots att brev i själva verket är en mycket komplex företeelse.³⁴

Väl medveten om de ovan nämnda svårigheterna i anknytning till brevanalys, har jag strävat till att se de brev jag använt mig av som en kommunikativ produkt mellan de finska föräldrarna och den till en början helt främmande barnhemsföreståndarinnan i Sverige. I stället för att försöka se exakt hurudant föräldraskapet var i det krigstida Finland, har jag i stället försökt utreda hur föräldrakänslor uttrycktes i breven riktade till just Gerda Sandberg. För att finna svar på mina frågor har jag grupperat innehållet i de brev jag läst enligt vissa kategorier eller teman. Dessa teman korrelerar även i stora drag med denna avhandlingens huvudkapitel. Jag har alltså delat upp innehållet enligt vad som går att utläsa angående beslutet att skicka iväg sitt

³¹ Stanley 2004, 202.

³² Leskelä-Kärki 2009.

³³ Stanley 2004, 208.

³⁴ Forselius 2005, 242-244.

barn, om att få nyheter om barnet, om känslor då barnet är långt borta hemifrån och om tankar kring hemkomsten och den tillhörande tacksamheten gentemot den svenska hjälpen. Dessa övergripande kategorier har jag därefter ytterligare spjälkt upp i mindre teman, vilka syns i mina underrubriker. På detta sätt hoppas jag kunna skapa en helhetsbild av föräldraskapet och föräldrakänslorna hos de berörda familjerna i brevsamlingen jag använt.

1.5 Synen på barn och barndom under 1900-talets första hälft

För att kunna förstå hur man såg på barnförflyttningarna i samhället och inom familjen, måste man först förstå hur man såg på barn och barndom under den aktuella tidsepoken. Även om det i princip var möjligt att få tag på barnpsykologiska verk som Anna Freuds utredning om barnens förståelse av verkligheten under krigstid³⁵, hade de flesta ändå en helt annan syn på barn och barndomen, en syn vars rötter går långt tillbaka i tiden.

Synen på barnet och barndomen i allmänhet har förändrats mycket sen exempelvis medeltiden då barnet var som en osynlig del av familjen fram tills att han eller hon blev tillräckligt gammal för att delta i sysslorna i hemmet. Främst på grund av den höga barndödligheten undvek man att fästa sig för mycket vid det lilla barnet. Den här tanken ändras egentligen först under 1700-talet, då redan det lilla, nyfödda barnet så småningom fick en bestående plats i familjen.³⁶

Även barndomen som begrepp är relativt nytt. Det är egentligen först i och med att skolväsendet utvecklades under 1700-talet som ett mellanstadium mellan att vara ett småbarn och vuxen uppstod. I och med den förlängda skoltiden, förlängdes även barndomen.³⁷ Detta hänger ihop med den förändrade synen på barnets fostran. Från att ha varit en svag och bräcklig individ, började man nu se barnet som någon som behöver omsorgsfull fostran. Målet med uppfostran blev att förbereda barnet för vuxenlivet samt att hos barnet väcka den vuxnes ansvarskänsla och känslan för sin

³⁵ Frued & Burlingham 1973.

³⁶ Ariés 1982, 157-164.

³⁷ Ariés 1982, 191.

egen värdighet. Samtidigt såg man barnet som en oskuldsfull varelse som man dels måste skydda från livets orenheter samt dels stärka genom att utveckla dess karaktär och förnuft.³⁸

Samma tankar höll i sig även i början av 1900-talet. I det finska agrara samhället var målet med uppfostran att ge barnen förutsättningar att klara sig på egen hand i ett så tidigt skede som möjligt. Man ville inte kela för mycket med barnen, utan viktigare var att de lärde sig att klara sig utan de vuxnas hjälp. Att vara beroende av någon annan sågs som en svaghet i den rådande kulturen och detta synsätt framhävdes ytterligare under krigstiden.³⁹

Före första världskriget fanns det under barndomstiden inte särskilt mycket tid för sorglöst lekande, utan ett fullt deltagande i hemmets sysslor förväntades redan av 7-åriga barn och man förväntade sig att 16-åriga ungdomar redan självständigt kunde utföra arbetsuppgifter, likt de vuxna. Att vara en bra arbetare medförde uppskattning och respekt i samhället, vilket var viktigt med tanke på framtiden. För familjerna på landsbygden betydde barnen därmed extra arbetskraft för familjen medan barn i de industrialiserade städerna betraktades som en god satsning för familjen. Ett framgångsrikt barn medförde nämligen socialt anseende för hela släkten. En förändring i de finska barnens barndom kom i och med den sexåriga läroplikten som infördes år 1921. Enligt den nya lagen fick barnen under sina skolår arbeta endast så mycket, att det inte störde skolarbetet. På landsbygden var det likväl ännu inte ovanligt att barn inte alls gick i skola. Föräldrarna ansåg nämligen att de gjorde mera nytta hemma på gården.⁴⁰

Förutom att lära barnen att bli goda arbetare, var ett annat mål för fostran att göra barnen lydiga och anpassningsbara. Man såg inte barnet på samma sätt som idag som en individ som behövde omsorg, utan man ville lära dem att klara sig ur svåra situationer. Komplimanger och beröm var inte särskilt vanliga eftersom man var rädda för att barnet då skulle anamma en för rosig bild av världen. Enligt Näre och Kirves berodde detta förfarande dock inte på brist på kärlek, utan snarare på en vilja

³⁸ Ariés 1982, 147, 182.

³⁹ Näre & Kirves 2007, 12.

⁴⁰ Antikainen 1998, 102-104; Näre & Kirves 2007, 17-18.

att skydda barnet från livets oundvikliga besvikelser. Av samma skäl undvek man även under kriget att prata om krigshändelserna med barnet. Man förklarade oftast inte heller vad som hände eller varför saker och ting hände. Föräldrarna trodde att det var lättare för både barnet och dem själva ifall barnet inte fick veta hela sanningen. De var ju helt enkelt för små för att förstå.⁴¹

Även fritiden förändrades drastiskt under krigsåren. Fritidssysselsättningar för ungdomar i form av spel- och danskvällar, som man blivit vana vid före krigsutbrottet, förbjöds och i stället fick de yngre i familjen allt oftare stiga in i de vuxnas värld. Eftersom familjens män var ute vid fronten var arbetsuppgifterna sällan heller lätta. För de barn och ungdomar som växte upp under den här tiden var detta dessutom den enda vardag de kände till. Ett ideal som funnits redan tidigare, fick nu en konkretare innebörd i människornas liv: man skulle främja det gemensamma goda, respektera fosterlandet, vara lyhörd och inte ifrågasätta.⁴²

Kunskapen om barn och deras förståelse vidgades dock efter kriget. Anna Freud och Dorothy Burlingham kom nämligen år 1943 ut med en bok, *War and Children*, där de behandlade just barn i krigets öga.⁴³ Synen på barnet och barndomen moderniserades alltså så småningom. Man började se barnet som en självständig individ och man proklamerade barnens rätt att vara barn. Arbetet i hemmet åsidosattes allt mer till fördel för lek och skolgång.⁴⁴

En allmänt rådande tanke var också att barn sist och slutligen glömmer obehagligheter mycket fort⁴⁵, vilket för föräldrarna till krigsbarnen kan ha gjort att det kändes lättare att skiljas åt. Man behövde inte oroa sig så mycket för hur barnet hade det, utan man kunde vara säker på att allt skulle bli bra så fort barnet kommit fram till sin nya familj och fått lite avstånd till det skedda. I Sverige skulle hon eller han ändå fort få nya vänner och en familj som kunde se till att hon eller han mårde bra. Man kan anta att det för vissa mödrar också var lättare att stå ut med saknaden

⁴¹ Näre & Kirves 2007, 9-11.

⁴² Aappola & Kaarinen 2003, 294-295.

⁴³ Korppi-Tommola 1996, 8.

⁴⁴ Näre & Kirves 2007, 18.

⁴⁵ Serenius 2003, 28.

och de eventuella skuld känslorna då man tänkte sig att barnet ändå inte skulle minnas det som skett och kanske till och med skulle komma att glömma sitt ursprungliga hem.

2. Bakgrund

Den barnförflyttning som ägde rum mellan Finland och Sverige under vinter- och fortsättningskriget var ingalunda den första i historien. Dyliga försök att förflytta barn till ett tryggt ställe, bort från krigets fasor, hade förekommit redan under första världskriget i bland annat Storbritannien och Grekland. Också Sverige hade från tidigare erfarenhet av barnförflyttningar, under första världskriget tog emot närmare 14 000 barn från främst de baltiska länderna samt Tyskland och Österrike.⁴⁶ Det är därför kanske inte förvånande att tanken på att flytta de finska barnen till en tryggare tillvaro i grannlandet väcktes just i Sverige. Men även om barnförflyttningar förekommit redan tidigare, har de aldrig varit så omfattande som mellan Finland och Sverige på 1940-talet. Denna barnförflyttning har därför benämnts ”världshistoriens största”⁴⁷.

2.1 De praktiska arrangemangen

Initiativet till barnförflyttningarna togs av Sverige. ”Finlands sak är vår” blev ett slagord som användes för att sporra de svenska medborgarna till att bidra med hjälp till det krigsdrabbade grannlandet. I december 1939 grundades Centrala Finlandshjälpen för att utreda möjligheterna att ta emot finska krigsbarn. Samtidigt startades också en nationell insamling för att samla ihop både pengar och föremål att skickas till Finland. Redan då krigsbarnsprojektet startade anmälde sig 5000 svenska familjer som frivilliga att ta emot ett eller flera finska barn. Förhandlingarna med de finska myndigheterna kunde börja och Maja Sandler och Hanna Rydh skickades över Östersjön för att sköta uppgiften.⁴⁸

Till en början var alltså Finlands inrikesministerium skeptiskt inställt till förslaget men ur en rent politisk synvinkel var ett positivt svar nästan ett måste. Man var orolig för att Sverige skulle känna sig kränkt om Finland tackade nej till ett så här

⁴⁶ Salminen 2007, 10-17.

⁴⁷ Kavén 1994, 9; Innala 2002, 2.

⁴⁸ Pulma & Turpeinen 1987, 205.

generöst erbjudande och man ville inte riskera att grannlandets vilja att hjälpa skulle avta eller till och med helt ta slut⁴⁹. Ytterligare en faktor som påverkade beslutet var att en del förberedande åtgärder redan vidtagits i hemlandet. Mannerheims barnskyddsförbund och Rädda Barnen hade med tillstånd av socialminister K. A. Fagerholm och inrikesminister von Born grundat Nordiska Hjälpcentralen i Finland som dessutom åtnjöt överbefälhavare Mannerheims stöd.⁵⁰

Den första gruppen barn, sammanlagt 35 barn och fem mödrar, skickades således med båt till Stockholm redan den 15 december 1939 och gruppen utgjorde startskottet för de enorma barnförflyttningar som skulle komma att innefatta inalles 80 000 finska barn.⁵¹ Under vinterkriget reste ca 9000 barn och 3000 vuxna över till Sverige, en del av dessa på privat initiativ. Utgående från myndigheternas direktiv fick barnet vara högst tolv år gammalt och ifall barnet var under tre år, fick modern följa med. Undantag kunde tillåtas även för äldre barn ifall barnet till exempel var svårt sjukt. En särskild grupp var gravida kvinnor som hade rätt att söka den vård de behövde i Sverige. I övrigt var det inte tillåtet för arbetsföra kvinnor att resa. I stället för barnets mamma kunde därför någon annan i släkten, oftast mormor eller farmor, följa med barnet på resan.⁵²

Då vinterkriget slutade, återvände många krigsbarn hem, men eftersom livsmedelbristen fortfarande var svår i Finland grundades i Sverige en ny hjälporganisation, Kommittén för finska sommarbarn, som erbjöd sig att ta hand om finska barn under sommaren. Organisationen bytte dock kort efter att fortsättningskriget brutit ut i juni namn till Hjälpkommittén för Finlands Barn och fortsatte därefter den barnförflyttningsverksamhet som Centrala Finlandshjälpen bedrivit under vinterkriget. Även i Finland bildades nu Socialministeriets Barnförflyttningsskommitté som skötte om de praktiska arrangemangen i hemlandet.⁵³

⁴⁹ Salminen 2007, 51.

⁵⁰ Pulma & Turpeinen 1987, 205.

⁵¹ Kavén 2010, 18.

⁵² Salminen 2007, 52.

⁵³ Pulma & Turpeinen 1987, 206-207.

För att garantera att hjälpen gick till de mest behövande utfärdade Barnförflyttningskommittén olika bestämmelser för vem som fick åka. Till en början hade följande grupper förtursrätt:

1. Barn, vilkas föräldrar återvänt till återuppbyggnadsarbetet i Karelen
2. Barn, vilkas hem skadats vid bombningarna
3. Barn till invalider
4. Barn till stupade vilka inte fick fadderbarnsunderstöd

Senare utvidgades kriterierna till att omfatta även följande grupper:

5. Barn från barnrika familjer
6. Barn, vilkas fäder var inkallade samtidigt som mödrarna förvärvsarbetade
7. Barn till gravida mödrar som i brist på tillräckligt underhåll inte klarade sin ekonomi och barnens skötsel

Efter dessa tillägg var det i princip möjligt för så gott som vem som helst att skicka iväg sitt barn till Sverige.⁵⁴ Man kan ändå urskilja tre huvudgrupper bland de barn som omfattades av barntransporterna. Den största gruppen under fortsättningskriget bestod av evakuerade barn, det vill säga främst karelska barn. Den näst största gruppen bestod av antingen sjuka barn som sökte vård i Sverige eller barn från barnrika familjer vars mödrar inte klarade av att försörja hela familjen.⁵⁵ Särskilt under hösten 1944 fick Barnförflyttningskommittén ta emot ett stort antal brev från mödrar runt om i Finland som bad om att deras barn skulle få åka iväg till Sverige eller Danmark. Även om det var svårt att skiljas från sitt barn, uppger en stor del av mödrarna ändå att de under den långa krigstiden helt enkelt inte klarade av försörjningen av hela familjen.⁵⁶

Barnförflyttningarna marknadsfördes främst via radio och dagstidningar. Under vinterkrigetets första barnförflyttningar förhöll sig familjerna, med främst mödrarna i spetsen, till en början mycket skeptiska till myndigheternas förslag att skicka iväg

⁵⁴ Kavén 1994, 67-68.

⁵⁵ Salminen 2007, 121.

⁵⁶ Salminen 2007, 124.

barnen till ett främmande land och en främmande familj. En del mödrar som hade beretts möjlighet att få åka med sitt barn till Sverige, var också ovilliga att lämna det försvarskrigsförande hemlandet, men ju längre kriget drog ut på tiden, desto välvilligare blev familjernas inställning.⁵⁷ Under fortsättningskriget kunde tvekande föräldrar dessutom diskutera med familjer som redan tidigare fattat det svåra beslutet.

Det var emellertid inte bara familjerna som förhöll sig kritiskt till barnförflyttningarna. Kritik mot barnförflyttningarnas nödvändighet började framföras redan i slutet av år 1941 och fick även visst gensvar bland riksdagsledamöterna. Polemiken blev tidvis mycket häftig även i pressen. Av rädsla för att skada relationerna till Sverige började man i januari 1942 censurera alla negativa offentliga skrivelser om barnförflyttningarna.⁵⁸

Barnen transporterades till grannlandet med båt, flyg eller tåg. Då barnen anlände till Sverige gick de först igenom en läkargranskning innan de skickades vidare, i de flesta fall till fosterhem runt om i Sverige. Myndigheternas mål var att hålla ihop familjerna, det vill säga att inte skilja på syskon, men ifall en fosterfamilj endast var villig att ta emot ett enda barn, strävade man till att placera det andra barnet någonstans i närheten så att syskonen hela tiden kunde hålla kontakt med varandra. Alltid lyckades detta dock inte, utan familjemedlemmar skiljdes åt och kunde ibland placeras på långt ifrån varandra.⁵⁹

Också de svenska familjer som anmält intresse för att ta emot ett finskt krigsbarn granskades av myndigheterna innan de godkändes som fosterföräldrar. Ca 10 % av de villiga familjerna måste avvisas. Skäl som uppgavs i samband med dylika förkastanden anknöt oftast till hälsotillståndet, åldern, bostadens skick eller antalet egna barn i familjen. Man var också noga med att inte placera finska barn på sådana orter som inte ansågs vara säkra. Sådana var områden som man under det pågående

⁵⁷ Salminen 2007, 52-53.

⁵⁸ Kavén 1994, 70, 88-89.

⁵⁹ Salminen 2007, 81.

kriget eventuellt skulle tvingas evakuera, däribland Norrbotten. De flesta fosterfamiljer fanns därför i södra Sverige och särskilt i trakten kring Stockholm.⁶⁰

Själva barntransporterna och utplaceringen av barnen i svenska familjer skedde nästan helt utan större missöden. Endast en större olycka inträffade i samband med transporterna; år 1940 kolliderade två tåg och ett trettiotal personer omkom, varav 11 stycken var barn.⁶¹ Det var egentligen först då kriget var över och barnen skulle återvända hem till Finland som de verkliga problemen uppstod. Då barnförflyttningskommittén år 1945 skickade ut en förfrågan till de finska föräldrarna visade det sig att färre än hälften av dem var villiga att ta sitt barn tillbaka hem inom en snar framtid. Därtill kom problemet med en del svenska fosterföräldrar som ville behålla sitt finska barn. I vissa fall kunde en adoption genomföras men i många fall ledde det till en lång rättsprocess mellan de svenska och finska föräldrarna. Det fanns också ett stort antal barn som återvände till Finland bara för att sedan antingen genast eller i ett senare skede i livet flytta tillbaka till Sverige som en följd av att de inte förmådde anpassa sig till det finska samhället. Hur många barn som sist och slutligen stannade i Sverige finns det inga exakta uppgifter om, eftersom de återvändande barnen inte registrerades lika noggrant som då de reste iväg. Tidigare beräkningar över hur många barn som stannat kvar i sitt nya hemland har varierat från allt mellan 15 000 barn till 6000 barn.⁶² De allra senaste beräkningarna, som presenteras i Kavéns bok ger dock en siffra på ca 7100.⁶³

2.2 Alternativ hjälp till barnen

Krigsbarnsverksamheten var självklart inte den enda åtgärden man vidtog för att rädda eller hjälpa barnen i Finland. Till en början trodde man ju till och med att barnförflyttningarna skulle bli en mycket marginell företeelse. Man insåg också redan i början av barntransporterna att det snarast var fråga om en nödlösning, eftersom förflyttningen ingalunda kunde lösa alla problem i landet. Det fanns till

⁶⁰ Salminen 2007, 81.

⁶¹ Kavén 1994, 23.

⁶² Salminen 2007, 205-209.

⁶³ Kavén 2010, 243.

exempel en stor del barn som av en eller annan anledning förlorat sitt hem och därmed måste placeras någonstans.

En av de viktigaste organisationerna bland dem som utförde humanitärt arbetet i Finland under krigsåren var Mannerheims Barnskyddsförbund, som hade grundats år 1920. Andra viktiga organisationer var Röda Korset, Rädda Barnen⁶⁴ samt Finlands Folkhjälp. De ovan nämnda organisationerna hade var och en sina egna områden som de ansvarade för. Mannerheims barnskyddsförbund såg till exempel tillsammans med Röda Korset till att hälsovården fungerade även under krigstid. Det är långt tack vare det arbete som utfördes under krigsåren som Finland än idag har ett välutvecklat nät av rådgivningsbyråer för barnvård. Finlands Folkhjälp hjälpte till med distributionen av matbidrag till barn och barnfamiljer och tog tillsammans med Rädda Barnen hand om hemlösa barn och upprätthöll en välorganiserad barnhemsverksamhet. Under åren 1940-1945 hade Finlands Folkhjälp sammanlagt 14 barnhem runt om i Finland av vilka en del dock var verksamma endast under en kortare tid.⁶⁵

Den största och kanske mest kända barnskyddsverksamheten som upprättades vid sidan om barnförflyttningarna var krigsfadderverksamheten som gick ut på att både ekonomiskt och materiellt stöda de barn och deras familjer som hade det svårt. Fadderverksamhetens främsta aktörer i Finland var Mannerheims barnskyddsförbund och Finlands Folkhjälp men intresset utvecklades till ett slags folkrörelse. Tusentals privatpersoner, föreningar och företag bidrog med hjälp. Därtill kom också en omfattande hjälp från andra länder, främst Sverige men också till exempel från Danmark, USA och Schweiz. Sammanlagt lyckades man samla ihop fadderbarnsbidrag åt 58 000 barn i Finland. Fadderbidraget kunde därtill även riktas till en hel fadderort.⁶⁶

Barnförflyttningarna var alltså inte den enda hjälpformen som erbjöds barnfamiljerna i Finland. Det var snarare frågan om en kompletterande hjälpform vid sidan om de

⁶⁴ Organisationen hette från början ”Koteja Kodittomille Lapsille r.y.” men bytte år 1945 namn till Pelastakaa Lapset r.y. – Rädda Barnen r.f.; Pulma & Turpeinen 1987, 205.

⁶⁵ Pulma & Turpeinen 1987, 202-204.

⁶⁶ Pulma & Turpeinen 1987, 210.

andra alternativen. Finlands Folkhjälp och dess medlemsorganisationer hade till exempel som mål att trygga barnens grundläggande behov såsom mat, kläder, god hälsa och trygghet. Samma motiveringar anfördes även i samband med barnförflyttningarna.⁶⁷

2.3 Allmänt om barnhemmen i Sverige

Det som de flesta känner till angående krigsbarnen, är att många placerades i olika fosterhem runt om i Sverige. För många blev kontakten med fosterfamiljen en viktig tradition som följde dem genom hela livet. För vissa var denna upplevelse till och med så stark och positiv, att de beslöt sig för att antingen stanna kvar i Sverige för gott, eller flytta tillbaka dit så fort det var möjligt. Berättelserna om vistelserna i Sverige är otaliga, särskilt av de barn som bott hos en familj. Det som många däremot inte känner till, är att det också fanns en hel del barnhem för krigsbarn i Sverige. Inte ens de samtida föräldrarna visste alltid om det och därför kunde meddelandet om att barnet placerats på ett barnhem i stället för hos en fosterfamilj komma som en mindre chock för föräldrarna hemma i Finland. Man har likväl räknat med att ca 20 % av de barn som skickades till Sverige från Finland, tillbringade en kortare eller längre tid på antingen ett sjukhus eller något barnhem⁶⁸.

Som redan nämnts, är informationen om barnhem som upprättats för de finska krigsbarnen i Sverige relativt begränsad. En av de utförligaste presentationerna över barnhemmen för krigsbarn i Sverige är Tapani Rossis bok ”Räddade till livet”, där han systematiskt presenterar vart och ett barnhem. Beräkningarna av antalet inrättningar för barn i Sverige under den här tiden varierar mycket, dels för att verksamhetsperioden kunde variera mycket och dels för att inrättningar även grundades på privat initiativ. En gissning är dock att det under tiden 1940-1947 funnits över 400 förläggningar för finska krigsbarn runt om i Sverige, från Norrland

⁶⁷ Pulma & Turpeinen 1987, 205.

⁶⁸ Rossi 2008, 44.

till Skåne. Koncentrationen låg dock kring huvudstaden, av dessa över 400 anstalter fanns nämligen ca 60 % inom en radie på 250 kilometer från Stockholm.⁶⁹

Alla barnhem i Sverige var inte heller inrättningar av exakt samma slag. Behoven var mycket varierande, men barnhemmen kan ändå delas in enligt tre huvudkategorier:

1. Barnhem för friska barn
2. Barnhem för sjuka barn och konvalescenter
3. Barnhem för ”besvärliga” barn

På barnhemmen för sjuka barn vårdades främst barn som led av tuberkulos, men även en del barn med ögon- och öronsjukdomar samt handikappade eller kroniskt sjuka barn. Som egentligt sjukhus fungerade instansen dock inte; blev barnen verkligt sjuka skickades de till sjukhus. Barnhemmet skötte närmare bestämt om den hemmavård barnet inte kunde få i Finland.⁷⁰ Det krigshärjade Finland hade helt enkelt inte tillräckliga resurser för att sköta om dessa barn, och därav följde att en stor del av de barn som fick tillstånd att åka iväg som krigsbarn var just sjuka barn.

Att bli placerad på ett barnhem, betydde ändå inte att man stannade där under hela sin vistelse; tvärtom. För många barn blev dessa konvalescenthem en etapp på vägen till de svenska familjerna. Här vårdades de tills de var tillräckligt friska för att transporteras vidare.⁷¹ Den stora omsättningen av barn märks också tydligt i de tre barnhem jag kommer att undersöka i min avhandling. Även om samtliga barnhem var verksamma under bara en relativt kort period, uppgick det sammanlagda antalet barn som vistades på till exempel Finska Internatet Bergsjö till ungefär 90.⁷² Antalet barn som vid en viss tidpunkt bodde på barnhemmet var dock inte större än ca 20.

Det fanns likväl en del barn som under sin tid i Sverige aldrig bodde hos en fosterfamilj eller alternativt bodde där endast under en mycket kort period. Orsakerna till det här var många. Dels var en del barn helt enkelt så sjuka att de var tvungna att

⁶⁹ Rossi 2008, 44.

⁷⁰ Rossi 2008, 26-27.

⁷¹ Rossi 2008, 9.

⁷² Gerda Sandbergs utkast till ”Ankomstjournal för inkvarterade i Bergsjö”, PA.

tillbringa hela sin tid på ett sjukhus eller ett barnhem där kunnig personal kunde ta hand om dem, och dels fanns det inte alltid tillräckligt med familjer som var villiga att ta emot barn. För de barn som myndigheterna inte lyckades placera i någon fosterfamilj grundades barnhem för friska barn som främst fungerade som ett kollektivt boende i väntan på att kanske hitta någon lämplig fosterfamilj. Till skillnad från konvalescenthemmen, påminde dessa barnhem oftast närmast om skolinrättningar och erbjöd vardagligare och mer stimulerande verksamhet för barnen än vad sjukhusen hade möjlighet att erbjuda.

För en tredje kategori barn var händelseförloppet det motsatta; efter att redan ha tillbringat en tid hos en fosterfamilj, skickades de så att säga tillbaka till myndigheterna för att sedan få ett hem på något av de otaliga barnhemmen. Den vanligaste orsaken till detta verkar vara barnets brist på anpassningsförmåga. Det är för sådana barn som barnhemmen för ”besvärliga” barn upprättades. Hit fördes barn som av en eller annan orsak återlämnats av sin fosterfamilj. En del barn kissade till exempel jämnt i sängen, en del barn grät hela tiden medan andra barn återigen i största allmänt var mycket bråkiga och stökiga.⁷³

I vissa fall kunde det även hända att ett barn som redan hittat en fosterfamilj efter en kort tid lämnades tillbaka till barnhemmet och byttes ut mot ett annat barn. I dessa fall var det oftast ett bråkigt pojkbarn som byttes ut mot en lugn flicka. Flickor var även allmänt taget populärare bland de svenska fosterfamiljerna och det var oftare pojkar än flickor som placerades på barnhem för att vänta på att få en fosterfamilj då de anlät till Sverige.⁷⁴ Av den här orsaken var barnhemmens könsfördelning ofta mycket ojämn, särskilt för barnhem för friska och ”besvärliga” barn. Den överlägset största delen av barnen på barnhemmet var pojkar, medan snälla och söta flickor lättare hittade en fosterfamilj.

Även om många föräldrar i Finland var skeptiskt inställda till barnhemmen, strävade Hjälpkommittén trots allt efter att göra vistelsen för de finska barnen så angenäm som möjligt. Man rekryterade aktivt sköterskor i Finland så att barnen skulle ha någon att prata med på sitt eget modersmål – något som de flesta barn i

⁷³ Rossi 2008, 27.

⁷⁴ Salminen 2007, 82.

fosterfamiljerna inte hade möjlighet till. Som lockbete användes bland annat avtal om att finska folkskolläroveranden kunde få sina praktikpoäng till godo genom att ta anställning på ett barnhem i Sverige. På de flesta barnhem fanns det därmed de facto finsk personal.⁷⁵ En mycket nära relation uppkom därför lätt mellan barnen och de personer som tog hand om dem. Här hade barnen någon de kunde prata med på sitt modersmål, någon som kände till förhållandena i Finland och någon som barnet kunde klamra sig fast vid då han eller hon behövde tröst. För ett barn är dylika nära människorelationer viktiga för utvecklingen⁷⁶ och kan därmed ha varit en avgörande faktor för hur barnet upplevde sin vistelse på barnhemmet. Oftast var det också den av personalen som kunde finska som fick i uppgift att sköta korrespondensen med familjerna i Finland och fungera som en länk mellan föräldrarna och barnet. Det var inte sällan som ett mycket starkt band knöts mellan dessa tre parter. Många familjer strävade till att hålla kontakt med ifrågasvarande sköterska ännu efter det att barnet återvänt hem, vilket även framgår ur de brev jag analyserat i min avhandling.

För att kontrollera barnhemmens skick och att de uppfyllde en viss standard inspekterades anstalterna med jämna mellanrum. Dessa inspektioner sköttes antingen av svenska Socialstyrelsens inspektörer eller mer internt av antingen representanter för Hjälpkommittén för Finlands barn i Stockholm eller representanter för den finska Barnförflyttningsskommittén.⁷⁷ Besöken var självklart inte föranmälda, men ryktet spreds ofta över bygden. Inspektörerna hade med sig en lista över förutbestämda saker som skulle kontrolleras; bland annat tillräcklig utrustning såsom till exempel sängkläder och ett välförsett medicinskåp. Efter besöket skrevs en utförlig rapport över barnhemmets eller internatets tillstånd, varav en kopia skickades till Hjälpkommittén och en andra kopia till barnhemmet. Ur rapporten framgick vad som var bra och vad som måste åtgärdas. Tack vare rapporternas detaljerade innehåll, ger de värdefull information om barnhemmens allmänna skick. Ett exempel på en dylik rapport finns i kapitlet 2.4 som behandlar barnhemmet i Bergsjö.

Faktum är ju dock att även om myndigheterna strävade till att noggrant kontrollera förhållandena på de finska krigsbarnen, lyckades varje barnhem inte alltid nå upp till

⁷⁵ Rossi 2008, 28.

⁷⁶ Näre & Kirves 2007, 10.

⁷⁷ Rossi 2008, 36.

standarden. Ibland hade tillräckliga inspektioner inte förrättats, ibland fanns det helt enkelt inte tillräckligt med resurser att tillgå. Tapani Rossi nämner i sin bok också ett barnhem i Norrland som helt enkelt struntade i myndigheternas uppmaning att se över sin utrustning, även om inspektioner förrättats där med jämna mellanrum.⁷⁸ Allmänt sett var de flesta barnhem och internat dock i gott skick med tanke på omständigheterna.

Då barnen skickades tillbaka hem till Finland, var det mycket vanligt att barnhemmet skickade med barnet ett hjälppaket till föräldrarna med nyttiga saker som rådde brist på i Finland. Det fanns dock mycket stränga direktiv om vad och hur mycket som fick skickas. Förbjudna saker konfiskerades av tullen. Då beslutet att skicka hem ett barn fattats av Hjälpkommittén, meddelades alltså barnhemmet per brev om beslutet. I brevet framgick vem som skulle resa hem samt när och varifrån hemresan skulle ske. Till meddelandet bifogades också en mycket detaljerad förteckning över de förnödenheter som var tillåtna i hjälppaketet. Sådana var bl.a. smör och grönsaker men även en del njutningsprodukter såsom kaffe. Sådana förteckningar finns bevarade från samtliga barnhem som jag i min avhandling kommer att behandla.

2.4 Finska Internatet Bergsjö

Det barnhem som det finns mest information om är Finska Internatet Bergsjö som grundades på initiativ av Statens utrymningskommission och som verkade i Gävleborgs län. Hemmets syfte var att ta emot ca 20 barn i gången och erbjuda dem logi medan de väntade på att bli placerade hos en fosterfamilj. Det hör därmed till kategorin barnhem för friska barn. Internatet var verksamt från augusti 1944 till september 1945 och under samma period fungerade Gerda Sandberg som barnhemmets föreståndarinna.⁷⁹

Tack vare de utkast till officiella rapporter som Gerda sparade, kan man mycket noga följa med vart och ett barn. I anteckningarna finns det uppgifter om när barnen anlät till barnhemmet och när de skickats vidare, antingen hem till Finland eller till en

⁷⁸ Rossi 2008, 36.

⁷⁹ Rossi 2008, 56.

annan plats i Sverige. Där finns också noterat barnens hälsotillstånd samt om de varit så sjuka att de tagits in på sjukhus för effektivare vård. Utifrån dessa dokument får vi reda på att den första gruppen barn under Gerdas tid anlände den 12.8.1944.⁸⁰ Av alla de barn som inkvarterades på barnhemmet kom den yngsta dit som knappt 3-åring (född 1941), medan den äldsta var ungefär 15 år gammal (född 1930).⁸¹ Könsfördelningen var, precis som i allmänhet i barnhemmen i Sverige, mycket ojämn. Av totalt 91 barn under hela verksamhetsperioden var endast 20 barn flickor. De flesta av barnen var hemma från östra och norra Finland, det vill säga i första hand från områden invid gränsen, därifrån befolkningen blivit evakuerad till andra orter i Finland.

Barnhemmet i Bergsjö var mycket väl utrustat. Så gott som hela personalen var från Finland vilket betydde att barnen kunde tala sitt eget modersmål under den tid de vistades där. Utgående från breven fanns på barnhemmet, förutom Gerda Sandberg, åtminstone tant Ragnhild, tant Aili samt en kökstant. Hemmet var inrymt i en tvåvåningsbyggnad med separat sjukstuga för de sjuka barnen. Barnhemmets inspektionsrapport, som finns bevarad i materialet, ger en mycket mångsidig och levande bild av hurudant barnhemmet faktiskt var rent fysiskt. Jag har därför valt att citera inspektionsrapporten i sin helhet:

Inspektionsrapport.

Över besök vid Civilförsvarsstyrelsens förläggning för finska barn Bergsjö gamla epidemisjukhus, Bergsjö, Gävleborgs län. Besökte företaget den 10 november 1944.

Förläggningen är inrymd i en tvåvåningsbyggnad uppförd av trä och är belägen 5 minuters väg från busshållplatsen i Bergsjö. Övervåningen användes som sjukavdelning för en i närheten befintlig karantänsförläggning. Internatet disponerar förste våningen av huset, som består av 9 rum, två badrum, lång korridor och kök. Av dessa användas fyra rum till sovrum åt barnen med plats för sex i två rum, fyra i ett och fem i ett

⁸⁰ Gerda Sandbergs utkast för "Ankomstjournal för inkvarterade i Bergsjö", PA.

⁸¹ Gerda Sandbergs utkast för "Ankomstjournal för inkvarterade i Bergsjö", PA.

rum. Två rum användes till personalrum, ett till föreståndarinnan, ett till arbetsrum och ett till matsal. Goda källarutrymmen finnes, där pannrum, tvättstuga och torkrum äro förlagda. Tvätten skötes vid barnhemmet av tillfälligt anlita tvätterska. Linne och sängutrustningar äro upplånade av Svenska Röda korset.

Medicinskåp saknas.

Brandanordningarna äro godkända av vederbörande myndighet.

Centralvärme finnes och värmeelement i alla rum och korridorer.

Isoleringsrum saknades, men brukade anordnas vid sjukdomsfall genom att personalen flyttade tillsammans i ett rum och det andra rummet användes till isolering.

Personalen bestod av föreståndarinna, kokerska och tre vårdarinnor. Alla äro finkor med undantag av kokerskan, som är svenska. Föreståndarinnan, fröken Gerda Sandberg, är född 1905, och slöjdlärlärlarinna utbildad i Helsingfors.

Förläggningens läkare är provinsialläkare Skärgård, som kommer vid kallelse.

Vid besökstillfället vårdades på hemmet tjugo barn. Dessa sågo friska och välskötta ut. Sängarna voro rena och prydliga och ordningen på förläggningen föreföll att vara god. Likaså verkade kosten till barnen vara väl sammansatt, närande och vällagad och internatet gav ett mycket gott intryck.

Det kan emellertid ställas i tvivelsmål lämpligheten av att kombinera barnförläggning och sjukavdelning för en karantänsförläggning i samma hus. Visserligen hade barnen direkt ingång från ena sidan av huset till sin avdelning, och sjukavdelningen sin på andra sidan, men därigenom är nog icke svårigheterna lösta. Personalen förklarade att de inte mötte något hinder att hålla barnen ifrån sjukavdelningen, men ansåg det mindre lämpligt att sjukavdelningens personal alltid kom i barnförläggningens kök

och där kokade sitt kaffe. Då besöket företogs förekom emellertid inga infektioner bland flyktingarna i karantänsförläggningen och på sjukavdelningen vårdades endast fyra patienter lidande av lindrigare förkylningssjukdomar. Vid samtal med inkvarteringsnämndens ordförande framhöll han att han insett det mindre lämpligt i att ha det ordnat på ovan beskrivna sätt, men hade det inte gått att arrangera annorlunda i brist på lämpliga lokaler.

Någon anmärkning emot internatets skötsel kan icke göras, men bör medicinskåpet snarast möjligt ordnas.

Stockholm den 22 november 1944.

Daga Wallinson

Barnavårdsinspektris⁸²

Förutom de bevarade inspektionsrapporterna, finns det också ett antal brev som tyder på att Hjälpkommittén strävade till att ha inflytande över barnhemmens verksamhet. En del brev är rena uppmaningar om hur internatet borde skötas och hur barnen borde uppfostras, andra brev har snarare en viljestyrkande karaktär.

I ett av breven uppmanades till exempel personalen på barnhemmet att uppfostra barnen väl genom att låta dem sköta diverse arbetsuppgifter. Det står bland annat:

Och det att de redan från sin tidigaste barndom lära sig snygghet och ordning och vänja sig vid arbete, motsvarande deras ålder och krafter, är till ovärderlig välsignelse för hela deras liv. Den som vänjer sig vid ordning i sitt yttre liv, strävar även ofta efter ordning i sitt inre liv.⁸³

Även om arbete poängteras som en viktig del av barnauppfostran, var det ingalunda frågan om en uppmaning att utnyttja barnarbetskraft. På olika ställen i brevet framgår

⁸² Inspektionsrapport för barnhemmet Bergsjö 1944, PA.

⁸³ Odaterat brev från Hjälpkommittén till barnhemmet Bergsjö, PA.

klart och tydligt hurudana arbetsuppgifter som är lämpliga för små barn, däribland till exempel att bädda sängar, att stoppa strumpor samt att bära vatten och ved.

Närheten till det krigsdrabbade grannlandet syns också mycket tydligt och är kanske inte så förvånande. Barnhemmet hade ju trots allt uppstått som ett barnhem för små barn på flykt från kriget i Finland. För en del var arbetet med att ta hand om dessa barn säkert en prövning, särskilt för föreståndarinnan som med jämna mellanrum höll kontakt med barnens hem och fick kännedom om saker och ting som försiggick där. Det framgår inte ur dokumenten om hon vid något tillfälle mottagit ett meddelande om att något av barnen på barnhemmet blivit föräldralöst, men ett helt omöjligt scenario är det inte. Meddelanden om nära släktingarnas död förekom⁸⁴, vilka redan de måste ha varit svåra att berätta för barnen.

Eftersom arbetet på de olika barnhemmen runtom i Sverige ibland kunde vara mycket betungande, såg Hjälpkommittén till att försöka hålla personalens sinnesstämning hög. Det här kan man bland annat se i ett antal brev som skickats till barnhemmet i Bergsjö. I ett av breven står det till exempel:

Var och en av oss känner hur hon personligen bär ansvar för varje dag som går och som lämnar spår i vårt fosterlands växande öden. Ty vad och hurudan var och en av oss är, därav beror till stor del hela vårt folks framtid. [...] Det gäller just nu att uppmuntra varandra, att stärka varandras svaga tro, så att vi tappert kunna bära de svårigheter, som fallit på vår lott.⁸⁵

Personalen uppmanades alltså till att inte ge upp utan att vara starka och försöka orka med sitt viktiga arbete. Extra tyngd åt brevets innehåll gav det faktum att det var en finsk medborgare som skrivit det. Även om Hjälpkommittén grundats och var verksam i Sverige, betydde det inte att hela dess personal – förutom de särskilt anställda finska sköterskorna på barnhemmen – skulle ha varit svensk. Även i kansliarbetet behövdes finsk personal som till exempel kunde hjälpa till med tolkning och översättning.

⁸⁴ T.ex. Brev från Tauno Sakko till Gerda Sandberg 18.3.1947, PA.

⁸⁵ Brev från Hjälpkommittén till barnhemmet Bergsjö 15.3.1945, PA.

Då barnhemmet i Bergsjö upphörde i september 1945 övergick det först till att verka som ett hem för judiska flyktingflickor, en verksamhet som dock upphörde redan i februari 1946. Därefter inrättades där ett vårdhem för ”sjuka, som ej har något hopp om att bli friska”.⁸⁶

2.5 Karantänsförläggningen Marieberg

Material gällande den här förläggningen finns att tillgå i mycket ringa omfattning. Den startade sin verksamhet i juli 1944 i Stockholm och fungerade som ett genomgångshem för både anländande och avresande finska barn. Gerda Sandberg tjänstgjorde som föreståndarinna för förläggningen under sommaren och hösten 1946.⁸⁷

Den intressantaste delen av materialet från Marieberg utgör nog den lilla samlingen beslagtagna brev som barnen på hemmet skrivit. Det är alltså frågan om brev som Gerda Sandberg av en eller annan orsak bestämt sig för att inte skicka till föräldrarna. Av dem får vi reda på att det ingalunda var lätt för barnen att skiljas från sin familj och därefter tas om hand av helt främmande människor.⁸⁸ Karantänsförläggningen i Marieberg fungerade som en tillfällig genomgångsstation för barnen, vilket knappast gjorde det hela lättare för dem. Till skillnad från det långvariga barnhemmet i Bergsjö, kunde Marieberg knappast bjuda på någon särskilt hemtrevlig atmosfär. Dess viktigaste uppgift var att utföra läkargranskningar och förbereda barnen för deras fortsatta resa till någon fosterfamilj eller ett barnhem.

2.6 Finska Barnhemmet Gorsingeholm

Barnhemmet Gorsingeholm var beläget i Strängnäs, Malmby, i Södermanlands län och var verksamt under kortare perioder från december 1941 till juli 1947. Under den första aktivitetsperioden fungerade hemmet som ett vanligt barnhem och tog emot

⁸⁶ Brev från Gunhild Rådberg till Gerda Sandberg 19.5.1946, PA.

⁸⁷ Rossi 2008, 117.

⁸⁸ T.ex. odaterat brev från Timo till Laila Pikkarainen och odaterat brev från Askon K. till okänd 1.8.1946, PA.

barn som ännu inte kunnat placeras i fosterfamiljer. Efter en kort paus i november 1943, öppnas hemmet på nytt och blev då ett konvalescenthem för tuberkulösa barn och fortsatte som sådant tills det avvecklades i juli 1947 (med en paus i verksamheten åren 1944-1946).⁸⁹ Den period av barnhemmets historia som jag kommer att behandla är också i detta fall den tid då Gerda Sandberg var verksam som barnhemmets föreståndarinna. Hon inledde sitt arbete där i slutet av oktober 1946 som efterträdare till fröken Rautakorpi.⁹⁰ Enligt en rapport över genomförd inspektion den 21 november 1946 skulle då 20 barn i åldern 1-5 år ha vistats på hemmet. Av dem led majoriteten av lungtuberkulos. Därför samarbetade anstalten intensivt med bland annat Löts sanatorium. Ur samma rapport framgår också att, precis som på barnhemmet i Bergsjö, den största delen av personalen på Gorsingeholm var finskspråkig.⁹¹ Det här var säkert särskilt betydelsefullt då barnen som inkvarterades här stannade kvar under en relativt lång period. De var dessutom sjuka och klarade kanske därför inte av att knyta nya sociala kontakter lika lätt som friska barn som vistades på vanliga barnhem.

Ur en tidigare inspektionsrapport framgår att inrättningen i allmänhet var mycket väl lämpad att fungera som ett konvalescenthem. Byggnaden var ljus, rymlig och i gott skick och omgivningen vacker och barnvänlig. Andan på hemmet präglades av allt att döma i viss mån av religiositet. Många av sköterskorna på hemmet, däribland även Gerda, var aktivt kristna.⁹² Ester Janhunen, en sköterska som reste hem mitt under Gerdas verksamhetsperiod, skickade i efterhand några bibliska bilder som var tänkta till barnens söndagsskola.⁹³ Att barnen lärde sig aftonböner under sin tid på Gorsingeholm, finns det bevis på även i de brev av föräldrarna jag kommer att återkomma till senare i avhandlingen.⁹⁴

Det var inte bara Hjälpkommittén som gjorde sitt bästa för att uppmuntra dem som arbetade med de finska krigsbarnen. Även Gerda Sandberg var mån om sina kollegor i Sverige, särskilt under Gorsingeholmperioden. Hon arrangerade med jämna

⁸⁹ Rossi 2008, 124.

⁹⁰ Brev från Paula Väisänen till Gerda Sandberg 29.6.1947, PA.

⁹¹ Rossi 2008, 124.

⁹² Rossi 2008, 124.

⁹³ Bilderna och följebrevet finns bevarat i materialet.

⁹⁴ T.ex. Brev från Pertti Vuorinens mor till Gerda Sandberg 9.5.1947, PA.

mellanrum kaffebjudningar och avskedsfester för sköterskorna som tagit sig an uppgiften att ta hand om de finska krigsbarnen. I ett tackbrev efter ett dylikt kalas på Gorsingeholm framgår att Gerda uppskattades mycket som person. Aili Levanto från Hjälpkommittén skriver:

Utan att alls tala om vad Ditt hem betytt för Dina små skyddslingar, är jag både stolt och glad att vi haft sådana representanter för vårt folk som Du, sanna, rejäla, ansvarskännande, vänliga och glada. Du kan lämna Gorsingeholm med en känsla av att Du givit Ditt bästa och att det uppskattats av alla, som kommit i beröring med Dig och Ditt hem.⁹⁵

I senare brev Gerda mottagit från personer hon arbetat tillsammans med under sin tid i Sverige, berättar hennes vänner om hur mycket de saknar henne och de stunder de tillbringat tillsammans på Gorsingeholm.⁹⁶ Även barnhemmens barn verkar ha fäst sig vid ”tant Gerda” och kommer ihåg henne efter att de återvänt till Finland. Flera barn har senare skickat hälsningar till Gerda och hela barnhemmets personal. Som exempel kan nämnas Erkki och Vesa Anttonen som efter sin hemkomst gladde Gerda med en påskhälsning.⁹⁷ Flera mödrar berättade också om hur barnen efter sin hemkomst fortfarande kom ihåg och ofta pratade om Gerda och allt de hade gjort med henne i Sverige.⁹⁸

Då barnhemmet lades ner i juli 1947 stannade personalen kvar i ungefär en månad för att sköta allt det praktiska. Gerda Sandberg återvände därefter till Finland för att återgå till sin tjänst som handarbetslärarinna vid det svenska folkskolväsendet i Helsingfors.⁹⁹ Sommaren 1947 utgör därför en naturlig gräns även för mitt arbete.

⁹⁵ Brev från Aili Levanto (representant för Socialstyrelsen) till Gerda Sandberg 22.7.1947, PA.

⁹⁶ Brev från Ester Janhunen till Gerda Sandberg 24.1.1947, PA.

⁹⁷ T.ex. Odaterat brev från bröderna Vesa och Erkki samt modern Saina Anttonen till Gerda Sandberg, PA. Av innehållet att döma är brevet skrivet kring påsk 1947.

⁹⁸ T.ex. Brev från Lahja Merikari till Gerda Sandberg 29.4.1947, PA.

⁹⁹ Rossi 2008, 125.

3. Motiven till att skicka barnen till Sverige

Barnförflyttningarna kunde för en del familjer bli en lång och utdragen process, beroende på hur länge det tog för att få resetillstånd, hur länge barnet stannade i Sverige och hur lätt själva hemkomsten var. Hela processen började dock på ett mycket privat plan, det vill säga hemma hos den berörda familjen. Att skicka iväg ett eller flera av sina barn på egen hand till ett främmande land kan inte alltid ha varit ett lätt beslut att fatta för en förälder. Alltjämt är det tiotusentals finska familjer som gick igenom denna svåra beslutsprocess.

I detta kapitel försöker jag att belysa vad som uppgavs som bakomliggande orsaker till att skicka iväg sitt barn som krigsbarn till Sverige. Hurudana motiv låg bakom tankarna? Vilka var de drivande faktorerna i beslutsprocessen?

I sina brev till föreståndarinnan Gerda Sandberg nämnde mödrarna de facto relativt sällan själva beslutsprocessen. Det man kan komma fram till utgående från texterna är det man kan läsa indirekt; man måste försöka tyda vad som så att säga står skrivet mellan raderna. Utifrån dessa fragment kan man likväl skönja två huvudsakliga kategorier av motiv till beslutet att bli en förälder till ett krigsbarn. Den första och kanske vanligaste orsaken var helt enkelt hemförhållandena med allt vad det innebar, från det omgivande samhället till det privata hemmet. Det andra var mer konkret den enskilda lilla familjemedlemmens personliga behov. Främst handlar detta om behovet att få ordenlig sjukvård. I några få fall framkom även en kanske något överraskande faktor: barnets egen vilja att åka iväg.

3.1 Kriget och dess faror

För dem som stannade kvar i Finland var kriget någonting mycket konkret och ständigt närvarande i vardagen. Inte en dag gick utan att man på något sätt blev påmind om händelserna. Det kunde handla om nyheter i tidningen eller i radion, om förluster, om oro eller om ransonering. Att kriget var någonting man dagligen fick uppleva har satt sina tydliga spår i bland annat de brev som skickats till Gerda

Sandberg. Det är också här som brevens speciella karaktär eventuellt allra bäst kommer fram. Dessa brev är som sagt skrivna till en vuxen och inte till ett barn. Detta är en viktig förklarande faktor för varför innehållet i dem är som det är. Föräldrarna i Finland har inte behövt hemlighålla någonting gällande krigshändelserna. De har inte behövt försköna verkligheten. Ifall de hade skickat breven till sina krigsbarn i grannlandet, skulle kriget antagligen ha kommit att spela en mycket ringare roll i innehållet.

Då man jämför breven skrivna till Gerda med brev skrivna till barn, t.ex. i form av de korta rader som här och där finns bifogade till Gerdas brev eller i de brev vi hittar i Virpi Salins bok, ter sig skillnaden tydlig och klar. Till barn skrev man mer om glada och trevliga saker. Man berättade om naturen, om djuren på gården eller om något roligt någon släkting hade sagt. Man var också mycket mån om att påminna barnet om att föräldrar och släktingar hemma saknade honom eller henne och hoppades att hon eller han snart skulle komma tillbaka hem. Det var alltså frågan om ljusa glimtar från vardagen, om känslor och om ting som ett litet barn kunde förstå. Mycket få utlåtanden påminde om den verkliga situationen, om kriget och dess faror, om förluster och om brist. I jämförelse med det här har det huvudsakliga brevmaterialet i mina källor en helt annan karaktär. De är skrivna från en vuxen till en vuxen och från en finländare till en annan finländare. Detta gör att kriget på ett mycket mer påtagligt sätt är närvarande i breven. Det verkade ibland vara till och med en lättnad för de brevskrivande mödrarna att få berätta om kriget för någon som inte tillhörde familjen. Det berättades om förluster av släktingar och om förstörd egendom. Många var rädda för att någonting hemskt ska hända just dem, men samtidigt avspeglade orden i breven också en påtaglig trötthet. Många önskade bara att freden skulle komma, att man skulle få börja ett nytt och normalt liv, att kriget med allt vad det innebar skulle ta slut.

Det fanns dock skillnader mellan städerna och landsbygden. Medan stadsbor ofta nämnde bombanfall, varubrist samt små och trånga bostäder med mera, var det kriget i allmänhet som tedde sig mer närvarande hos landsbygdens befolkning. I brev från landsbygden nämndes krigshändelser i allmänhet i form av nyheter från fronten och nyheter om anfallna orter men också de personliga förlusterna i och med nyheter om stupade släktingar. Därtill nämndes även självklart den påtagliga livsmedelsbristen

som likt krigshändelserna för många var mycket närvarande i vardagen. Situationen var dock oftast bättre på landsbygden där man själv kunde odla det man behövde, än inne i städerna där man var beroende av det som affärerna kunde erbjuda. Däremot berättas det om hur släktingar från städerna ber landsortsborna om hjälp, särskilt i frågan om livsmedel.¹⁰⁰ Men då livsmedelsbristen var som värst var det inte lätt ens för landsortsbefolkningen. Särskilt vintern 1941 och tiden fram till sommaren 1942 var svår, med dåliga skördar och ogynnsamt väder som resulterade i att matförråden snabbt sinade och bristen spred sig över så gott som hela landet.¹⁰¹

I en del brev finner man också beskrivningar som gör det lättare att förstå varför föräldrarna var redo att skicka sitt barn till Sverige. Ett exempel på det här hittar vi i ett brev skickat från Eero Liukkonens mor:

”Kerrankin oltiin Eeron kanssa kahden kotona hän oli 5 viikon vanha kun oli niin kova pommitus luuli että talo on pois paikoiltaan tuntu ihan että koko talo heiluu ikkunat ja ovet rämis ovi ei pysynyt lainkaan kiinni eikä auki se heilu kun joku olis vihoissaan heitellyt sitä. Minä hartaana rukoukseen vaipuneena Eeron koriin nojasin ajattelin jos meitä vielä tarvitaan täällä niin säästä Herra meidät ja kotimme ja Herra säästi. [...] Sellaista se oli hyvin monta kertaa, ja nyt kun ajattelee ei tahdo uskoa todeksi aivan se on kuin uni ja varjo.”¹⁰²

Mot denna bakgrund är det lätt att förstå att beslutet att skicka iväg sitt barn som krigsbarn inte sist och slutligen alltid var särskilt svårt. I stället för att konstant behöva oroa sig för barnets överlevnad, särskilt på de finska orter som ofta utsattes för bombanfall, var det kanske ändå lättare att skiljas för en tid eftersom man då kunde vara säker på att barnet befann sig på en trygg och lugn plats. Samtidigt är det dock också skäl att fråga sig huruvida dylika beskrivningar verkligen haft en central betydelse för beslutet. Dels skickades många av de barn som förekommer i denna samling iväg först efter det att krigets intensivaste skede redan var över och dels kan även detta ses som en sorts metod för modern att i efterhand rättfärdiga sitt beslut –

¹⁰⁰ Aapola & Kaarina 2003, 294-295.

¹⁰¹ Laurent 2008, 78-79.

¹⁰² Brev från Hilja Liukkonen till Gerda Sandberg 24.1.1947, PA.

antingen för sig själv eller för omvärlden. Det faktum att händelsen i beskrivningen ovan inte dramatiserades mer än den gjordes, tyder dock på att modern endast delgav Gerda ett minne av en upplevelse i stället för att få situationen att verka värre än den var.

Det var relativt sällan som mödrarna skrev direkt ut att de valt att skicka iväg sitt barn som krigsbarn just för att undvika att de skulle behöva uppleva kriget med allt som det innebar. Viljan att skydda barnen från detta kom snarare fram mellan raderna i form av kommentarer om hur bra de måste ha haft det i Sverige och hur skönt det var att veta att de äntligen var i säkerhet. I sina brev verkade mödrarna riktigt lättade över att de inte ständigt behövde oroa sig för barnen då de hade alldeles tillräckligt att oroa sig för redan som det var. De var också glada över att barnen fått en möjlighet att uppleva en lycklig och så gott som normal barndom – något som inte skulle ha varit möjligt i Finland. Även om kriget var ett undantagstillstånd bör man, som Aapola och Kaarinen påpekar i sin bok, komma ihåg att denna tid för många barn och ungdomar likväl var den enda barn- och ungdom de fick uppleva.¹⁰³ Det verkar utgående från breven från denna grupp föräldrar, som om en viktig orsak till att skicka iväg sitt barn till ett främmande land helt enkelt var viljan att ge dem en bättre och rikare barndom. För att uppnå detta var man till och med redo att skiljas från dem för en kortare eller längre tid.

Trots det faktum att kriget ständigt var en del av vardagen och på ett eller annat sätt ofta förekom i breven, utgör det ändå inte den huvudsakliga delen av breven. Detta kan säkerligen förklaras på många olika sätt. För det första har jag redan tidigare nämnt en sorts krigströtthet. Eftersom man så gott som dagligen var tvungen att konfronteras med kriget, var många säkert trötta på det och ville därför koncentrera sig på någonting helt annat då de skrev breven till Sverige. Kriget med allt som det innebar fick därför plats i breven bara som förklaringar, bakgrund och i viss mån som bearbetning av känslor efter någon särskild händelse. I och med brevs speciella karaktär, kunde de användas som ett mellanting mellan en text för en själv och en text för en annan nära person. De saker man valde att ta upp i breven var därmed

¹⁰³ Aapola & Kaarinen 2003, 294.

eventuellt snarare egna minnesanteckning än direkta redogörelser avsedda för den mottagande parten.

För det andra är gränsåren för denna brevsamling 1944-1947, vilket betyder att de allra flesta brev skrevs under krigets slutskede eller efter vapenstilleståndet. Detta i sin tur betydde att man så småningom fick ett visst avstånd till själva krigstiden och att krigshändelserna därför inte tog lika stor plats i tankarna och därmed inte heller i breven. För det tredje var det huvudsakliga syftet med dessa brev ingalunda att förmedla en redogörelse över kriget. Breven skrevs för att ett eller flera barn befann sig långt borta från sina föräldrar. Det viktigaste var därmed att få nyheter om hur barnet mådde, inte att i detalj berätta vad som hände på hemmafronten.

3.2 Hemförhållanden

Om krigshändelserna nämns direkt i breven relativt sällan, är hemförhållandena i stället någonting som förekommer mycket ofta; i nästan i varje brev. Därför är det möjligt att få en helhetsbild över de hemförhållanden som rådde i de familjer från vilka barnen på de tre berörda barnhemmen kom. Även här kan man skönja en del olika kategorier.

Den största gruppen barn av särskilt de barn som vistades på barnhemmet i Bergsjö var karelska flyktingbarn, det vill säga barn till familjer som blivit evakuerade efter gränsjusteringarna mot öst. Därtill fanns även barn både från städer och från landsbygden vilkas familjer av en eller annan orsak hade det svårt. Hos många familjer berodde den svåra ekonomiska situationen på att det fanns väldigt många barn i familjen. Pengarna räckte helt enkelt inte till att försörja dem alla. Ett mycket vanligt problem var också att mannen i huset befann sig ute vid fronten eller i värsta fall hade stupat. I de flesta familjer tycks mannen ha varit den huvudsakliga försörjaren, men då situationen nu var en annan, var kvinnorna i stället tvungna att söka sig till någon form av förvärvsarbete. En del kunde ta över mannens plats hos hans tidigare arbetsgivare, andra satsade på någonting de var bra på, till exempel sömnad. Det här kom att leda till att kvinnornas vardagsliv drastiskt förändrades. Under krigstiden bestod många kvinnors liv av att på bästa möjliga sätt försöka

samorda både förvärvsarbetet, det frivilliga arbetet för försvarsmakten och skötseln av hemmet och barnen.¹⁰⁴ Alla dessa nya uppgifter medförde emellertid nya problem för familjen. Ifall inga mor- eller farföräldrar eller äldre barn fanns tillgängliga i huset, kunde det vara svårt att få någon att ta hand om de minsta barnen medan modern var på jobb. Det här var därför även en av orsakerna till att en del barn i familjen blev krigsbarn.

Framför allt i större städer som Helsingfors – men också andra städer och på landbygden – var den akuta bostadsbristen ett stort problem för många familjer. Det gällde både evakuerade och sådana som mist sitt hem i och med ett bombanfall. På ett av breven från Eero Liukkonens mor syns rentav fläckar av tårar där hon beskrivit de usla hemförhållandena. Familjens hem och hela egendom hade förstörts i en brand och modern var nu helt utom sig av förtvivlan över hur hon och hennes familj skulle klara av den långa vintern. Och även om hon skrev att hon skämdes över att vara tvungen att tigga, bad hon Gerda fråga sig för hos sina bekanta ifall de hade några överlopps lumpor de inte själv längre använde som de i stället kunde skicka till Finland så att hon skulle få något att sy kläder av.¹⁰⁵ Liknande uttryck för förtvivlan och hopplöshet är relativt vanliga i brevsamlingen, vilket vittnar om att familjerna tidvis hade det verkligt svårt. Man bodde tillfälligt inhysta hos någon släkting eller till och med hos vilt främmande människor. Ägodelarna hade förstörts eller lämnats kvar vid en evakuering. Ifall man hade haft lyckan att få tag på en bostad åt sig och sin familj, var den i många fall ändå inte särskilt stor. Riitta Havias mor skriver exempelvis så här angående boendet och möjligheterna att ta hand om flera barn:

”[...] siskoja on yksi ja nyt oli vielä se katkera ja suuri suru, kun tämäkin sisko täyty antaa kasvatiksi olosuhteiden tähden, tämä Riitan sisko oli 8.v. vanha, yksi kansakoulu opettaja otti hänet kasvatiksi. Juuri sen tähden minun täyty antaa hänet pois kun ajattelin että jos Riitta tulee kesällä pois sieltä niin minä en voi kahta pitää luonani. Minä olen työssä täällä

¹⁰⁴ Näre 2008, 14.

¹⁰⁵ Brev från Hilja Liukkonen till Gerda Sandberg 6.1.1947, PA.

sairaalassa ja minulla on niin pieni asunto ettei siinä sovi kolmea nukkumaan. Suurin toivo olisi, että vielä saataisi koti joskus”¹⁰⁶

Kyösti Haras familj hade det bostadsmässigt ännu svårare. I april 1945 skrev hans mor att hon helt och hållet saknade egen bostad och därför tillfälligt övernattade hos en bekant i väntan på ett nytt hem.¹⁰⁷ Högst troligt fanns det även andra familjer i samma situation.

Framför allt hade fattiga familjer och familjer med många barn det svårt. Då kortransonerna infördes, tilldelades varje familjemedlem en bestämd matranson, men alltid räckte den inte till. Ransonerna och problemen med dem nämns också ofta i breven. Raiku Makkonens mor skriver till exempel att de konstant varje månad varit tvungna att leva utan bröd i en vecka eftersom den mängd bröd de blivit tilldelade för hela månaden inte hade räckt till, hur de än hade försökt vara sparsamma och noggranna.¹⁰⁸ Även andra föräldrar oroade sig för barnens kost och huruvida den var tillräcklig. Många var oroliga för att barnen inte fått tillräckligt med smör och mjölk för att kunna växa och må bra.¹⁰⁹ Enligt samtida undersökningar var mödrarnas oro i många fall berättigad. Då myndigheterna under mellankrigstiden undersökte ca 7000 finska barn runt om i landet, konstaterades det nämligen att största delen av dem var bleka, slöa och undernärda på grund av ensidigt mat. Även kraftiga viktminskningar och vitaminbrist förekom allmänt då livsmedelsbristen i Finland var som värst.¹¹⁰ En bra och mångsidig kost var däremot någonting som Sverige kunde erbjuda krigsbarnen och utgjorde därmed helt klart en lockelse för föräldrarna. Särskilt viktigt var det med ordentlig och mångsidig mat för de sjuka barn som vistades på barnhemmet Gorsingeholm.

Annat det också rådde stor brist på i Finland var kläder och skor – särskilt i barnstorlekar.¹¹¹ Somrarna verkar ha varit lättare, men då vintern närmade sig uttryckte mödrarna i breven allt större oro över var de skulle få tag i tillräckligt

¹⁰⁶ Brev från Helmi Havia till Gerda Sandberg 26.1.1947, PA.

¹⁰⁷ Brev från Tyyne Hara till Gerda Sandberg 6.4.1945, PA.

¹⁰⁸ Brev från Katri Makkonen till Gerda Sandberg 15.7.1945, PA.

¹⁰⁹ Brev från Anna Pikkukangas till Gerda Sandberg 21.8.1946, PA.

¹¹⁰ Laurent 2008, 69, 78-79.

¹¹¹ T.ex. Brev från Lempi Mantila till Gerda Sandberg 28.2.1945, PA.

varma kläder till barnen. En del påstod rentav att det var omöjligt att hitta barnskor någon annanstans än på svarta börsen, men där var priset i stället så högt att få hade råd med det. Vad som ytterligare verkar ha förvärrat situationen i en del familjer var att även tyg var en bristvara. Därmed kunde man inte ens köpa tyg och själv sy kläder. En utväg i den här situationen har dock varit att i stället sy om gamla kläder. Med andra ord såg man till att allt togs tillvara.¹¹²

De allmänt höga priserna medförde också problem för de fattigare familjerna. Ifall kortransonerna inte räckte till var det få som hade möjlighet att utöka livsmedelsförrådet med varor från svarta börsen, även om man också där i relativt stor utsträckning idkade byteshandel.¹¹³ Detta faktum nämns även i breven till Gerda Sandberg. Till exempel Taimi Tamminen var överlycklig över ett gåvopaket hon hade fått från Sverige, eftersom det märkbart hade förbättrat familjens situation inför den annalkande vintern då familjen själv var för fattig för att få tag på förnödenheter utanför ransonkvoterna.¹¹⁴ Även om man hade lite pengar till övers, var man trots det tvungen att överväga vad man kunde unna sig utöver det allra viktigaste. Ett ofta återkommande påstående i breven till Gerda Sandberg är utsagor i stil med ”man måste prioritera och se till att man har det allra nödvändigaste så att man klarar sig”¹¹⁵.

Det faktum att det nu i många av de berörda familjerna var kvinnan i huset som ensam stod för merparten av inkomsterna gjorde att situationen snabbt kunde bli mycket svår ifall inkomsterna uteblev till exempel på grund av att modern blev sjuk och sängliggande. Detta hände i Tor Fagerstedts familj där hans äldre syster skrev till Gerda:

”Ett hjärtligt tack för ert välkomna brev. Det var så roligt att Ni ännu denna vinter ville ta hand om vår Tojen. Mamma ligger nämligen på sjukhus i lunghinnneinflammation så jag har det verkligen litet svårt ställt just nu. [...] Så det var nog verkligen en lättnad när jag fick Edert brev. [...] Visst skulle

¹¹² Näre & Kirves 2007, 19; brev från Hilja Liukkonen till Gerda Sandberg 6.1.1947, PA.

¹¹³ Laurent 2008, 78-79; Jaatinen 2008, 135-138.

¹¹⁴ Brev från Taimi Tamminen till Gerda Sandberg 13.8.1946, PA.

¹¹⁵ Brev från Hellin Immonen till Gerda Sandberg 29.1.1947, PA.

*det ju vara roligt att ha honom hemma men då det nu inte går för sig. Man måste ju till först tänka på hans eget bästa. Britta är ju nog hemma nu men han är så stor att hon klarar sig själv. Det är bara litet svårt att få slantarna att räcka ibland. Men det måste ju gå.*¹¹⁶

Kring jul var det som om mödrarna vore speciellt medvetna om den svåra situationen. Många grämde sig över att det inte finns barnleksaker att tillgå. ”Mutta meille taitaa tulla niin köyhä pukki ettei sillä ole paljon mitään. Ehkäpä se sentään jotakin tuo” skrev Erkki och Vesa Anttonens mor i ett brev till Gerda i december 1947.¹¹⁷ Eila Ahvenainens mor har med nöd och näppe lyckas få tag på en docka, en bok och en tidning som hon skickat till sin dotter i Sverige.¹¹⁸ I många brev uttrycks även en lättnad över att barnen inte behövde vara hemma i Finland över julen utan i stället fick uppleva en skön jul i Sverige med god och mångsidig mat och en riktig jultomte, särskilt med tanke på att julen var en så viktig högtid för små barn.¹¹⁹

Efter att själva kriget tagit slut dröjde det flera år innan samhället återhämtat sig fullständigt. Till exempel Erkki och Torsti Saarinens mor visar i sina brev att hon var fullt medveten om att varu- och bostadsbristen av allt att döma skulle komma att bestå ännu en tid framöver, vilket troligen förklarar varför både hennes egna barn och så många andra barn fick stanna kvar i Sverige åtminstone fram till år 1947.¹²⁰ Det var helt enkelt lönsammast för familjen att barnet stannade kvar utomlands så länge som möjligt så att familjen fick en möjlighet att återhämta sig.

Det är med andra ord den lilla vardagslyxen, som Sverige kunnat erbjuda de finska barnen, som träder fram i breven som en drivande faktor bakom det svåra beslut som föräldrarna varit tvungna att fatta. I Sverige behövde barnen inte endast klara sig på det allra nödvändigaste, utan där fick de tillräckligt med mat, fina och nya kläder, leksaker och då och då till och med sådant som i Finland betraktades som lyx, så som av frukter och karameller. Det var således ett sätt att trygga resten av familjens välmående. Då en familjemedlem blir försörjd på annat håll, blir det mer att dela på

¹¹⁶ Brev från Anita Fagerstedt till Gerda Sandberg 10.9.1945, PA.

¹¹⁷ Brev från Saima Anttonen till Gerda Sandberg 19.12.1947, PA.

¹¹⁸ Brev från Aune Ahvenainen till Gerda Sandberg 17.12.1946, PA.

¹¹⁹ T.ex. Brev från Hellin Immonen till Gerda Sandberg 29.1.1947, PA.

¹²⁰ Brev från Ella Saarinen till Gerda Sandberg 26.4.1945 och 18.5.1945, PA.

för resten av familjen. Hos en del större familjer skulle det rentav ha varit omöjligt att försörja alla och därmed upplevde de antagligen att de inte hade något val. Att lösningen blivit just krigsbarn har antagligen styrts av många olika faktorer men för dessa berörda familjer har det i slutspelet ändå verkat som det bästa alternativet för alla inblandade parter.

3.3 Barnens behov som drivande kraft

Särskilt de barn som under sin tid i Sverige vistades på barnhemmet Gorsingeholm representerar en annan stor kategori för varför barn skickades till grannlandet som krigsbarn. Gemensamt för dem var att det inte i första hand var hemförhållandena som påverkade beslutet, utan barnets behov av sjukvård. I Finland var möjligheterna till att vårda små barn så gott som obefintliga. Särskilt stor brist var det på barnkirurgiska vårdplatser.¹²¹ Det rådde även brist på allmänna sjukhusplatser för barn eftersom de flesta sjukhus redan hade fullt upp med att vårda bland annat soldater. Därför var den hjälp som Sverige erbjöd mycket viktig. Troligen räddade den svenska sjukvården livet på ca 1700 sjuka barn. Av de vårdbehövande barnen skickades endast sådana till Sverige som kunde ha någon konkret nytta av den goda sjukvården där; barn som redan ansågs vara förlorade fall skickades därmed inte iväg. Allt som allt skickades drygt 5000 sjuka barn på Barnförflyttningskommitténs initiativ till Sverige. Av dessa led ungefär hälften av tuberkulos.¹²²

Ett gått exempel på behovet av sjukvård hittar vi hos familjen Pikkukangas vars två söner skickades till Sverige för att få vård för sina ögonsjukdomar. Familjens ekonomiska situation var tydligen inte särskilt svag och de skulle troligen ha klarat av omvårdnaden av barnen även hemma:

”Under dessa år när det varit så svårt med maten tror många om de fått för litet smör o allt annat men det kan jag nog säga att smör, socker, mjölk, kött, vetemjöl och allt sånt här har vi hela tiden köpt extra för vi har tyckt att

¹²¹ Laurent 2008, 80.

¹²² Kavén 2010, 226.

barnen behöver smörgåsar så mycke de vill äta och sen allt annat gott man kan få nuförtiden ganska bra får man nog hitåt av landsborna”¹²³

Ifall den nödvändiga vården alltså hade varit tillgänglig i Finland även under krigstiden skulle pojkarna troligen inte alls ha skickats till Sverige. Som redan har nämnts tidigare hade det krigshärjade Finland helt enkelt inte tillräckliga resurser för att kunna ge god vård åt alla behövande. Särskilt tuberkulösa barn eller personer med en kronisk sjukdom måste ofta söka vård på annat håll. Även många barn som behövde genomgå en operation skickades till Sverige. Svårigheten att få vård i Finland nämns också i ett brev från Antti Henttonens föräldrar som klagade över att alla sjukhus i Finland var fyllda och att det därför skulle ha varit mycket svårt att få sonen bokad till en öronoperation.¹²⁴

Kavén har i sin nyutkomna doktorsavhandling behandlat barnförflyttningarnas demografiska slutresultat, det vill säga utrett de nyaste siffrorna gällande både hur många barn som skickades iväg, hur många barn som återvände till Finland och hur många barns som stannade i Sverige. I denna undersökning nämner han även en del siffror gällande sjuka krigsbarn. Av de drygt 5000 sjuka barn som skickades till Sverige under barnförflyttningarna, skulle som sagt ca 1700 ha räddats tack vare den goda vården i Sverige. Ytterligare drygt 1200 från början helt friska barn har enligt beräkningarna överlevt tack vare det hälsosammare liv de fick i grannlandet.¹²⁵ Det hävdas att många av dessa sammanlagt ca 3000 barn antagligen inte skulle ha klarat sig i Finland, vilket föräldrarna antagligen också var medvetna om. Det svåra beslutet kändes därmed troligen lite lättare då man tänkte att det snarare handlade om barnets överlevnad än om att välja att skiljas från varandra. I de här fallen styrdes beslutet alltså främst av en faktor som var helt oberoende av föräldrarna.

En annan faktor som delvis kan anses vara oberoende av föräldrarna är barnets egen vilja. I förvånansvärt många fall berättade modern i brevet att familjen till en början inte alls tänkt skicka iväg sitt barn som krigsbarn till Sverige, men att de hade varit tvungna att ändra åsikt då barnet själv så gärna hade velat åka. Efter att barnet hade

¹²³ Brev från Anna Pikkukangas till Gerda Sandberg 21.8.1946, PA.

¹²⁴ Brev från Helmi Henttonen till Gerda Sandberg 17.2.1945, PA.

¹²⁵ Kavén 2010, 243.

tjatat tillräckligt länge, hade de slutligen gett med sig.¹²⁶ Genom att nämna detta i sina brev ville föräldrarna eventuellt framhäva sin roll som någon som endast anpassat sig till yttre krav och inte agerat som en despot tvärt emot barnets vilja. På det här sättet har mödrarna dels kunnat forma en positiv bild av sig själva hos mottagaren Gerda Sandberg och samtidigt bearbeta sina känslor och rättfärdiga sitt beslut för sig själva.

Orsaker till att barnet haft så stor lust att åka eller varifrån idén ursprungligen hade kommit nämns inte i de brev jag har bekantat mig med. Man kan dock anta att det eventuellt har funnits någon nära familjebekant eller kanske rentav någon släkting som blivit ett krigsbarn och därigenom har informationen nått även de minsta i familjen. Eftersom de flesta av dessa barn dessutom åkte iväg med den så kallade andra vågen under vinterkriget, är det än mer troligt att de haft chansen att träffa någon som varit i Sverige under fortsättningskriget och haft det bra där. Mödrarna berättade nämligen ofta om att det var de goda förhållandena och alla godsakerna i Sverige som var mest lockande för småttingarna i familjen.¹²⁷ Samtidigt var ju dessa barn, precis som de vuxna, en del av samhället omkring dem, och ifall de haft möjlighet att träffat många före detta eller blivande krigsbarn, har de eventuellt velat tillhöra samma grupp som de i stället för att känna sig annorlunda och utanför. Grupptillhörighet är en av de starkaste drivkrafterna för människans sociala jag. Individen strävar alltid efter att identifiera sig och bli del av en grupp som man känner att man har någonting gemensamt med och kan identifiera sig med.¹²⁸ På så sätt utgjorde även krigsbarnen en stark och identifierbar grupp i samhället i mitten av 1940-talet, någonting som de övriga barnen säkert lade märke till.

3.4 Åsikter och tankar i samhället och inom familjen

Som redan nämnts i kapitel 1.5 var synen på barn och barndomen något annorlunda på 1940-talet än den är idag. Man uppfostrade barnen till att i ett så tidigt skede som

¹²⁶ T.ex. Brev från Lauri Vahlströms syster 1.9.1944 och brev från Aino Martikainen 21.11.1944 till Gerda Sandberg, PA.

¹²⁷ Brev från Ebba Hurta till Gerda Sandberg 6.3.1947, PA.

¹²⁸ Helkama, Myllyniemi & Liebkind 2001, 192-194.

möjligt klara sig på egen hand både inom familjen och ute i samhället. Barnet skulle också vara hörsamt och inte ifrågasätta de vuxnas beslut.¹²⁹ En allmänt rådande tanke ännu under 1900-talets första hälft, då kunskap om barnpsykologi inte ännu var särskilt allmän, var att små barn glömmer obehagligheter fort och att det därför inte var så allvarligt ifall de utsattes för traumatiska upplevelser. Man ansåg att de med tiden inte skulle minnas någonting av händelserna ifråga.¹³⁰ Därmed kan det eventuellt ha underlättat beslutet.

I den brevsamling jag granskat för denna avhandling varierar tankarna angående barnens glömska en hel del från brev till brev. En del mödrar önskade att man inte skulle berätta någonting om Finland för barnen, det vill säga inte i onödan påminna dem om det de varit tvungna att lämna bakom sig, så att de lättare skulle glömma det och därefter bättre anpassa sig till sin nya situation i Sverige.¹³¹ Andra mödrar bad däremot Gerda och resten av personalen på barnhemmet att regelbundet berätta för deras barn om familjen och hemmet i Finland. Dessa mödrar gav också rikligt med information om vad som hände på hemmafronten och om hur släktingarna hade det. De berättade väldigt öppet om sin familj, hur det stod till med de eventuella andra barnen i familjen, med fadern, med släktingarna och så vidare.¹³²

Det fanns alltså en tydlig skillnad i tänkesättet mellan brevskrivarna. Detta behöver likväl inte betyda att de skulle ha sett på barnen på olika sätt. Det är också till exempel möjligt att de som inte ville att man skulle prata om hemmet, främst av allt ville skydda barnet från hemlängtan medan de som ville att man så mycket som möjligt skulle berätta om familjen och hemmet ville upprätthålla ett starkt band till barnet för att göra hemkomsten lättare och eventuellt också göra det lättare för dem själv att klara av situationen. Man kan tänka sig att ifall man visste att barnet kom ihåg sin egen familj och regelbundet höll kontakt med den, kändes avståndet till honom eller henne inte längre lika långt.

¹²⁹ Näre & Kirves 2007, 12.

¹³⁰ Serenius 2003, 28.

¹³¹ Brev från Joonas Pietilä till Gerda Sandberg 22.7.1946, PA.

¹³² Brev från Joonas Pietilä 22.7.1946 och från Aune Vahlström 1.3.1944 till Gerda Sandberg, PA.

Även om beslutet att bli en så kallad krigsbarnsfamilj först och främst var ett beslut som familjen måste fatta inom sig, är det likväl självklart att de påverkades utifrån i sitt beslut. Människan är en samhällelig varelse som i sina handlingar strävar efter att bli godkänd och uppskattad i det lokala samhället där hon är verksam samtidigt som hon så långt det är möjligt försöker undvika att utsätta sig för samhällets förakt.¹³³ Därmed kan man anta att föräldrarna till krigsbarnen åtminstone i viss mån följde med den aktuella, allmänna opinionen, även om det tidvis var svårt på grund av den från och med januari 1942 införda censuren. Debatten kring barnförflyttningarnas nödvändighet gick het i pressen från och med år 1941. Man hävdade bland annat att den uppnådda nyttan inte överskred de problem som i stället uppstod i och med krigsbarnsverksamheten. Här syftade man främst på problemet med att få barnen tillbaka hem i och med att de i allt fler fall hade dagats att de svenska fosterfamiljerna gärna ville behålla sin lilla skyddsling. Även förflyttningarnas inverkan på barnens välbefinnande diskuterades. Redan då väcktes farhågor över hur barnen som vistats i Sverige skulle klara av kontrasten mellan länderna då de återvände till Finland. Fram till att censuren infördes började allt fler kritiska åsikter publiceras i tidningarna, där man bland annat hävdade att Finland snarare var i behov av ekonomisk hjälp än krigsbarnshjälp. Enligt Kavén skulle ett tiotal mödrar på grund av debatten ha ändrat sitt beslut att skicka sitt barn till Sverige.¹³⁴

Direkta kommentarer om opinionerna som framfördes i pressen och i det finska samhället gentemot krigsbarn förekommer likväl knappast alls i de här specifika breven. De samhällliga kommentarerna som kommer upp är främst relaterade till någon nyhet eller information i anknytning till barnförflyttningarnas praktiska arrangemang. Föräldrarna kunde till exempel reagera på en nyhet som berättade om när alla barn kommer att transporteras tillbaka till Finland.¹³⁵

Någont det däremot står ganska mycket om är hur släkt och vänner förhåller sig till barnförflyttningarna och till krigsbarnsfamiljen. Av allt att döma har de flesta brevskrivande mödrarna fått stöd av släkten i sitt beslut. Ingen av brevskrivarna nämnde att de skulle ha handlat emot resten av familjens eller släktens vilja.

¹³³ Helkama, Myllyniemi & Liebkind 2001, 75.

¹³⁴ Kavén 2010, 142-147, 152, 158.

¹³⁵ T.ex. Brev från Oskari Aaltonen till Gerda Sandberg 1.4.1947, PA.

Många fick även mod att fatta det svåra beslutet av att ta del av hur det hade gått för ett barn till någon släkting eller familjebekant som också varit krigsbarn i Sverige. I dessa fall har upplevelsen varit positiv, vilket har uppmuntrat andra familjer till att se barnförflyttningarna som en bra och trygg idé att framskrida med. Det så kallade gemensamma ansvaret och vetskapen om att man inte är ensam verkar ibland rentav ha varit en avgörande faktor i beslutsprocessen.¹³⁶ Samtidigt ville många säkerligen följa med strömmen och tillhöra den speciella och synliga gruppen i samhället som formades av familjerna till krigsbarn. Redan samtidigt noterades att det nästan blivit en modesak att skicka sitt barn till Sverige. Därmed kan man anta att de positiva och uppmuntrande inställningarna på många håll varit rådande.¹³⁷

Det fanns också andra faktorer som verkar ha påverkat hur situationen tedde sig i familjen. I de första breven mödrarna skickade till Gerda efter att deras barn anlät till Sverige var många av dem främst lättade över att resan gått bra och att barnet nu hade det bra. En del var självklart även något vemodiga. Den stora majoriteten förhöll sig trots allt mycket sakligt till situationen i sin helhet, inte minst då de pratade om barnets hälsa. Det är möjligt att även om många utvecklade en mycket nära relation till Gerda, påverkade det faktum att hon sist och slutligen ändå var en främmande människa i form av barnhemmets föreståndarinna i viss mån brevvets innehåll. I brevskrivning finns det alltid underförstådda regler för hur man skriver brev av en viss typ, och en saklig inställning kan i den här situationen ha känts som den rätta. Samtidigt kan man även tänka tanken att det eventuellt kunde vara frågan om någon sorts försvarsmekanism för att hjälpa föräldrarna med att stå ut med saknaden. I svåra situationer tyr sig människan ofta till olika försvarsmekanismer, däribland till exempel förträngning och reaktionsbildning.¹³⁸ Ett sakligt förhållningssätt var således kanske ett hjälpmedel för att upprätthålla ett lämpligt känslomässigt avstånd till den rådande situationen där man inte hade haft möjlighet att behålla sitt barn hos sig.

Som redan nämnts hade föräldrarna till sjuka barn det något lättare att acceptera det faktum att de var tvungna att skiljas åt, eftersom det rent konkret handlade om

¹³⁶ T.ex. Brev från Terttu Eronen till Gerda Sandberg 4.2.1947 och 22.5.1947, PA.

¹³⁷ Kavén 2010, 158.

¹³⁸ Smith *et al.* 2003, 461-462.

barnets överlevnad. Många försökte också se de positiva sidorna i situationen framom de negativa eller tråkiga. Modern till Alice Eronen berättade exempelvis i ett av breven att Alice var familjens enda barn och att även om båda föräldrarna hade försökt leka med henne så mycket de hunnit ansåg de likväl att det inte varit samma sak som att få umgås med jämnåriga. Därför var modern mycket nöjd över att Alice fick vara på ett barnhem med massor av jämnåriga lekkamrater.¹³⁹ Intressant är också att notera att antalet lekkamrater inte skulle ha varit lika stort ifall dottern fått komma till en fosterfamilj i stället för till ett barnhem. Eventuellt har modern i detta fall alltså försökt handskas med sin besvikelse över dotterns nya hem genom att aktivt försöka se alla positiva sidor i helheten.

¹³⁹ Brev från Terttu Eronen till Gerda Sandberg 16.3.1947, PA.

4. Väl framme i Sverige

Det var sällan som mödrarna i sina brev nämnde eller frågade någonting om barnens resa till Sverige. Några enstaka kommentarer om hur det hade varit att föra barnet till tågstationen eller hamnen förekom, men inte särskilt ofta. Möjligen hade familjen fått information om själva resan någon annanstans ifrån eller så – vilket kanske är mer troligt – var huvudsaken för föräldrarna den, att barnet kommit lyckligt fram till sin destination. Eftersom ingenting hemskt eller farligt hade hänt under resan, kunde familjen hemma i Finland nu börja koncentrera sig på det som verkligen verkade vara av vikt: de praktiska arrangemangen i Sverige samt nyheter om hur deras barn hade det där. Det var även i det här skedet som utvärderingen av beslutet påbörjades. Själva beslutet var redan fattat och barnens resa lyckligt avklarad. Nu kunde föräldrarna inget annat göra än följa med hur det gick för barnen i Sverige och försöka evaluera sitt val. I de två följande kapitlen ämnar jag redogöra för vilka slags reaktioner som framkom i och med att barnet slutligen anlände till grannlandet. Var det något speciellt som intresserade föräldrarna? Och hur uttryckte de sina känslor och tankar med anknytning till situationen?

4.1 Barnet anländer till Sverige

Då det finska krigsbarnet anlände till Sverige genomgick han eller hon ett slags kontroll och sortering i för ändamålet specialiserade mottagningscentraler vilka fanns på de orter där de finska krigsbarnen först satte fot i Sverige. Där gjorde vårdpersonalen en hälsokontroll på barnen och avgjorde huruvida de behövde professionell vård på något sjukhus eller om de kunde klara sig i normala hemförhållanden. Ifall barnet hade fått resetillstånd till Sverige specifikt på grund av en svår sjukdom, skickades det så gott som direkt till en sjukanstalt. De övriga barnen kunde åka till diverse barnhem eller direkt ut till privatfamiljer.¹⁴⁰

¹⁴⁰ Rossi 2008, 20; Salminen 2007, 80.

Eftersom det i Finland fanns så många barn som väntade på att få resa över till Sverige, försökte man organisera transporterna så effektivt som möjligt. Därmed var tågen, flygplanen eller båtarna ofta fullsatta med små krigsbarn som under resan fick leva mycket tätt inpå varandra. Dyliga situationer gör att sjukdomar och ohyra lätt sprider sig. Förutom hälsokontrollerna, genomgick barnen, då de kom till Sverige, också olika behandlingar för att bli kvitt ohyra. Barnens hår klipptes och alla kläder byttes ut mot nya. När allt detta var klart, var det dags att få barnen transporterade till sina nya hem. Så fort information om barnets nya hem fanns till handa, registrerades det hos Centrala Finlandshjälpen. Man försökte också alltid kontakta föräldrarna i Finland för att delge den nya informationen, men i alltid lyckades detta inte. I sådana fall fick de finska föräldrarna på egen hand senare vara i kontakt med de finska myndigheterna.¹⁴¹

De familjer vars barn kom att bo på något av de i denna avhandling undersökta barnhemmen, fick ytterligare information om var barnet hade placerats i och med de första informationsbrev eller –kort som Gerda Sandberg skickade till de berörda familjerna i Finland. Den här första kontakten till Gerda var säkerligen mycket välkommen i de finska hemmen, åtminstone att döma av innehållet och tonen i de första svarsbrev som de finska familjerna skickade. Den mest påfallande känslan var nämligen lycka; lycka över att äntligen ha fått veta någonting om sitt barn. En del av de brevskrivande mödrarna hävdade att de redan för flera månader sedan skickat iväg sitt barn på denna långa resa och att de allt sedan dess bara hade väntat och väntat på nyheter utan att ändå ha fått höra någonting.¹⁴² Mot denna bakgrund är det mycket lätt att förstå hur överlyckliga föräldrarna blev då de efter en så lång väntan äntligen fick höra att allt var bra. Detta är också början på den i många fall långvariga och täta korrespondensen med Gerda.

Av allt att döma har de första informationskortet inte heller innehållit särskilt mycket information. Högst antagligen har det främst rört sig om adressuppgifter till respektive barnhem. Det verkar som om Gerda först i de senare breven börjat skriva längre och mer utförliga beskrivningar över barnens tillvaro. Detta beror troligen på att barnen ofta anlände till barnhemmen i grupper, vilket korrelerar väl med de datum

¹⁴¹ Rossi 2008, 20; Salminen 2007, 81-84.

¹⁴² T.ex. Brev från Saima Anttonen till Gerda Sandberg 17.10.1944, PA.

som anger när en större skara krigsbarn anlönt till Sverige. I Gerdas anteckningar om barnhemmet kan man se att det under en och samma dag kunde anlända upp till trettio barn, av vilka dock en del endast var på genomresa.¹⁴³ Därför hade hon knappast tid att i det skedet skriva långa och detaljerade brev till de berörda familjerna. Det väsentliga var att få ut den nödvändigaste informationen för att föräldrarna skulle få klarhet i att barnet anmält och ge dem en möjlighet att kontakta barnhemmet för att få mer information. De påföljande svarsbrev från föräldrarna har däremot anlönt mer utspridda och det har därmed varit lättare för Gerda att ta sig tid att svara på dem i lugn och ro. Det magra innehållet i de första breven väckte dock i många fall mödrarnas nyfikenhet hemma i Finland. De frågade nämligen mycket och ville gärna veta mer om hur barnet hade det och var hon eller han egentligen hade hamnat.

Alla mödrar svarade likväl inte lika fort eller lika aktivt på breven från barnhemmet, inte ens på det första. Detta syns bland annat i det låga antalet brev som finns i brevsamlingen från en del familjer samt de långa intervallerna i brevens datering. Orsakerna kan självklart vara många. En del kanske för tillfället levde i en så svår situation att de helt enkelt inte hade tid eller möjlighet att svara. Det kan vara frågan om sjukdomsfall, om någon tragisk familjehändelse eller förlust av bostad och egendom. I vissa enstaka fall kan det även ha berott på att brevet helt enkelt tappats bort på vägen. Till och med i de brev som finns bevarade, klagade mödrarna ibland över att brev i någondera riktningen inte kommit fram.¹⁴⁴ Att svarsbrevet inte anlände lika fort från alla familjer, behöver därmed inte betyda att vissa skulle ha brytt sig mindre än andra. Som tidigare nämnts är brev alltid knutna till en viss kontext och ifall de bakomliggande faktorer som varit orsaken till att någon familj svarat långsammare än andra, inte finns nerskriva i själva brevet, kan vi endast ty oss till gissningar om hur situationen på hemmafronten såg ut vid det tillfället då Gerdas brev anlände. Även samtliga mödrars glädje över nyheter om barnet tyder i hög grad på att breven från barnhemmen nog var mycket välkomna.

¹⁴³ Gerda Sandbergs utkast för ”Ankomstjournal för inkvarterade i Bergsjö”, PA.

¹⁴⁴ T.ex. Brev från Elli Karjalainen till Gerda Sandberg 6.3.1947 och 28.3.1947, PA.

4.2 Tankar om barnhemmet

Eftersom största delen av de barn som för över havet till Sverige under krigstiden bodde i en fosterfamilj, kan man anta att det var något de flesta föräldrar förväntade sig även för sina egna barns del då de fattade beslutet att skicka iväg honom eller henne som krigsbarn. Därmed kan man även anta att det åtminstone i en del fall måste ha kommit som något av en överraskning att barnet i Sverige skulle komma att bo på ett barnhem i stället för hos en familj. Hur mottogs nyheten i de finska hemmen? Hur reagerade man på beskedet?

Tankarna om barnhemmen varierade en del. De flesta mödrar var diskreta och nämnde inte situationen över huvudtaget. Några direkt negativa och avstötande kommentarer dök väldigt sällan upp i breven – kanske av respekt för personalen eller kanske för att man verkligen hade en stark tilltro till det svenska systemet för omvårdnaden av krigsbarnen. En del föräldrar, som till en början förhöll sig skeptiska verkar också ha lugnat sig då de brevväxlat med Gerda en tid. Det verkar alltså som om hon varit bra på att övertyga föräldrarna om att allt var i sin ordning och att föräldrarna tack vare hennes lugnande och vänliga brev fick en stark tilltro till henne som föreståndarinna. Av allt att döma har de tre anstalterna där Gerda Sandberg varit föreståndarinna dessutom varit i gott skick med tillräckliga resurser för att sköta om en stor skara både friska och sjuka barn. Därmed hade föräldrarna egentligen ingenting att oroa sig för.

Den misstro som till en början eventuellt fanns, grundade sig högst antagligen dels på det faktum att föräldrarna antog att barnen naturligtvis skulle få komma till fosterfamiljer, likt ”alla andra”, och dels på att många säkert hört om eller varit i kontakt med finska barnhem under samma tid, vilka inte alltid var i bästa tänkbara skick. Detta nämns även i viss mån i breven. Till exempel familjen Fagerstedts första reaktion var att så fort som möjligt få bort sin son från barnhemmet i Sverige. Orsaken till detta var att de hade mycket dåliga erfarenheter av en del finska barnhem, där det förekommit mycket ohyra.¹⁴⁵

¹⁴⁵ Brev från Greta Fagerstedt till Gerda Sandberg 23.8.1945, PA.

Att föräldrarna inte alltid på en gång förstod var deras barn hade hamnat framgår till exempel av familjen Martikainen som inledde sitt första brev till Gerda med orden ”Bästa fosterföräldrar”. De hade med andra ord trots Gerdas första informationsbrev fortfarande den uppfattningen, att deras barn bodde hos en fosterfamilj. Senare verkade de likväl nöjda över situationen och tyckte att det var bra att flera finska barn fick vara tillsammans på samma ställe.¹⁴⁶ Likaså förstod inte heller Raili Haatajas mor till en början att Gorsingeholm var ett barnhem specifikt för sjuka barn, utan hon trodde att dottern bodde på ett helt vanligt barnhem för friska barn.¹⁴⁷

Den ovannämnda familjen Martikainen var inte den enda familjen som de facto verkar vara till och med lättade över att deras barn kommit till ett barnhem i stället för till en svensk fosterfamilj. I många fall var främst språket den avgörande faktorn för det positiva förhållningssättet. Särskilt helt enspråkigt finska familjer var mycket lättade över att åtminstone en del av barnhemmets personal pratade barnets modersmål och därmed såg till att språket inte glömdes bort under vistelsen i Sverige. En av dessa familjer förliknade barnhemmet till och med med en enda stor, finsk familj, vilket tyder på att barnhemmet blivit accepterat som ett gott alternativ till en privatfamilj.¹⁴⁸ En annan faktor som kan ha spelat en roll var skillnaden i karaktär mellan barnhem och fosterfamiljer. De krigsbarn som under hela sin tid i Sverige bodde hos en fosterfamilj fick oftast en mycket nära relation till sina fosterföräldrar och upplevde ofta att han eller hon där funnit en ny och god familj att fortsätta sitt liv hos. Därmed kan en del av föräldrarnas lättnad också ha berott på att de antog att de barn som vistats på barnhem eventuellt skulle ha det lättare att återvända hem tillbaka till sin enda, riktiga familj.

Bland dem som finns representerade i brevsamlingen finns det egentligen bara en person som tycks ha varit mer eller mindre negativt inställd till barnhemmet – i det här fallet Gorsingeholm – nämligen Alice Eronens mor. I ett brev i februari 1947 undrade hon om Alice kunde flyttas till en privatfamilj så fort hon blivit tillräckligt frisk. Modern hade redan kontaktat en fosterfamilj de kände via ett annat krigsbarn i släkten och familjen i fråga hade lovat höra sig för bland vänner och bekanta ifall

¹⁴⁶ Brev från Aino Martikainen till Gerda Sandberg 24.10.1944 och 21.11.1944, PA.

¹⁴⁷ Brev från Martta Haataja till Gerda Sandberg 23.3.1947, PA.

¹⁴⁸ T.ex. Brev från Lyydi Laalo till Gerda Sandberg 13.6.1945, PA.

någon skulle vara villig att ta hand om lilla Alice.¹⁴⁹ I juli samma år tog situationen dock en vändning då modern fått besked om att Alice skulle flyttas till ett annat barnhem där hon skulle få bo fram till september efter att Gorsingeholm stängts. På nyheten reagerar hon på följande sätt:

”Sain tänään tiedon Hjälpkomiteasta että Alice saisi jäädä sinne johonkin lastenkotiin syyskuuhun asti, mutta minä sähköitin heti että hänet saa laittaa kotia toisten lasten kanssa. Syy tähän on se, että en hyväksy lastenkoteja, ainakaan lapsille joilla on vanhemmat vielä elossa, en tiedä onko tämä minun ajatukseni vain turha ennakkoluulo, sillä siellähän voivat lastenkodit olla aivan toisenlaisia kun täällä.”¹⁵⁰

Terttu Eronen medgav alltså att hon hade vissa fördomar gentemot barnhem överlag. Intressant är dock att samma moder i ett tidigare skede aktivt försökte se de positiva sidorna i att deras dotter, Alice, bodde på barnhem. I ett brev nämnde hon till exempel att det var bra att Alice nu hade många jämnåriga lekkamrater eftersom hon var familjens enda barn och därför ofta fått leka ensam hemma i Finland.¹⁵¹ Eventuellt försökte modern på det här sättet vänja sig vid tanken på att dottern inte fått komma till en privatfamilj. Då Gorsingeholms verksamhetsperiod började lida mot sitt slut, ändrades dock hennes positiva inställning. Det här tyder i sin tur på att även om hon föraktat barnhem i allmänhet, såg hon Gorsingeholm som ett undantag som bekräftade regeln. En trolig orsak till hennes välvilliga inställning till Gorsingeholm var korrespondensen med Gerda Sandberg, som antagligen via sina brev lyckats lugna henne och få henne att inse att dottern hade det bra där, trots att hon inte fått komma till en privatfamilj. Att modern inte accepterade att dottern skulle fortsätta sin vistelse på ett annat barnhem i Sverige betyder inte heller att hon skulle ha haft en misstro till barnförflyttningarna i sin helhet eller att hon skulle ha börjat tvivla på sitt beslut – tvärtom var hon mycket tacksam över att hennes barn fått möjlighet till så god vård¹⁵² – men i hennes fall har de negativa aspekterna i form av

¹⁴⁹ Brev från Terttu Eronen till Gerda Sandberg 4.2.1947, PA.

¹⁵⁰ Brev från Terttu Eronen till Gerda Sandberg 17.7.1947, PA.

¹⁵¹ Brev från Terttu Eronen till Gerda Sandberg 16.3.1947, PA.

¹⁵² Brev från Terttu Eronen till Gerda Sandberg, 4.1.1947, PA.

den stora längtan efter sitt barn och misstron till barnhem i allmänhet börjat väga mer än de positiva och därmed fattade hon beslutet att ta sin dotter tillbaka hem.

Dessa få negativa kommentarer utgör ett klart undantag i brevsamlingen. I allmänhet avspeglas främst positiva erfarenheter i de brev som är skrivna till Gerda. Det här tyder på att en bra och pålitlig sköterska på ett tryggt ställe för de allra flesta familjer var viktigare än en privat fosterfamilj. Det är likväl viktigt att komma ihåg att situationen nog kunde ha varit en helt annan om barnet hade hamnat på ett barnhem som hade det sämre ställt. Tack vare att de tre barnhem jag behandlat har varit i gott skick, haft tillräckliga resurser och har kunnat erbjuda en bra och mångsidig vistelse för krigsbarn i Sverige, har gjort att Gerda helt uppriktigt kunnat lugna föräldrarnas farhågor och kunnat övertyga dem om att allt var i sin ordning. Föräldrarna har låtit sig övertygas av henne. Samtidigt är det dock också möjligt att Gerdas roll som föreståndarinna för den anstalt där barnen skulle bo under en obestämd tid kan ha påverkat innehållet i breven. Eventuellt ville föräldrarna undvika att hetsa upp sig för mycket av rädsla för att deras klagomål skulle gå ut över barnen. Att de i breven nästan endast uttrycker positiva eller neutrala tankar om barnhemmet kan alltså hänga samman med vad de valde att berätta för brevets mottagare och vad de valde att behålla för sig själv. Vi kan med andra ord inte veta säkert vad som de facto diskuterades inom familjen och vänskapskretsen i Finland.

4.3 Relationen till Gerda

Man skulle kunna tro att en relation till en barnhemsföreståndarinna man aldrig träffat, endast skulle vara formell. Men så var inte fallet mellan Gerda Sandberg och krigsbarnens föräldrar. Detta faktum framgår mycket tydligt då man läser de brev som mödrarna skickat till Gerda. Även om stilen i breven var relativt formell i och med att Gerda Sandberg så gott som alltid titulerades antingen ”fröken Sandberg” eller ”Bästa Föreståndarinna”, kunde man likväl skönja en mycket påtaglig, vänskaplig värme i de flesta texterna. De var på ett plan fortfarande mycket formella men på ett annat plan väldigt familjära och personliga. Samtidigt som mödrarna skrev brev till en vanlig sköterska var det som om de skrev brev till en mycket god

vän. Jag tror att det var många som faktiskt såg Gerda just så: som en nära vän som de kunde lita på och anförtro sig åt.

Det märks att föräldrarna hade en enorm tilltro till henne. Detta måste självklart bero på att Gerda Sandberg för de flesta var den enda regelbundna kontakten till deras barn som befann sig långt borta hemifrån. Hon var den enda som kunde berätta för föräldrarna hur barnet hade det i Sverige, vad de hade för sig på dagarna, hur de växte och utvecklades. Gerda informerade också om barnet hade insjuknat, om hurudan vård han eller hon fick och hon meddelade också då sjukdomen gett med sig och barnet blivit friskt igen. Det är alltså inte så konstigt att de brev som med jämna mellanrum postades till Finland hade en så otrolig betydelse för hemmafronten. Det är därför inte heller förvånande att man ständigt väntade på att nästa brev skulle komma. Många mödrar klagade över hur det kändes som en evighet sen de senast hade hört någonting från Sverige och att de därför var överlycklig då nyheterna äntligen kom fram.¹⁵³

Hur nära relationen blev berodde självklart på hur intensiv brevväxlingen mellan de båda parterna var. Hos de få familjer från vilka det i brevsamlingen endast finns ett par brev, förblev tonen något styv och officiell. Däremot var det tydligt att ju fler brev som finns i brevsamlingen, desto närmare bekanta hade de två parterna blivit med varandra och därmed var tonen i breven varmare. Det är som om Gerda Sandberg endast genom de otaliga brev med information om barnen, som hon skrivit till de väntande mödrarna i Finland, hade blivit en av de viktigaste personerna i dessa familjers liv. Åtminstone får man det intrycket på basen av tonen och de använda orden i de svarsbrev de skrev till henne.

En sak som åtminstone för en del mödrar verkar ha gjort det lättare att knyta en nära kontakt till Gerda var hennes nationalitet.¹⁵⁴ Kanske var det en lättande tanke att veta att Gerda visste hurudant det var i Finland under krigstiden och att hon därmed säkert bättre kunde förstå dels föräldrarnas beslut att skicka sina barn till tryggheten i Sverige och dels deras behov att få prata om saken. Om att relationen i många fall var mycket nära berättar också det faktum att långt fler än hälften av brevskrivarna

¹⁵³ Brev från Ebba Hurtt till Gerda Sandberg 6.5.1947, PA.

¹⁵⁴ T.ex. brev från Elli Karjalainen till Gerda Sandberg 20.10.1946, PA.

välkomnade Gerda hem till sig och sa att hon mer än gärna fick komma och hälsa på dem nästa gång hon kom hem till Finland. Hur många familjer Gerda de facto hälsade på hos, framgår inte ur de brev som finns i samlingen, men vi får veta att åtminstone en före detta sköterska på Gorsingeholm besökte en del av familjerna efter att hon återvänt till Finland.¹⁵⁵ Vi kan därför möjligen anta att även Gerda Sandberg gjorde detsamma, även om hon knappast hann besöka alla familjer som hade bjudit in henne.

Intressant är att en av de brevskrivande mödrarna till och med frågade Gerda huruvida hon kunde tänka sig att bli gudmor till familjens nykomling som modern väntade. I ett senare brev kommer det fram att Gerda tackade ja, men eftersom brevet där hon meddelade detta inte hade hunnit fram i tid hade familjen varit tvungen att välja någon annan i hennes ställe.¹⁵⁶ Detta påvisar likväl två viktiga saker angående relationen mellan brevskrivarna och föreståndarinnan Gerda Sandberg. Det att en familj väljer en person de aldrig träffat till gudmor för sitt ännu ofödda barn, visar än en gång hur betydelsefull Gerda måste ha varit för familjerna i Finland och hur stort förtroende de hade för henne. Samtidigt är det också ett bevis på att Gerda själv inte heller förhöll sig helt likgiltigt till de familjer som hon hade kontakt med genom de barn hon tog hand om på barnhemmen där hon jobbade. Hon kunde artigt ha tackat nej, men det gjorde hon inte. I stället ville hon gärna ställa upp för dem. Man kan alltså anta att känslan av vänskap och närhet inte bara ensidig fanns hos föräldrarna, utan att även Gerda utvecklade någon form av närmare relation till åtminstone en del av de familjer vilkas barn hon hade ansvaret för.

Högst antagligen var relationen till Gerda av rätt stor betydelse för föräldrarna, inte bara med tanke på barnens omvårdnad utan också med tanke på föräldrarnas utvärdering av beslutet att skicka iväg ett eller flera av sina barn till grannlandet. Ifall den enda kontakten de hade till den plats där barnet befann sig inte hade varit lyckad, är det troligt att tvivlande tankar och oros känslor skulle ha dykt upp mycket snart. När relationen i stället i de allra flesta fall var lyckad och upplevdes som positiv, kunde föräldrarna i stället slappna av och försäkra sig om att barnet var i goda händer hos en person som gav ett professionellt men ändå mycket varmt och hjärtligt

¹⁵⁵ Brev från Ester Janhunnen till Gerda Sandberg 24.1.1947, PA.

¹⁵⁶ Brev från Martta Rantapelkonen till Gerda Sandberg 23.3.1947 och 29.6.1947, PA.

intryck. Säkerligen låg det även i både Gerda Sandbergs och föräldrarnas intresse att upprätthålla en god stämning mellan dem, vilket även påverkade det sätt på vilket de uttryckte sig i sina brev. För Gerda var det viktigt att hon lyckades upprätthålla en god kontakt till föräldrarna så att de inte skulle tvivla på barnhemmets professionalitet och på så sätt eventuellt ställa till med problem för hela personalen. Samtidigt låg det även i föräldrarnas intresse att allt i barnhemmet förlöpte väl. De ville troligen försäkra sig om att ingenting i deras eget beteende kunde resultera i att det gick ut över deras barn utan att barnen i stället skulle få den goda vård de behövde. Därmed har båda parterna antagligen i viss mån valt vad de har satt till pappers. Gerda har för sin del förmodligen låtit bli att berätta om alla små problemsituationer som alltid förekommer på en anstalt där så många barn från olika bakgrunder bor tätt tillsammans. Föräldrarna har på samma sätt troligen undvikit att haka upp sig på små saker och låtit bli att låta för skeptiska. Båda parterna har i stället försökt låta uppmuntrande, lugna och pålitliga.

5. Då barnet är långt borta hemifrån

Det är självklart att förutom all information om familjeförhållandena, om kriget och om vardagen, berikas breven till Gerda Sandberg också av en hel del olika känslor i anknytning till den rådande situationen och angående föräldraskap. Dessa känslor varierade mycket från familj till familj, och även från brev till brev. En del föräldrar var mycket sakliga och höll sig till konkret information i breven medan andra lät känslorna flöda fritt mellan orden. Sätten att uttrycka känslorna varierade likaså. Från svårlästa, försiktiga antydningar man endast kunde förstå genom att så att säga läsa mellan raderna utgående från det modern frågade eller berättade kunde det i nästa brev bytas ut till flera sidor långa utbrott om saknad, kärlek, förtvivlan eller oro. I detta kapitel kommer jag att titta närmare på hur dessa känslor uttrycks i föräldrarnas brev.

5.1 Saknad

Till de känslor somt påtagligast kommer till uttryck i breven hör den saknad som föräldrarna till krigsbarnen kände efter sitt barn som nu befann sig långt borta hemifrån. Hur dessa känslor uttrycktes kunde dock, som redan nämnts, variera en hel del från person till person. Vissa skrev knappt alls om sina känslor medan andra lät orden flöda fritt. Precis som i andra sammanhang där variation familjer emellan förekom, behöver det här ingalunda betyda att vissa föräldrar saknade sina barn mindre än andra. Även här har nämligen den relation som brevskrivarna utvecklat till Gerda Sandberg säkerligen spelat en stor roll. Som redan nämnts i kapitlet om teorier grundar sig all kommunikation – även brevskrivning – på en särskild relation mellan den som skickar ett meddelande och den som tar emot det. Denna relation är alltid unik och specifik för de inblandade parterna och påverkas även av deras omgivning. En viss brevrelation kan med andra ord inte vara representativ för alla tänkbara brevrelationer som dessa personer hade. Samtidigt styrs denna relation ändå alltid av vissa oskrivna regler och normer. Dessa regler präglar särskilt starkt relationer där parterna inte är speciellt väl bekanta med varandra. Men relationerna kan likaså

utvecklas med tiden. När de brevskrivande parterna lär känna varandra bättre kan även tonen och innehållet i breven ändras för att bättre motsvara eller besvara mottagarens förväntningar.¹⁵⁷

Med andra ord existerade det olika sorts relationer mellan de finska föräldrarna och Gerda Sandberg. Denna variation har också påverkat innehållet i de olika breven. Ifall de båda parterna brevväxlat mycket och därigenom utvecklat en närmare relation till varandra, har det antagligen varit något lättare för dem att låta känslorna flöda fritt i de brev som skrevs. Men om relationen däremot varit relativt ytlig, har föräldrarna kanske valt att hålla känslorna för sig själva och i breven i stället koncentrerat sig på det väsentliga såsom nyheter om barnets hälsa, trivsel och vardagssysslor. För de allra flesta människor krävs det en ganska speciell situation för att man ska anförtro sig åt någon man inte känner. Visserligen var Gerda Sandberg för samtliga föräldrar den person som tog hand om deras barn, men då avståndet var långt och frekvensen i brevväxlingen låg, förblev hon kanske i vissa fall en avlägsen person som främst kom att fungera som en källa till information, inte som en vän man kunde prata öppet med.

Utgående från de brev jag läst verkar relationen till Gerda åtminstone i någon mån korrelera med hur föräldrarna uttryckte eventuell saknad. En mer distanserad relation ledde i många fall till mer indirekta känslouttryck, medan en varm och nära relation resulterade i starka och tydliga känslöflöden. Med de indirekta känslorna avser jag här det man kan läsa ut mellan raderna i breven. Det handlar alltså inte om meningar i stil med ”jag saknar honom så”, utan är snarare ord och meningar där en observant läsare kan skönja saknad som en drivande faktor bakom det som skrevs. Som exempel kan nämnas mödrarna till Ulla-Pia Väisänen och Eero Liukkonen. Dessa båda visade tydligt att de saknade sina respektive barn. Detta uttrycktes ibland i klara meningar, men i flera av breven tyckte jag mig också hitta indirekta hänvisningar till den saknad de kände. Båda kunde nämligen offra flera sidor till att bara minnas vad barnen hade gjort hemma, vad de hade lekt, vad de hade sagt, med mera.¹⁵⁸ Allt detta hade inte i sig någon betydelse för barnets skötsel i Sverige, utan var snarare ett

¹⁵⁷ Forselius 2005, 245, Stanley 2004, 202-203.

¹⁵⁸ Brev från Hilja Liukkonen till Gerda Sandberg 4.3.1946, samt brev från Paula Väisänen till Gerda Sandberg 3.12.1946, PA.

uttryck för att mödrarna behövde ge utlopp för sina känslor och få ventilera sina tankar för någon.

I exemplet ovan gav mödrarna alltså utlopp för sin stora saknad efter barnet genom att öppet och nostalgiskt minnas saker och ting som barnet gjorde då han eller hon hade var hemma. Det handlade alltså om helt vardagliga saker som antagligen inte varit särskilt märkvärdiga då de hade inträffat, men som för föräldrarna fått en ny betydelse i och med att de inte längre dagligen upplevde saker och ting med sina barn. Det enda de hade att ty sig till var sina minnen och de berättelser som Gerda berättade i sina brev.

Likväl var indirekta saknadskänslor någonting som var gemensamt för så gott som alla brevskrivare oberoende av deras relation till föreståndarinnan. Detta förklaras med att även om man är beredd att uttrycka starka känslor i skrift, behöver det inte betyda att samma känslor aldrig skulle vara synliga annars än då de skrivs rakt ut. Precis som hos dem som håller ett visst känslomässigt avstånd till brevets mottagare, går det att finna indirekta uttryck för känslor även i andras brev.

Den saknad som var synligast i breven var självfallet den som uttrycktes i klara ordalag. Det här kunde innebära känsloutbrott i stil med följande två exempel:

*Nyt onkin taas tullut niin kovin ikävä Ulla Piaan. Yö yön jälkeen hän on mielessäni, samoin heti herättyäni [...] Myös Ulla Pian mummoa vaivaa niin suuri ikävä, että hän näkee Ulla Pian yhtenä unissaan.*¹⁵⁹

*Vi har hemma en poike på 5 år och en poike på 1 ½ år så nog har vi ju poikar men ändå saknar vi Kari så man tycker ibland att man inte orkar leva då land och hav skiljer oss åt.*¹⁶⁰

¹⁵⁹ Brev från Paula Väisänen till Gerda Sandberg 14.11.1946, PA.

¹⁶⁰ Brev från Ebba Hurttä till Gerda Sandberg 6.3.1947, PA.

En annan tydlig sak var att även om saknaden av barnet var väldigt stor hos föräldrarna, verkade det ändå i de flesta fall ha varit så att barnets bästa gick före saknaden. Till exempel Aune Ahvenainen skrev detta faktum rakt ut:

*Ja tunneasiat, ei saa vaikuttaa asiaan kun on lapsen paras kysymyksessä.
[...] Vaikka olemme häntä kaivanneet, niin emme ole häntä vielä tahtoneet pois.*¹⁶¹

Även om det gjorde ont, var föräldrarna alltså redo att skicka barnet till grannlandet där de visste att han eller hon skulle komma att ha det bättre än hemma i Finland. Något enstaka exempel på motsatta känslor fanns ändå, till exempel Lasse Vahlströms mor. Hon skrev förtvivlat i ett brev till Gerda i juni 1945 att hon helt enkelt inte längre klarade av att vara åtskiljd från sin son. Hon krävde att han inte längre skulle få flyttas någonstans utan att han genast skulle komma hem.¹⁶² I ett senare brev framgick att hon fått som hon ville och Lasse hade skickats hem i slutet av samma sommar.¹⁶³ Men även här skulle modern knappast ha varit så mån om att få hem sin son om han verkligen hade behövt vård. I det här fallet var det däremot frågan om ett friskt barn som blivit ett krigsbarn eftersom familjen hade så många barn att försörja. Modern hade därmed eventuellt bara utvärderat situationen på nytt och kommit fram till att hon trots allt kunde klara av försörjningen av en son till.

Man kunde även tänka sig att ifall en berörd familj var stor och hade många barn, kunde det eventuellt kännas lättare för en förälder att skiljas från något av barnen eftersom man samtidigt skulle få lite tröst av de barn som fanns kvar hemma. Något bevis för detta har jag dock inte funnit i brevsamlingen som jag haft till mitt förfogande, snarare tvärtom. Exempelvis Aune Vahlström skrev uttryckligen i ett av sina brev att saknaden var lika stor oberoende av hur många barn man hade.¹⁶⁴ Likväl finns det tecken på att saknaden kom och gick. Erkki och Niilo Mantilas mor medgav i ett av sina brev att den värsta saknaden hade lagt sig efter en tid.¹⁶⁵ Andra föräldrar i sin tur berättade om hur saknaden hade slagit till igen till exempel under

¹⁶¹ Brev från Aune Ahvenainen till Gerda Sandberg 19.4.1947, PA.

¹⁶² Brev från Aune Vahlström till Gerda Sandberg 18.6.1945, PA.

¹⁶³ Brev från Aune Vahlström till Gerda Sandberg 6.9.1945, PA.

¹⁶⁴ Brev från Aune Vahlström till Gerda Sandberg 18.12.1944, PA.

¹⁶⁵ Brev från Lempi Mantila till Gerda Sandberg 1.1.1945, PA.

familjehögtider eller då de träffat något barn till en nära släkting.¹⁶⁶ Man kan därmed anta att situationen och känslorna i de finska familjerna varierade mycket beroende på diverse yttre omständigheter. Ifall flera olika problem och bekymmer gjorde sig påmindas samtidigt, kändes andra bekymmer ställvis kanske mindre påträngande, vilket i sin tur hjälpte familjerna att komma framåt i vardagen.

5.2 Oroskänslor

Förutom saknaden som uttrycktes tydligt i breven, berättade mödrarna också om det som oroade dem då barnet var borta hemifrån. I första hand oroade sig föräldrarna självklart för barnens hälsa – de flesta barn som berörs i brevsamlingen var ju trots allt barn som skickats till Sverige för att de led av någon sorts sjukdom. Mången förälder var genast efter barnets ankomst till Sverige orolig för att själva resan varit för påfrestande. Då barnet väl kommit fram till sin destination oroade sig föräldrarna i stället främst för att barnets hälsa kanske hade blivit sämre.

Den främsta orsaken till föräldrarnas oro verkar ha varit brist på tillräcklig information. Vid en situation då det varit en längre paus i brevväxlingen från Gerdas sida, kunde man tydligt märka en klar förändring i tonen och atmosfären i mödrarnas brev till barnhemmet. De blev genast mycket oroliga och rädda för att någonting hemskt hade hänt. De var särskilt rädda för att barnets hälsa blivit sämre.¹⁶⁷ En del föräldrar trodde rentav att barnet dött och att man därför inte längre skrev och berättade någonting om det.¹⁶⁸ Oro för att barnet dött var säkert någonting som åtminstone då och då varit i föräldrarnas tankar, särskilt med tanke på den rådande situationen då många av barnen de facto från början skickats till Sverige på grund av en svår sjukdom. För de flesta föräldrar har det säkerligen även varit en skräckfylld tanke att per brev få reda på att ens barn gått bort under sin vistelse i ett främmande land. I denna brevsamling finns det dock inget exempel på att Gerda Sandberg skulle ha varit tvungen att skicka ett dylikt meddelande.

¹⁶⁶ T.ex. brev från Terttu Eronen till Gerda Sandberg 4.1.1947, PA.

¹⁶⁷ Brev från Ebba Hurtta till Gerda Sandberg 6.3.1947, PA.

¹⁶⁸ Brev från Anna Pekkala till Gerda Sandberg 8.7.1947, samt brev från Tyyne Hara till Gerda Sandberg 18.3.1945, PA.

Men det var inte bara den rådande situationen som oroade föräldrarna. De var också bekymrade för hur det skulle bli då barnen återvände hem. En del oroade sig främst för hur barnen skulle klara av att anpassa sig till de karga förhållandena i Finland efter överflödet i Sverige. Mödrarna var ängsliga för att barnen varken skulle trivas eller må bra hemma i Finland utan att de i stället ständigt skulle se tillbaka på tiden och framför allt förhållandena i Sverige.¹⁶⁹ Därtill bekymrade sig vissa föräldrar för barnens minnen. Skulle de alls komma ihåg sin hembygd efter flera månaders eller till och med flera års vistelse i Sverige? Skulle de överhuvudtaget känna igen sina föräldrar och sina syskon när de väl återvände? Skulle de fortfarande kunna prata finska eller hade de blivit helt svenskspråkiga? Dylika tankar förekom i viss mån i de brev jag analyserat. Detta kan anses höra ihop med de allmänna tankarna om barn i mitten av 1900-talet. Som redan nämnts i kapitel 1.5 var den allmänna åsikten oftast att barn glömmer fort, särskilt då det handlade om otäcka saker. Därför var säkerligen många finska krigsbarnsföräldrar oroliga för att de helt enkelt skulle strykas ur barnens minne så fort de kom till Sverige, till nya människor, nya upplevelser och nya vänner. En av fäderna uttryckte på ett mycket tydligt sätt sin oro för att hans son skulle ha glömt bort honom:

*Kuinkas on Veikko, oletkos isin jo unohtanu, kun olet niin kauan ollu pois?
Silloin kun Veikko oli kotona niin isi oli kaikki kaikessa, aina hän tahtoi olla
isin mukana jokapaikassa. Toivottavasti vielä tunnetaan kun kerran
tavataan!*¹⁷⁰

Ovanstående citat är från ett brev adresserat till Gerda Sandberg, men det verkar som om fadern på sätt och vis skulle ha tänkt högt och som om han egentligen velat fråga sin son personligen om detta, utan att ändå göra det. Antagligen var dylika grubblerier någonting som relativt ofta dök upp i föräldrarnas tankar. Samtidigt var barnens glömska någonting helt naturligt då en del av barnen skickades iväg som mycket små. De flesta människor börjar minnas saker och ting först efter att de blivit lite äldre och därmed kan man anta att småbarns minnen mycket långt präglades av den del av barndomen som de upplevde i Sverige. Även ett språk glöms relativt fort

¹⁶⁹ T.ex. brev från Terttu Eronen till Gerda Sandberg 4.7.1947 samt brev från Saimi Horttanainen till Gerda Sandberg 2.6.1947, PA.

¹⁷⁰ T.ex. brev från Lauri Horttanainen till Gerda Sandberg 2.6.1947, PA.

bort ifall man inte har möjlighet att använda det under en längre tid, särskilt om själva språkinläringen bara varit i sin början då separationen skett. Men eftersom det på alla tre barnhem som jag behandlat funnits finskspråkig personal, var förmodligen barnens språksituation något bättre då de återvände hem än för dem som vistats i en helt enspråkigt svensk miljö. Därmed hade de föräldrar som jag studerat inte lika mycket att oroa sig för på den här punkten.

Som vi idag med facit i hand kan se, var en del föräldrars oro trots allt helt berättigad. Om detta berättar statistiken över barn som stannat kvar i Sverige efter tiden som krigsbarn. Direkt efter kriget stannade redan ca 7100 finska krigsbarn i Sverige. Utöver det fanns det även en relativt stor andel krigsbarn som aldrig anpassade sig till de finska förhållandena utan vid lämpligt tillfälle flyttade tillbaka till Sverige, antingen under ungdomsåren eller senare för att söka jobb. Några siffror för denna senare förflyttning finns dock inte att tillgå.¹⁷¹ I hur stor utsträckning detta gällde även den grupp som behandlas i denna avhandling, är likväl oklart eftersom dylika uppgifter saknas. Man kunde dock lätt tänka sig att detta främst kunde ha berörde sådana barn som i Sverige fick bo hos en fosterfamilj och på så sätt hade någon konkret familj eller vänskapskrets att återvända till. Barnen på barnhem och sjukhus stod inför en helt annan situation. Då krigsbarnsverksamheten upphörde, upphörde även många av de anstalter där barnen vistats och även personalen skingrades. Tröskeln att flytta tillbaka var därmed kanske högre för dessa barn än för dem som i Sverige hade hittat en ”ny familj” och ett ”nytt liv”.

Förutom den oro som gällde barnen, väckte även själva personalen i vissa fall oro hos föräldrarna. Eftersom barnhemmen lätt kunde ha upp till 20 barn i gången att ta hand om, bekymrade sig en del mödrar för hur sköterskorna orkade med att ta hand om alla barn, särskilt ifall de själva drabbades av någon sjukdom.¹⁷² Delvis var man kanske rädd för att barnet inte skulle få den vård och den uppmärksamhet som han eller hon behövde ifall sköterskorna hade för mycket att göra. Exempelvis modern till Alice Eronen var i ett av sina brev mycket bestört över det faktum att hennes dotter ännu inte varit med om en läkargranskning i Sverige och undrade därför när

¹⁷¹ Kaven 2010, 242.

¹⁷² Brev från Elli Karjalainen till Gerda Sandberg 6.3.1947, PA.

denna försummelse skulle åtgärdas.¹⁷³ Delvis kanske mödrarna också oroade sig för vad som skulle hända ifall en sköterska tappade nerverna med något av barnen. Det framkommer ur breven att åtminstone en del av de pojkar som vistades på barnhemmen hade varit ganska vilda hemma i Finland¹⁷⁴, vilket kanske väckte oro hos mödrarna om att det dels skulle kännas jobbigt och motbjudande för sköterskorna att ta hand om dem och dels att de skulle bestraffas ifall de inte uppförde sig väl. De tänkte eventuellt att tröskeln för att aga ett barn var lägre då barnet i fråga var ett främmande barn från ett annat land.

I vissa enstaka fall finns det belägg för att föräldrarna i Finland aktivt följde med pressen och reagerade på vad det stod om krigsbarn i den. Detta syns i det som en del mödrar skrivit till Gerda, till exempel för att få bekräftelse på någon information. I en del fall har informationen i pressen även väckt oro, som hos familjen Hurttta. Modern Ebba Hurttta hade fått höra att en del av de barn som skulle skickas hem från Sverige skulle komma att skickas vidare till något finskt sjukhus, vilket verkar ha upprört henne en hel del. Därför hade hon skrivit till Gerda och frågar ifall så verkligen var fallet även för de barns del som vistades på Gorsingeholm.

För jag vill nog då ha vår lilla Kari direkt hem. Han får inte skickas till finskt sjukhus. [...] Och snälla fröken Sandberg, låt honom inte fara till ett finskt sjukhus: Jag skall göra mitt bästa för honom här hemma. För jag vet att där har han haft skötsel mat och kläder samt kärlek men på finska sjukhus slösas ingen kärlek på barnen som di så väl behöver då di är borta från Mor och Far. Jag har haft vår minsta son här så jag vet hur barnen behandlas.¹⁷⁵

I andra fall väckte pressens rapporter om flera dödsfall bland krigsbarnen i Sverige stor ängslan bland föräldrarna. Helt naturligt har föräldrarna efter dylika nyheter velat förvissa sig om att just deras barn fortfarande var vid liv och mår bra.¹⁷⁶ Ett något lindrigare exempel på oro hör ihop med de gånger då pressen rapporterat om

¹⁷³ Brev från Terttu Eronen till Gerda Sandberg 8.11.1946, PA.

¹⁷⁴ T.ex. brev från Saimi Horttanainen till Gerda Sandberg 10.12.1946, PA.

¹⁷⁵ Brev från Ebba Hurttta till Gerda Sandberg 3.12.1946, PA.

¹⁷⁶ Brev från Tyyne Hara till Gerda Sandberg 18.3.1945, PA.

att myndigheterna skulle börja transportera hem de finska krigsbarnen. I dessa fall var de föräldrar som reagerade på detta oftast sådana som ännu inte kände sig redo för att ta hem sitt barn – antingen på grund av att hemförhållandena ännu inte varit lämpliga eller för att barnet fortfarande varit sjukt och därför behövde stanna för att få fortsätta vården.¹⁷⁷

Med andra ord kan man konstatera att föräldrarna i första hand oroat sig för barnens välmående och trivsel. Intressant är att märka att en mycket liten del av oros känslorna sist och slutligen har gällt själva barnhemmet och dess personal. Således kan man än en gång dra slutsatsen att tilltron till den svenska professionaliteten varit hög, till och med i de fall där erfarenheterna från motsvarande finska anstalter varit dåliga. Med tanke på tonen i de brev som riktats till föreståndarinnan för dessa tre barnhem, är det troligt att en stor del av denna tilltro på ett eller annat sätt varit hennes förtjänst.

5.3 Nyheter om barnet

Tätt ihop med både saknaden och oros känslorna som föräldrarna hade angående barnen hör också deras önskan att få höra nyheter om hur barnet hade det i Sverige. De flesta verkade inte ens kräva att de fick långa brev från barnhemmen, utan det räckte till och med med några få rader på ett kort. Viktigare än kvantiteten var helt klart kontinuiteten. Hur viktiga dessa kort och brev var demonstreras väl av följande citat:

*Sydämellinen kiitos kortistanne, on aina niin hauskaa kun se tulee, sillä sehän on ainoa yhteys lapsiimme.*¹⁷⁸

Utan de brev som Gerda Sandberg regelbundet skickade till de finska familjerna, skulle föräldrarna alltså inte haft en aning om hur deras barn hade det. Det är därmed lätt att föreställa sig hur betydelsefulla breven verkligen var.

¹⁷⁷ T.ex. brev från Saima Anttonen 20.4.1945 och från Anita Fagerstedt 10.9.1945 till Gerda Sandberg, PA.

¹⁷⁸ Brev från Terttu Eronen till Gerda Sandberg 4.2.1947, PA.

Som redan nämnts flera gånger var de flesta barn som förekommer i denna avhandling barn som led av någon sjukdom. Därför är det föga förvånande att föräldrarna intresserade sig för om barnets hälsa gått mot det bättre eller det sämre. Säkerligen ville de också få bekräftelse på att den svenska vården var bra och att barnen därmed var i goda händer. De ville antagligen på så vis också rättfärdiga sitt beslut och förvissa sig om att beslutet att skicka iväg barnet som krigsbarn till Sverige hade varit rätt. Även om de befann sig långt borta från sina barn, nöjde sig inte föräldrarna med att endast vänta på att barnet kom tillbaka hem för att då få veta hur han eller hon haft det i Sverige, utan de ville få aktuell information även under barnens vistelse.

Särskilt intresserade var föräldrarna av att få information om läkarundersökningarna som barnen varit med om. De ville veta hurdana prov som hade gjorts samt vad de gett för resultat.¹⁷⁹ Även här kan man eventuellt se bekräftelse för sina val som en målsättning. Detta gällde särskilt Gorsingeholm där det fanns fler sjuka barn än på de andra två barnhemmen.

Det var dock inte endast barnens hälsa som intresserade föräldrarna. De ville också i största allmänhet veta hur barnen hade det. Breven innehåller ofta exempelvis frågor om barnens vardag, om deras rutiner, om maten som serverades, om hur de firade sina högtider, om barnens kompisar och barnens favoritlekar.¹⁸⁰ Denna information verkar vara ytterst viktig för samtliga mödrar och många skrev också i breven att det kändes som om de vore närmare sina barn då de fått veta hur de levde från dag till dag. Även Gerdas sätt att skriva prisades av mödrarna. De tackade henne varmt för att hon gett dem en så pass livfull och tydlig bild av barnens vardag och sysslor.¹⁸¹ Helt tydligt har Gerda Sandberg alltså haft en viss skrivtalang då hon lyckats göra det på ett sätt som behagat läsaren och fått läsaren att se en klar bild framför sig av hur barnet lekte på gården eller sprang omkring.

En intressant sak att lägga märke till är hur likartat intresset för nyheter om barnen var hos samtliga föräldrar. Som jag tidigare nämnt kunde känslouttrycken variera

¹⁷⁹ T.ex. brev från Lauri Mankinen till Gerda Sandberg 21.7.1946, PA.

¹⁸⁰ T.ex. brev från Paula Väisänen till Gerda Sandberg 3.12.1946, PA.

¹⁸¹ Brev från Aino Määtänen till Gerda Sandberg 22.10.1944, PA.

mycket från familj till familj och från brev till brev. Varje förälders relation till föreståndarinnan påverkade alltså innehållet och känslorna i breven. Ju tätare korrespondens, desto intimare stämning. Nyheter om barnen verkar dock vara någonting som framkommer i breven oberoende av hur nära relationen mellan föräldrarna och Gerda Sandberg egentlig var. Även om en del föräldrar säkert såg på Gerda som en mycket avlägsen person, hindrade det ändå inte dem från att ställa en hel del frågor om barnen och tacka Gerda för de svar hon skickade. Som redan nämnts skapade brist på information i regel oro på hemmafronten och därför verkar det ha varit viktigt för samtliga föräldrar att korrespondensen hölls igång.

Den enorma betydelsen av nyheterna från Sverige demonstreras tydligt av följande citat ur ett odaterat brev från Eero Liukkonens mor:

*Tuntui niin ihanalle lukea niitä riviä jossa puhuttiin lasten puuhista aivan silmiin tuli vesi [...] samoin nyt kun tuli kortti miten tie itketti äitiä kovasti.*¹⁸²

Föräldrarna ville alltså känna att de trots det långa avståndet på något sätt kunde delta i barnens vardag och följa med deras uppväxt. Detta framgår även ur andra sammanhang i breven som föräldrarna skrev åt Gerda. Mycket ofta återkommande förfrågningar gällde bland annat hur barnet hade förändrats under sin vistelse i Sverige. Mödrarna ville gärna veta om deras söner eller döttrar vuxit mycket eller om de gått upp i vikt. Många frågade också om det inte var möjligt att få ett fotografi på barnet skickat hem till dem i Finland.¹⁸³ Huruvida barnhemmen faktiskt skickat aktuella bilder på barnen framgår inte ur breven. Men då mödrarna aktivt tackat för all annan information de fått om sina barn utan att samtidigt tacka för eventuella fotografier, kan man anta att barnhemmen i Sverige antagligen inte hade tillräckliga resurser för att låta varje barn bli fotograferat. Det verkar alltså som om föräldrarna fick nöja sig med att få regelbundna uppgifter om barnens vikt och längd, deras hälsotillstånd samt information om deras nya favoritlekar och nya vänner.

Även Sonja Hagelstam som forskat i krigstida brev mellan krigsfronten och hemmafronten har lagt märke till samma behov av information om vardagliga

¹⁸² Odaterat brev från Hilja Liukkonen till Gerda Sandberg sommaren 1947, PA.

¹⁸³ T.ex. brev från Anna Pekkala till Gerda Sandberg 25.5.1947, eller brev från Tyyne Hara till Gerda Sandberg 16.1.1945, PA.

företeelser. Hon säger att diskussionerna kring vardagssysslor kan tolkas som en strategi för att upprätthålla en känsla av normalitet och kontinuitet. Därtill har det också fungerat som ett sätt att upprätthålla en känsla av ett gemensamt liv trots det långa avståndet.¹⁸⁴ Exakt samma behov av närhet och en dröm om normaliserade förhållanden har troligen varit en drivande faktor bakom de otaliga förfrågningar som de finska mödrarna riktat till Gerda. Med andra ord har de – precis om en del till och med uttrycker det i ord – känt ett behov av att trots avståndet på något sätt få delta i sina barns liv och sysslor. På grund av de rådande förhållandena var den korrespondens de förde med Gerda Sandberg deras enda konkreta möjlighet att upprätthålla en någorlunda stark illusion om närhet till sina barn i Sverige. Det är därmed inte förvånande att just denna aspekt av brevväxlingen varit lika viktig för alla mödrar oberoende av hur mycket hon i övrigt skrev till föreståndarinnan.

¹⁸⁴ Hagelstam 2008, 42.

6. Tillbaka till Finland

Hur länge vart och ett krigsbarn stannade i Sverige, varierade mycket. Vid något skede blev det likväl ändå aktuellt att fundera på när och hur barnet skulle skickas tillbaka. För det mesta gjorde myndigheterna förfrågningar bland familjerna där de tog reda på ifall familjen redan var villig att ta sitt barn tillbaka eller inte. Som tidigare nämnts ville under hälften av de tillfrågade familjerna i Finland år 1945 redan ha hem sina barn. Största orsaken var att de helt enkelt kände att de inte klarade av försörjningen av hela familjen.¹⁸⁵ I detta kapitel strävar jag därför till att i mån av möjlighet utreda hurudan situationen var för de familjer som berörs i brevsamlingen. Var de redo att ta hem sina barn eller inte? Förekom det problem eller gick allting utmärkt? Hur var det efter att barnet kommit hem? Och kanske viktigast av allt: hur tog sig tacksamheten till Gerda och Sverige uttryck i breven?

6.1 Stanna eller återvända?

Förr eller senare var det alltså dags för barnen på barnhemmen i Sverige att börja förbereda sig på att åka tillbaka hem till Finland. För alla var tidpunkten för hemresan dock inte lika självklar. Datumet för hemresan bestämdes dels av barnets egen hälsa, dels av barnhemmets verksamhet och dels av den egna familjens situation hemma i Finland. Även i denna lilla brevsamling finns det sålunda exempel på barn som inte alls återvände hem till sin finska familj eller gjorde det först efter många om och men.

Som redan framgått tidigare i denna avhandling fanns det en del föräldrar som saknade sina barn så mycket att de knappt kunde vänta tills de återvände hem.¹⁸⁶ För dem var det självklart att barnet så fort det var möjligt skulle lämna barnhemmet och resa tillbaka till Finland. För en del av dessa gick dock barnets hälsa före själva saknaden. I brevsamlingen finns det exempel på föräldrar som blivit oroliga då de via

¹⁸⁵ Salminen 2007, 81.

¹⁸⁶ Brev från Aune Vahlström till Gerda Sandberg 18.6.1945, PA.

massmedia hört rykten om att krigsbarn kommer att skickas tillbaka till Finland. Många av dessa mödrar ber att deras barn trots detta ska få stanna i Sverige ännu någon tid framöver. Orsaken har varit både barnets hälsa och familjens hemförhållanden. Det kunde till exempel handla om att familjen kände att de inte hade tillräckligt med mat och andra förnödenheter för att försörja ett ofta fortfarande svagt barn. En annan orsak kunde vara ett plötsligt sjukdomsfall i familjen som gjorde att de hade det ännu svårare än tidigare att klara sig i det vardagliga livet. Man har med andra ord inte ännu varit redo att ta emot barnet. Därtill har även barnets hälsotillstånd spelat en roll. I dessa fall har man ansett att barnet ännu inte tillfrisknat tillräckligt för att klara av det utmärglade Finland och att det därför var bättre att det stannade i Sverige ytterligare en tid framöver.¹⁸⁷

För andra familjer var beslutet att överhuvudtaget ta tillbaka sitt barn dock inte lika självklart. I brevsamlingen finns exempel på både allvarliga och tårdrypande berättelser om så stora problem hos de drabbade familjerna i Finland att de helt enkelt inte haft något annat val än att låta ett av sina barn stanna kvar i Sverige för gott. Som exempel kunde familjerna Hurskainen och Sakko lyftas fram. Båda dessa familjer stod inför en situation som inte gav dem särskilt många alternativ. Jukka Hurskainens mor berättade i sina brev att hon insjuknat i en svår lungsjukdom. Hon och hennes man hade tre barn men alla hade skickats till Sverige. Jukkas båda systrar hade redan fått varsin fosterfamilj och det enda som återstod var att hitta en familj åt Jukka. Båda föräldrarna var överens om att det var det bästa alternativet då modern inte längre hade något hopp om att tillfriskna och då fadern konstaterat att han inte kunde erbjuda sin son ett riktigt hem utan en mor. Ur citaten nedan framgår att beslutet kändes mycket tungt, men att det sist och slutligen ändå var en lättnad att veta att barnet skulle få ett bättre hem.

”Ei ole helppo luopua lapsista vain ei ole mitään muuta mahdollisuutta kun ajattelee lasten parasta”

¹⁸⁷ Brev från Aune Ahvenainen 25.3.1947 och från Saima Anttonen 20.4.1945 och från Anita Fagerstedt 10.9.1945 till Gerda Sandberg, PA.

”Minä itse puolesta olen kyllä senhän arvaa kiittollinen jos Jukanki elämä saadaan järjestetyksi ennen kun minä olen pois”¹⁸⁸

Tanken på barnets bästa och hans framtida välbefinnande spelade alltså en mycket central roll då föräldrarna fattade sina svåra beslut.

Även situationen i familjen Sakko var något liknande. I deras fall var det fadern i huset som var tvungen att leverera sorgliga nyheter till barnhemmet i Sverige. I mars 1947 skrev Tauno Sakko att barnens mor nyligen gått bort och endast en månad därefter skrev han igen för att berätta att familjens andra son inte kunnat räddas från lungdot.¹⁸⁹ I dylika tragiska livssituationer är det inte konstigt att den kvarblivande föräldern känner misströstan. Tauno Sakko beskrev situationen som följer:

”Elämä tuntuu nyt niin ikävältä ja tyhjältä kun olen aivan yksin ja muutama kuukausi aikaisemmin oli Vaimo ja Vesa odottamassa kun tuli työstä kotiin, mutta täytyy kärsiä kaikki mitä elämässä tulee vastaan”¹⁹⁰

Situationen var alltså svår för honom och tvingade honom att fatta ett svårt beslut angående den andra sonens framtid. I samma brev bad han därför Gerda att försöka ordna så att hans son Antti skulle få stanna i Sverige åtminstone fram till skolåldern. Av allt att döma var sådana temporära arrangemang inte särskilt lätta att få till stånd. De svenska familjerna ville i dylika fall hellre adoptera barnet i stället för att endast fungera som fosterföräldrar på en obestämd framtid. I ett odaterat telegram meddelade fadern därför att han inte kunde tänka sig att helt ge upp sin son utan att han i så fall hellre tog honom hem tillbaka.¹⁹¹ Trots att fadern hade det svårt i Finland valde han alltså att göra allt för att inte för gott förlora sitt barn. Vad som sist och slutligen hände, går inte att få reda på utgående från detta material, men eftersom korrespondensen mellan familjen Sakko och Gerda Sandberg slutar vid det nämnda odaterade telegrammet, kan man anta att sonen strax därpå lämnade Gorsingeholm och av allt att döma återvände till sin far i Finland.

¹⁸⁸ Brev från Anna Hurskainen till Gerda Sandberg 14.3.1947 och 14.5.1947, PA.

¹⁸⁹ Brev från Tauno Sakko till Gerda Sandberg 18.3.1947 och 18.4.1947, PA.

¹⁹⁰ Brev från Tauno Sakko till Gerda Sandberg 18.4.1947, PA.

¹⁹¹ Odaterat telegram från Tauno Sakko till Gerda Sandberg, PA.

Att båda dessa familjer vände sig till Gerda Sandberg för att få hjälp med de fortsatta arrangemangen var kanske föga förvånande. Hon var ju trots allt för de flesta den enda kontaktpersonen de hade i Sverige. Men samtidigt är de än en gång ett bevis på hur viktig denna länk till barnen de facto var för många av familjerna. De litade på Gerdas expertis och på att även hon hade barnens välbefinnande i fokus. Därför vågade de antagligen överlåta till henne att ordna de praktiska arrangemangen då de själva var mentalt eller fysiskt för svaga för att göra det och dessutom helt enkelt saknade behövliga kontaktnät och resurser för det.

Dessa tragiska fall representerar dock en minoritet av familjerna i denna brevsamling. I de allra flesta fall har barnet kunnat återvända lyckligt till sin otåligt väntande familj i Finland. Det är också helt möjligt att de barn som stannade i Sverige efter sin krigsbarnstid helt generellt sett var färre bland dem som under sin vistelse i Sverige bott på barnhem än bland dem som levt hos en fosterfamilj. Detta kan bero på att det för de finska föräldrarna kunde kännas något naturligare att låta barnet stanna hos en ny familj där han eller hon trivdes, hade det bra och kände sig hemma. Däremot var tröskeln att lämna sitt barn på en anstalt antagligen betydligt högre. Man kan därför anta att barnhemsbarnen – åtminstone på dessa tre behandlade barnhem – utgjorde en minoritet av dem som inte återvände hem.

6.2 Hemkomsten – ett glatt eller ett problematiskt återseende?

Tack vare att många föräldrar fortsatte sin brevväxling med Gerda Sandberg ännu en tid efter att deras barn återvänt från Sverige, finns det i denna brevsamling även information om hurudan hemkomsten sist och slutligen var. Oftast blev brevväxlingen efter tiden på barnhemmen dock inte särskilt långvarig. I de flesta fall handlade det bara om ett eller högst ett par korta brev eller kort. Detta medför att vi endast kan ta del av de allra första intrycken som barnen och familjen hade efter hemkomsten. Däremot är det mycket svårt att avgöra ifall de möjliga problem som kan ha uppstått då familjen återfördes efter en lång separation de facto var kortvariga och övergående eller om de fortsatte att påverka familjernas vardagliga liv under en längre tid.

Då man undersöker de brev som skickats till Gerda efter att barnen rest hem kan man se att de till sin karaktär korrelerar med den tidigare brevväxlingen. De familjer som tack vare en intensiv brevväxling utvecklat ett nära förhållande till Gerda Sandberg, skrev oftare till henne och berättade om barnets hemkomst. Det verkar som om dessa föräldrar kände på sig att Gerda gärna ville veta att hemresan gått bra och att de därför gjorde sig mödan att skriva ner några rader. Det är också möjligt att Gerda själv i sina brev bett om att få denna information, men utgående från de brev jag har haft till mitt förfogande är det omöjligt att avgöra om så verkligen var fallet. Dels finns inga av Gerda Sandbergs egna brev bevarade för eftervärlden och dels finns det i föräldrarnas brev inga antydningar om att de de facto skulle ha varit skrivna som ett svar på en direkt fråga eller en begäran.

Det märktes också att föräldrarna hade framtiden i tankarna redan före det egna barnets hemkomst var aktuell. En moder berättade till exempel i ett av sina brev om hur hon hade sett ett sådant möte mellan en mor och en dotter på tågstationen. Modern hade varit överlycklig över att få återse sin dotter medan dottern varit blyg och inte velat följa med sin mor. Detta hade fått även modern som bevittnade scenen att rikta tankarna till den dag då hennes egen dotter skulle återvända hem. Hon väntade själv otåligt på den dagen men hon uttryckte också sin oro för hur hennes dotter Ulla-Pia skulle komma att reagera. Skulle dottern vara besviken eller rädd? Eller skulle allt gå bra? Hon skrev bland annat följande rader med en aningen bekymrad ton:

*Riemu on meillä suuri silloin kun saamme tulla asemalle Ulla Piaa vastaan.
Lieneekö ilo molemmipuolinen?*¹⁹²

Paula Väisänen är ingalunda den enda som riktar sina tankar mot framtiden. Också en del andra var likt henne oroliga för barnens reaktioner. De var bland annat rädda för att barnen inte skulle känna igen sin egen familj eller minnas sitt hem och sin barndom.¹⁹³ En annan sak som allmänt framkallade oro var den stora skillnaden mellan förhållandena i Sverige och förhållandena i Finland. Föräldrarna grubblade alltså över hur barnen skulle klara av att anpassa sig till bristen på olika

¹⁹² Brev från Paula Väisänen till Gerda Sandberg 5.2.1947 och 20.7.1947, PA.

¹⁹³ T.ex. brev från Lauri Horttanainen till Gerda Sandberg 2.6.1947, PA.

förnödenheter i Finland, vilket de inte hade upplevt under sin vistelse i Sverige.¹⁹⁴ På grund av den tidvis svåra bristen på mångsidig mat väcktes självklart även oron för hur de finska föräldrarna skulle klara av att även i fortsättningen hålla sitt barn friskt då han eller hon fått så pass god vård i Sverige.¹⁹⁵

Ur breven framgår att mötet mellan barnen och familjerna kunde vara väldigt olika från fall till fall. Vissa beskrivningar sprudlar av glädje, andra vittnar om förvirring och i vissa fall till och med om mindre problem. Föräldrarna berättade om hur rörande det hade varit att se sitt barn stiga ner från tåget och hur roligt det var att ha dem hemma igen.¹⁹⁶ En del påstod att barnen förändrats så mycket under sin vistelse i Sverige att de nästan inte hade känt igen dem:

*Kari kom frisk och duktig hem igår kväll. [...] Spänningen var stor då Åbotåget rulla in på Helsingfors station. En hel hög med småttingar kom ut, jag undra när kommer Kari manne jag känna honom. Och så kom han jag var nog inte riktigt säker måste nog titta på namnlappen så jag visste säkert [...]*¹⁹⁷

Men allt var inte bara lyckliga stunder i samband med hemkomsten. En del problem förekom också. Saima Anttonen berättade exempelvis om hur hennes son Vesa hade börjat gråta på tågstationen och fortsatt gråta hela vägen hem i bilen. Orsaken hade varit att han hade velat åka tillbaka till Sverige eftersom ”maten inte alls är lika god här och det regnar nästan varje dag”.¹⁹⁸ Andra mödrar berättade om hur deras barn inte känt igen dem utan kallat dem för ”tant” och undrat var mamma hållit hus.¹⁹⁹ De flesta föräldrar verkade dock vara säkra på att de problem de eventuellt måste ta sig an i och med barnets hemkomst skulle vara förbigående. De uttryckte alltså en stor tilltro till att allt skulle ordna sig med tiden. Kan hända hade de redan klarat sig igenom så många problemsituationer under de senaste åren att ingenting längre kändes oöverkomligt. Och i många fall verkar faktiskt blyghet och annat liknande ha

¹⁹⁴ T.ex. brev från Lempi Mantila till Gerda Sandberg 13.7.1945, PA.

¹⁹⁵ T.ex. brev från Terttu Eronen till Gerda Sandberg 4.7.1947, PA.

¹⁹⁶ T.ex. brev från Olga Tuominen till Gerda Sandberg 4.8.1945, PA.

¹⁹⁷ Brev från Ebba Hurttä till Gerda Sandberg 30.5.1947, PA.

¹⁹⁸ Odaterat brev från Saima Anttonen till Gerda Sandberg, PA; fri översättning.

¹⁹⁹ T.ex. brev från Ebba Hurttä 30.5.1947 och Hellin Immonen 5.8.1947 till Gerda Sandberg, PA.

gått över med tiden då barnet återigen vant sig vid Finland och sin familj.²⁰⁰ En mor påstod till och med att hennes son inte hade glömt någonting alls under sin vistelse i Sverige utan att han kom ihåg precis allt som om han bara hade varit borta en enda vecka.²⁰¹

Breven beskriver också en del av barnens övriga reaktioner och man kan då se att små och större barn tydligen upplevde situationen något annorlunda. De större förstod kanske bättre att varken de själva eller deras familj kunde göra någonting åt de rådande förhållandena i Finland. Kerttu Karhu skrev till exempel i ett brev om att familjen hade ont om vissa livsmedel och nämnde samtidigt att den äldre sonen Rauno klarade av och förstod situationen rätt bra medan den yngre sonen Matti bara hade velat ha allt trots att det inte fanns att tillgå.²⁰² Barnen glömde inte heller sina sköterskor i Sverige så fort de återvänt hem utan skickade sina hälsningar till dem via mödrarnas brev. Mödrarna nämnde också i sina brev hur barnen hade berättat för dem om sin vistelse i Sverige. De hade bland annat pratat om hurdana sköterskorna på barnhemmet hade varit, vad de hade lärt sig där, vad de hade gjort och hurudan mat de hade fått.²⁰³

Man kan alltså dra den slutsatsen att den stora merparten av föräldrarna som förekommer i denna brevsamling var lyckliga över att ha fått sitt barn hem igen. Trots en del problem såg de positivt på framtiden och var säkra på att allt skulle ordna sig. Att barnet äntligen hade återvänt hem var alldeles tydligt det viktigaste för dem. Det är dock bra att komma ihåg att hemkomsten i många finska krigsbarnsfamiljer kunde vara mycket mer komplicerad. Att intrycken vi får utgående från breven i den här brevsamlingen i de flesta fall var positiva, behöver med andra ord inte betyda att fallet skulle ha varit detsamma i alla samtida familjer. Dessutom måste man även ta i beaktande att vi för det första endast har kunnat ta del av de omedelbara intrycken och för det andra att föräldrarna eventuellt valde att aningen försköna verkligheten till exempel för att inte oroa sköterskorna i Sverige i onödan.

²⁰⁰ T.ex. brev från Lahja Merikari till Gerda Sandberg 6.6.1947, PA.

²⁰¹ Brev från Aino Mäkinieniemi till Gerda Sandberg 1.6.1945, PA.

²⁰² Brev från Kerttu Karhu till Gerda Sandberg 25.7.1945, PA.

²⁰³ T.ex. brev från Lahja Merikari till Gerda Sandberg 29.4.1947, PA.

6.3 Tacksamhet

Tacksamhet till både Gerda Sandberg, barnhemmen i Sverige och Sveriges hjälpinsatser för Finland i allmänhet är någonting som inte endast uttrycks i breven efter att barnen återvänt hem till Finland. Tacksamheten framgår redan ur de allra tidigaste breven. Flera gånger under brevväxlingarnas gång brast föräldrarna ut i långa utläggningar om sin tacksamhet och lättnad över att barnen fått komma till Sverige och att de dessutom hade haft turen att få en så omtänksam sköterska som fröken Sandberg att ta hand om dem. De visade därmed även att de litade på att Sverige skulle ge deras barn all den goda vård och omsorg som de saknade hemma i Finland. En mor uttryckte sin tilltro så här:

Sydän kiitokset tahdomme lausua Ruotsin niille, jotka yllä pitävät sellaista laitosta jossa hoidetaan Suomen sairaita lapsia. On suurin ilomme saada lapsemme Eero pojamme joskus terveenä ja reippaana kotiin! Emme niin suuresti voi kiittää kuin tahtoisin enkä itse voi palkita niitä henkilöitä, vaan pyydän Korkeuden Herra palkitsemaan monin verran enemmän kuin ihminen kukaan voi.²⁰⁴

Barnet i fråga hade alltså skickats till Sverige för att få den medicinska vård han inte kunde få i Finland. Kanske var det särskilt den egna hjälplösheten som gjorde att tacksamheten till grannlandet blev så stor? För många var hjälpen som Sverige erbjöd den sista möjligheten som återstod. Utan denna chans skulle familjens öde troligtvis sett annorlunda ut då kriget var slut med tanke på att den svenska vården enligt beräkningar troligen räddade kring 1700 sjuka barns liv.²⁰⁵

Även om den svenska staten och hjälporganisationerna fick sin beskärda del av tacksamhetsflödet i breven, var det likväl tacksamheten mot föreståndarinnan Gerda Sandberg som framgick allra tydligast, vilket med tanke på brevsamlingens karaktär nog är helt naturligt. Det var hon som aktivt upprätthöll kontakten mellan barnhemmet i Sverige och familjen i Finland och det har redan i flera omgångar i denna avhandling redogjorts för hur stor betydelse hennes brev hade för de finska

²⁰⁴ Brev från Hilja Liukkonen till Gerda Sandberg 6.1.1947, PA.

²⁰⁵ Kavén 2010, 243.

föräldrarna. Ett särskilt bra exempel på hur denna tacksamhet gav sig uttryck i ord hittas i ett brev från Erkki och Torsti Saarinens mor:

Rakas Neiti olette monta kertaa rakkaampi minulle kuin joku kylmä sydäminen sukulainen vaikka emme tunne toisiamme mutta en ole eläissäni vielä niin lämmin sydämistä ja toisten eteen uhrautuvaa ihmistä tuntenut [...] sydämeni on niin täynnä kiittollisuutta että puristaisin mielelläni kaulasta.²⁰⁶

Tematiken i citatet ovan fungerar bra som en sammanfattning av de av Gerdas egenskaper som väckte störst beundran. För föräldrarna var hon en varm och omtänksam person som såg till att deras barn hade det bra i grannlandet. Även om hon i princip var en främling, en person som föräldrarna aldrig träffat, kändes hon i praktiken som en väldigt närstående vän. Allt detta långt tack vare de inlevelsefulla och uppskattade brev hon aktivt skrev till dem.

Någonting annat som gång på gång fick föräldrarna att prisa Gerda Sandberg var den enorma hjälp hon bidrog med i och med de gåvopaket som skickades från barnhemmen till de berörda familjerna. Dessa gåvopaket innehöll för det mesta både livsmedelsprodukter, kläder, skor och aningen lyxigare produkter såsom karameller, socker och frukter. Utgående från breven verkar det som om de flesta familjer fått ta emot ett dylikt gåvopaket åtminstone två gånger under den tid barnen vistades på något av de aktuella barnhemmen. Ett gåvopaket skickades ofta till familjerna kring jul och ett annat paket följde med barnet då han eller hon återvände hem. De fick inte heller innehålla precis vad som helst utan Hjälpkommittén gav tydliga och exakta instruktioner. Ifall instruktionerna inte följdes, kunde varorna konfiskeras av tullen. Direktiven angående innehållet varierade också i viss mån beroende på när de utfärdats. Till exempel år 1945 innehöll listan över tillåtna varor för gåvopaketet främst olika nödvändiga livsmedel som smör, kött, mjöl och grönsaker medan reglerna år 1947 även tillät njutningsmedel såsom kaffe, kakao och tobaksprodukter.²⁰⁷ Likväl var båda paketen ändå lika uppskattade i Finland. I breven förekommer bland annat berättelser om hur lyckliga familjernas små barn blev då de

²⁰⁶ Brev från Ella Saarinen till Gerda Sandberg 26.4.1946, PA.

²⁰⁷ Direktiv från Hjälpkommittén från april 1945 och juli 1947, PA.

fick smaka de svenska karamellerna. De vuxna prisade även det svenska kaffesurrogatet för att vara mycket godare än det finska.²⁰⁸ Även kläderna och skorna i paketen var mer än välkomna, oberoende av om de var i lämpliga storlekar eller inte. Ifall inget av plaggen passade just den familjen som fått dem, framgår det i breven att man i stället lät hjälpen gå runt till andra behövande. Med andra ord fanns det alltid någon som hade nytta av det som fanns i paketet; ingenting gick till spillo.²⁰⁹

Ransoneringen i Finland omfattade i princip alla områden från socker till gummistövlar och ransonerna bestämdes utgående från vad man ansåg att var och en behövde för att klara sig. Skillnader mellan åldrar, kön och yrken fanns. I många fall var matransonerna tillräckliga, men inte mättande. Därutöver tillkom särskilt i städerna problemet med att många bristvaror helt enkelt inte gick att få tag i, även om man enligt kortransonen skulle ha haft rätt att köpa dem.²¹⁰ Att de svenska paketen var mycket välkomna var därmed föga förvånande. Vad som däremot är intressant att märka är att andelen njutningsmedel som tilläts i gåvorna ökade ju längre kriget pågick. Kanske ville man erbjuda njutning i form av bättre kaffesurrogat, karameller och tobak för att höja humöret och motivera folket att orka fortsätta kämpa?

Tack vare allt det goda som Gerda Sandberg i egenskap av barnhemmens föreståndarinna gjorde, näst intill hyllades hon av föräldrarna som en ypperlig person med stort hjärta och jämfördes med en ängel. Mödrarna förundrade sig också ofta över hur Gerda orkade bära det tunga ansvaret att ta hand om vilt främmande barn. Det att hon öppnade sin dörr för dessa barn och gav dem ömhet och omsorg gjorde henne i många föräldrars ögon till en ännu godare person. Jag vågar till och med påstå att hon var en person som levde kvar i de berörda familjernas minnen ännu länge efter att krigsbarnstiden tagit slut. Som ytterligare ett bevis på detta kan man kanske se det faktum att en del föräldrar aktivt verkade arbeta för att inte heller barnen skulle glömma sin tid i Sverige och de människor som hade gjort dem så mycket gott. Paula Väisänen berättade exempelvis i ett av sina brev att hon skulle

²⁰⁸ Brev från Lempi Mantila till Gerda Sandberg 8.1.1945, PA.

²⁰⁹ Brev från Taimi Tamminen till Gerda Sandberg 13.8.1946, PA.

²¹⁰ Jaatinen 2008, 115-117, 121.

läsa upp Gerdas livfulla beskrivning av dotterns jul i Sverige så att det på så sätt skulle kunna bli ett bestående gott minne för henne från tiden på barnhemmet.²¹¹

Hur föräldrarna någonsin skulle kunna tacka Gerda för allt hon hade gjort för deras familj var också ett ofta återkommande tema. I citatet ovan (s. 80) uttryckte Ella Saarinen en önskan om att få träffa Gerda på riktigt och ge henne en stor och tacksam kram. Andra mödrar, likt Hilja Liukkonen i kapitlets första citat, vände sig till högre makter i hopp om att Gerda och de andra sköterskorna på barnhemmen på så sätt skulle få den tack de förtjänade. En del föräldrar var även något oroliga för hur de någonsin skulle kunna betala tillbaka den enorma tacksamhetsskuld som de hade till såväl Sverige som det enskilda barnhemmet. Föräldrarna kände allmänt att orden de lyckades skriva ner i breven helt enkelt inte räckte till för att tacka nog för all den hjälp och omsorg som Gerda och de andra involverade gett barnen och familjerna.

Denna tanke om tacksamhetsskuld samt dess konsekvenser tas även upp i Kavéns doktorsavhandling. Redan det att man såg sig tvungen att i januari 1942 förbjuda alla negativa utlåtanden angående den hjälp Sverige erbjöd, visar att myndigheterna i Finland inte ville att de svenska myndigheterna skulle ifrågasätta Finlands tacksamhet. Därtill förde man även aktiv propaganda för barnförflyttningarna redan under kriget men särskilt efter fredsslutet. Med denna propaganda ville man understryka hur välkommen den svenska hjälpen var. I propagandan tog man också direkt hjälp av de familjer vars barn varit krigsbarn. Dessa uppmanades nämligen att personliga skriva tackbrev till de svenska värdarna varefter man strävade till att offentliggöra dessa brev i Sverige. Med andra ord ansåg man det ytterst viktigt att så öppet och tydligt som möjligt visa sin tacksamhet till Sverige samtidigt som man aktivt bekämpade alla negativa yttranden i hemlandet.²¹² Dyliga uppmaningar från myndigheterna nämns överhuvudtaget inte i mödrarnas brev, men helt säkert har de påverkat innehållet i de tackbrev de skrev, eventuellt till och med i ganska hög grad. Likväl var det som sagt Gerda Sandberg som fick ta emot den största delen av tacksamhetsflödet från föräldrarna. De svenska myndigheterna och hjälpporganisationerna fick en betydligt mindre del. Eventuellt har Gerdas nationalitet

²¹¹ Brev från Paula Väisänen till Gerda Sandberg 5.2.1947, PA.

²¹² Kavén 2010, 154-157.

haft en viss betydelse. Hon sågs kanske snarare som en representant för det finska folket än direkt underställd de svenska myndigheterna. Även hennes starka, personliga band till de finska föräldrarna kan ha påverkat hur tacksamheten uttrycktes.

Som redan nämnts i föregående kapitel, verkar det som om barnen, då de återvände till Finland ingalunda glömde bort de personer de haft att göra med under sin vistelse på barnhemmet. Därför finns det i ifrågavarande brevsamling även exempel på hur barnen på sitt eget sätt visade sin tacksamhet till Gerda. Efter sin hemkomst skickade de relativt ofta någon form av hälsning till Gerda i sin mors brev.²¹³ I vissa fall skrev barnen till och med alldeles själv en kort hälsning. Två av dessa barn var bröderna Erkki och Vesa Anttonen som på ett kort klottrat ner följande rader:

*Kiitos kaikesta viimeisestä. [...] Aina muistuu mieleen se aika kun olimme tätin luona. Aina kaipaamme takaisin sinne. terveiset sinne kaikille.*²¹⁴

Ordet tack är med andra ord något som förekommer i vart och vartannat brev. I de brev jag analyserat har jag egentligen hittat endast två små kommentarer som inte enbart strör röda rosor över sköterskorna i Sverige. Den ena kommentaren uttalas av en far som nog var lycklig över att få sin son hem igen, men som samtidigt önskade att han hade varit aningen ”fetare”.²¹⁵ Ytterligare en annan far nämnde att han efter dotterns hemkomst hade känt sig något osäker på hur han skulle ta hand om sin dotter och att han därför önskat att sköterskorna skulle ha skickat med henne en noggrannare specifikation över den vård hon behövde.²¹⁶ Dessa är som sagt de enda mindre klagomål som kunde hittas i denna specifika samling brev. I övrigt var stämningen mycket positiv.

Föräldrarnas personliga tacksamhet uttrycks kanske särskilt väl i just de brev som ingår i den brevsamling jag analyserat, åtminstone jämfört med många andra brev som anknyter till krigsbarn. Till skillnad från exempelvis brev mellan två släktingar eller brev mellan en biologisk familj och en fosterfamilj, var dessa brev på sätt och

²¹³ T.ex. brev från Kerttu Karhu till Gerda Sandberg 25.5.1945, PA.

²¹⁴ T.ex. odaterat kort från Erkki och Vesa Anttonen till Gerda Sandberg, PA.

²¹⁵ Brev från Saimi Horttanainen till Gerda Sandberg 30.7.1947, PA.

²¹⁶ Brev från Oskari Aaltonen till Gerda Sandberg 10.8.1947, PA.

vis riktade till en person som innehade en dubbelroll i relationen mellan brevskrivarna. Många föräldrar utvecklade som sagt ett mycket nära förhållande till föreståndarinnan i Sverige. För många var hon som en nära vän eller till och med som en nära släkting. Trots detta var hon likväl också en representant för den svenska staten och de hjälporganisationer som hade satt igång hela projektet. En sorts tanke om tacksamhetsskuld och plikt att uttrycka den var eventuellt en underliggande faktor som gjorde att man lätt lät orden flöda – till och med bland dem vars brevväxling med Gerda inte var särskilt livlig eller som på övriga områden saknade stora känsloutbrott.

7. Sammanfattning

Barnförflyttningarna som ägde rum främst mellan Finland och Sverige under vinter- och fortsättningskriget kom att innefatta inalles 80 000 finska barn. Väl framme i Sverige placerades dessa krigsbarn ut bland fosterföräldrar runt om i Sverige samt på diverse sjukhus, barnhem och andra dylika anstalter. Syftet med denna avhandling har varit att utgående från de finska föräldrarnas synvinkel belysa den delen av historien som berörde barn som vistades på svenska barnhem. Till mitt förfogande har jag haft en brevsamling som varit representativ för ett femtiotal finska krigsbarnsfamiljer. Brevens är skickade till den finlandssvenska fröken Gerda Sandberg som under olika perioder från år 1944 till år 1947 var verksam som föreståndarinna på tre olika svenska barnhem. Med hjälp av denna brevsamling har jag försökt utreda hur diverse föräldrakänslor uttrycktes i skrift. Samtidigt har jag även försökt skapa en helhetsbild av hur det var att vara förälder till ett krigsbarn. Svar på dessa frågor har jag strävat till att få genom att noga granska innehållet och tonen i breven. Svaren har ingalunda alltid varit tydligt uttryckta, utan de har snarare framkommit ur sammanhanget eller genom mina försök att tyda vad som så att säga stått att läsa mellan raderna. Jag har också varit tvungen att ta i beaktande vem breven varit riktade till och hurudan relationen mellan brevskrivaren och mottagaren antagligen varit eftersom det i hög grad kan ha påverkat innehållets karaktär.

Utgående från breven har jag kommit fram till att föreståndarinnan Gerda Sandberg troligen varit en mycket viktig person med stor betydelse för de brevskrivande finska föräldrarna. Detta framgår både av brevens innehåll samt av den mängd brev som vissa skickat till Gerda. Relationens betydelse har säkerligen understrukits av det faktum att Gerda Sandberg var den enda konkreta länken föräldrarna hade till sitt barn i Sverige. Det var alltså via denna brevväxling som de fick nyheter om hur barnet hade det. Därmed har denna kontakt säkerligen varit någonting man varit mycket mån om att upprätthålla.

Gerda Sandbergs betydelse framgick även ur innehållet i breven, där föräldrarna mycket öppet berättade om saker och ting angående deras eget och deras barns liv.

Det är även genom dessa beskrivningar och berättelser som det varit möjligt att urskilja diverse känslor och tankar kring föräldraskap i krigsbarnsfamiljer.

Innan ett finskt barn reste över till Sverige var hans eller hennes familj först tvungen att utvärdera sin situation och utgående från det avgöra huruvida de behövde hjälp med att ta hand om barnet eller inte. Ifall familjen kom fram till att de inte skulle klara av omvårdnaden, kunde krigsbarnsverksamheten vara en räddning – även om också andra hjälpformer stod till förfogande. Av de familjer jag har undersökt i denna avhandling har alltså samtliga tytt sig till barnförflyttningarna för att få hjälp. I breven framgick även att orsakerna eller motiven bakom detta beslut kan delas in i två olika kategorier. En vanlig orsak till varför något av barnen blev ett krigsbarn verkar ha varit de dåliga hemförhållandena. I breven framgick att många familjer hade det mycket svårt. Flere mödrar skrev om den ökande livsmedels- och varubristen i landet samt problem som förorsakades av att familjens huvudsakliga försörjare nu befann sig vid fronten. Därtill kom även den dåliga bostadssituationen särskilt i de finska städerna som utsattes för bombanfall. I ett påfallande stort antal brev framgick att den aktuella familjen antingen helt saknade bostad och var inhysta hos någon annan eller alternativt bodde i mycket besvärliga förhållanden. Eftersom det i många av familjerna dessutom ingick flera barn, betydde de rådande förhållandena att de helt enkelt inte klarade av försörjningen av alla.

En annan kategori krigsbarn består av dem vilkas personliga behov har fungerat som en drivande faktor då föräldrarna varit tvungna att fatta sitt svåra beslut att skicka iväg barnet till ett främmande land för att tas om hand av främmande människor. Här var det i de allra flesta fall barnets behov av tillräcklig vård som vägt tyngst. På grund av att många av Finlands sjukhus redan hade fullt upp med att vårda bland annat soldater, betydde det att det inte samtidigt fanns tillräckliga resurser för att ge god vård åt alla sjuka barn. En allmän sjukdom som man inte hade möjlighet att vårda i Finland var tuberkulos och en stor del av de barn som förekom i brevsamlingen jag undersökt led just av denna sjukdom.

Motiven bakom beslutet att skicka iväg sitt barn som krigsbarn uttrycktes dock inte särskilt tydligt utan förekom främst som beskrivningar och antydningar. Vad som däremot framkom mycket tydligt var diverse känslor i anknytning till föräldraskapet.

Känslouttryckens karaktär och intensitet varierade dock mycket beroende på hur nära föräldrarna kände sig stå Gerda Sandberg. Sättet att uttrycka känslorna varierade med andra ord en hel del även om själva innebörden var densamma. Den helt klart tydligaste känslan som förekom i breven var saknaden efter barnet och upplevelser om hans eller hennes vardag. Detta tog sig dels uttryck i yttranden om hur stor saknaden var och dels i mängden minnen om barnens barndom och de vardagssysslor de hade haft för sig då de fortfarande varit hemma i Finland, som föräldrarna beskrev i breven. Dessa minnesanteckningar kan dels ses som ett sätt för föräldrarna att understryka för Gerda hur viktiga deras barn verkligen var för dem och dels som ett sätt för föräldrarna att bearbeta sina känslor genom att dagboksmässigt skriva ner dem i textform.

Tätt ihop med saknadskänslor hör även föräldrarnas behov av information om barnens vistelse i Sverige. I sina brev ställde föräldrarna en hel del frågor om barnens vardag, om deras nya vänner, om vården med mera. Detta kan i sin tur ses som ett uttryck för två olika saker. Dels ville föräldrarna förvissa sig om att allt var väl och att allt gick som det skulle i Sverige. Med detta strävade de kanske efter att förvissa sig om att de fattat rätt beslut att inte behålla barnet hemma i Finland. Dels var deras informationstörst också ett uttryck för den saknad de upplevde. Genom att konstant få information om barnens vardag och vardagssysslor, kunde de forma sig en levande bild av barnets vistelse i Sverige och därigenom känna att de var närmare barnet än de på grund av avståndet sist och slutligen var. Det handlade med andra ord om känslbearbetning och en strävan att upprätthålla ett starkt band till sitt barn.

Förr eller senare tog föräldrarnas väntan på barnens återvändo i de flesta fall likväl slut. Ur brevsamlingen framgår dock att en del familjer även här kunde stå inför en svår situation och därmed inför ett nytt, svårt beslut angående huruvida de skulle klara av att ta tillbaka sitt barn eller om de var tvungna att finna någon annan lösning. Bland de familjer som jag granskat förekom endast ett par fall där problemen där hemma varit så stora att föräldrarna varit tvungna att fatta beslutet att för gott ge ifrån sig sitt barn. I de flesta fall var hemkomsten likväl mycket välkommen och mången förälder väntade ivrigt på den dagen. Då barnet sist och slutligen anlant hem, skrev föräldrarna i regel inte om särskilt stora problem – antingen på grund av att de inte ville berätta om dem för just Gerda Sandberg eller

för att hemkomsten i dessa fall för det mesta varit lätt och lycklig. Föräldrarna visade också en påtaglig framtidstro och var övertygade om att de små problemsituationer som uppkom då barnet efter en lång vistelse i Sverige återvände till det krigshärjade Finland skulle avta med tiden och därmed endast vara kortvariga bekymmer. Eventuellt hade de redan vid det här laget varit tvungna att tampas med så många olika bekymmer att ingenting längre kändes omöjligt.

Med allt detta i bakgrunden är det inte heller svårt att förstå varför tacksamheten fick en så stor plats i föräldrarnas brev. Samtliga föräldrar uttryckte mycket tydligt sin tacksamhet gentemot Sverige, barnhemmen och Gerda Sandberg. De ville se till att personerna i Sverige verkligen skulle förstå hur mycket den hjälp de gav de finska familjerna faktiskt betydde för dem. Visserligen måste man här komma ihåg att denna tacksamhet riktades till någon som hade eller nyligen hade haft ansvaret för barnets välbefinnande och därför eventuellt kan ha fått en speciellt framtonad roll, men eftersom uttryckssättet till sin karaktär ingalunda verkar vara någon sorts påtvingad obligatorisk utsaga kan man utgå ifrån att denna tacksamhet faktiskt var ett uttryck för verkliga känslor.

Med andra ord kan man säga att föräldraskapet under krigstiden kunde te sig mycket olik från fall till fall och från stund till stund. Det handlade alltså om en balansgång mellan goda och dåliga tider. Under de exceptionella omständigheterna som rådde i det krigstida Finland var många föräldrar tvungna att fatta svåra beslut och lära sig att leva med dem. Att skiljas från sitt barn har antagligen inte varit lätt men en förmildrande omständighet har troligen varit att det i första hand för många handlade om en nödlösning till en mycket svår situation. För många var avståndet till barnet också svårt att stå ut med, men för dem har brevväxlingen med Gerda Sandberg varit en ljusglimt i tillvaron. Det är säkert därför som relationen till henne blev så nära och varför så många känslor och tankar uttrycks så klart i breven. Hon var således en stödperson som hjälpte både barnen och deras föräldrar att orka kämpa tills de återigen återförenades.

8. Käll- och litteraturförteckning

8.1 Källor

Privat arkiv (PA)

Birgitta Lönnqvist; Beteendevetenskapliga fakulteten vid Helsingfors universitet, Institutionen för beteendevetenskaper
Gerda Sandbergs dokument- och brevsamling

8.2 Litteratur

- Aapola & Kaarinen 2003 S. Aapola & M. Kaarinen, *Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuoruuden historia*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 909, Jyväskylä, 2003.
- Antikainen 1998 A. Antikainen, *Kasvatus, elämäntilku ja yhteiskunta*, Porvoo 1998.
- Ariès 1982 P. Ariès, *Barndomens historia*, Avesta 1982.
- Burke 2004 P. Burke, *What is cultural history?*, Cambridge 2004.
- Burke 2005 P. Burke, *History and social theory*, New York 2005.
- Forselius 2005 T. M. Forselius, ”’Ett brev betyder så mycket’: några samtida perspektiv på historiska brev”, *Kulturstudier i Sverige. Nationell forskarkonferens, 13-15 juni 2005. Linköping Electronic Conference Proceedings*, 241-251,
<http://gup.ub.gu.se/gup/record/index.xhtml?pubid=3345>
[6](#).

- Freud & Burlingham 1973 A. Freud & D. Burlingham, *War and children*, Westport 1973.
- Hagelstam 2008 S. Hagelstam, ”Perhe-elämä, arki ja sota”, M. Turtola (red.), *Sodassa koettua, Arkea sodan varjossa*, Porvoo 2008, 32-61.
- Helkama, Myllyniemi & Liebkind 2001 K. Helkama, R. Myllyniemi & K. Liebkind, *Johdatus sosiaalipsykologiaan*, Helsinki 2001.
- Innala 2006 E. Innala, *Finska krigsbarn*, C-uppsats vid Luleå tekniska universitet, historia, 2006.
- Jaatinen 2008 S. Jaatinen, ”Ruoka ja kulutustarpeet sotivassa Suomessa”, M. Turtola (red.), *Sodassa koettua, Arkea sodan varjossa*, Porvoo 2008, 115-149.
- Jarrick 2005 A. Jarrick, ”Källkritiken måste uppdateras för att inte reduceras till kvarleva”, *Historisk Tidskrift* 2 (2005), 219-231.
- Kavén 1994 P. Kavén, *70 000 små öden*, Högfors 1994.
- Kavén 2010 P. Kavén, *Humanitaarisuuden varjossa*. Poliittiset tekijät lastensiiroissa Ruotsiin sotiemme aikana ja niiden jälkeen, doktorsavhandling vid Helsingfors universitet, Helsinki 2010, <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/23826>
- Knuutila & Levola 2000 J. Knuutila & J. Lavola, *Sotalapsi ei unohda*, Helsinki 2000.
- Korppi-Tommola 1996 A. Korppi-Tommola (red.), *Sotalapset – Tutkimusraportti*, Mannerheimin Lastensuojeluliitto, Helsinki 1996.
- Lagnebro 1994 L. Lagnebro, *Finska krigsbarn*, Umeå 1994.

- Laurent 2008 H. Laurent, ”Terveys sodan aikana”, M. Turtola (red.), *Sodassa koettua, Arkea sodan varjossa*, Porvoo 2008, 63-93.
- Leskelä-Kärki 2009 M. Leskelä-Kärki, *Kirjeiden kulttuurihistoriaa ja tulkinnan ongelmia*, 2009, <http://www.enorssi.fi/virmo/virmo-1/kashisnet/kasvatuksen-historian-tutkimus/kirjeiden-kulttuurihistoriaa-ja-tulkinnan-ongelmia-maarit-leskela-karki/>, besökt 20.1.2011.
- Liikkanen 1995 A. Liikkanen, *Med lapp om halsen – 70 000 finska krigsbarn 1939-1946*, Helsingborg 1995.
- Malinen 2008 J. Malinen, *Sotaäitiys – petturuus, sankaruus vai uhraus?*, kandidatavhandling vid Jyväskylän Yliopisto 2008.
- Nilsson 2005a G. B. Nilsson, ”Historia som vetenskap”, *Historisk Tidskrift* 2 (2005), 189-207.
- Nilsson 2005b R. Nilsson, ”Postmodernism, källkritik och historieskrivning”, *Historisk Tidskrift* 2 (2005), 233-248.
- Näre 2008 S. Näre, ”Naiset ja miehet sodan pyörteissä”, M. Turtola (red.), *Sodassa koettua, Arki sodan varjossa*, Porvoo 2008, 8-31.
- Näre & Kirves 2007 S. Näre & J. Kirves, ”Lapsuus sodan keskellä”, S. Näre et al. (red.), *Sodassa koettua, Haavoitettu lapsuus*, Porvoo 2007, 8-29.
- Peltonen 1999 M. Peltonen, *Mikrohistoriasta*, Helsinki 1999.
- Pulma & Turpeinen 1987 P. Pulma & O. Turpeinen, *Suomen lastensuojelun historia*, Lastensuojelun keskusliitto, Kouvola 1987.

- Rossi 2008 T. Rossi, *Räddade till livet. Om en stor svensk hjälpinsats för Finlands barn 1939-1949*, eget förlag 2008.
- Räsänen 1996 E. Räsänen, *Finska krigsbarn. Separationsupplevelser i barndomen och konsekvenser i vuxenålder*. Kuopio 1996
- Salin 2002 V. Salin, *Tyhjä syli – Äidin kirjeet Ruotsiin 1942-1946*, Juva 2002.
- Salminen 2007 H. Salminen, *Lappu kaulassa yli Pohjanlahden – Suomalaisten sotalaisten historia*, Siirtolaisinstituutti, Turku 2007.
- Serenius 2003 M. Serenius, “Muistin taistelu unohdusta vastaan. Suomalaisten sotalaisten näkemyksiä lapsuuden erokokemusten vaikutuksista”, S. Haaramo & K. Palonen (red.), *Traumaa monet kasvot. Psykkinen trauma sisäisenä kokemuksena*, Pieksamäki 2003.
- Smith *et al.* 2003 E. E. Smith *et al.*, *Atkinson & Hilgard's Introduction to Psychology*, 14th edition, Belmont 2003.
- Stanley 2004 L. Stanley, “The Epistolarium: On Theorizing Letters and Correspondances”, *Auto/Biography* 12 (2004), 201-235,
http://autobiography.stanford.clockss.org/aub_2004_12_3/10.1191_0967550704ab014oa.htm
- Syrjö 1997 M. Syrjö, *Perheellisen virkanaisen selviytymisstrategia sota-ajan Suomessa*, pro gradu-avhandling vid Helsingfors universitet 1997.
- Torstendahl 2005 R. Torstendahl, “Källkritik, metod och vetenskap”, *Historisk Tidskrift* 2 (2005), 209-217.
- Välimäki & Österman 2007 A. Välimäki & M. Österman, *Sotalapsi*, Loimaa 2007.

Bilagor

Bilaga 1: Förteckning över barnen och brevskrivarna

Ur förteckningen framgår:

- Namnet på barnhemmet
- Barnens namn
- Brevskrivarnas namn samt vem de var i relation till barnet
- Brevens huvudsakliga språk

Bergsjö

- Anttonen, Erkki & Vesa (fi)
 - mor: Saima Anttonen
- Bruce, Ismo & Timo (fi)
 - mor: Anja Bruce
- Fagerstedt, Tor (Tojen) (sv)
 - mor: Greta Fagerstedt
 - syster: Anita Fagerstedt
- Hara, Kyösti (fi)
 - mor: Tyyne Hara
- Henttonen, Antti (fi)
 - mor: Helmi Henttonen
- Humala, Terttu (fi)
 - mor: Riitta Nisu
- Karhu, Matti & Rauno (fi)
 - mor: Kerttu Karhu
 - far: ?
- Klemetti, Leo, Seija & Kauko (fi)
 - undertecknad ”Klementin perhe”
 - svensk fostermor: Elsa Aldrin
- Kohonen, Matti (Rainer) (fi)
 - mor: Ida Kohonen
- Laalo, Vilho (fi)
 - mor: Lyydi Laalo
- Makkonen, Matti (fi)
 - mor: Iida Makkonen
- Makkonen, Raiku (fi)

- mor: Katri Makkonen
Mantila, Erkki & Niilo (fi)
- mor: Lempi Mantila
Martikainen, Pentti (fi)
- mor: Aino Martikainen
Martikainen, Jaakko (fi)
- mor: ?
Mäkinie mi, Markku (fi)
- mor: Aino Mäkinie mi
Määttänen, Pentti (fi)
- mor: Aino Määttänen
- far(?): Emil Määttänen
Nuutinen, Urho & Veikko (fi)
- mor: Hilma Nuutinen
Saarinen, Erkki & Torsti (fi)
- mor: Ella Saarinen
- syster: Onerva Neuvan en
Smolander, Raimo (fi)
- mor: ?
Sulander, Tarmo (fi)
- mor: Laina Sulander
Tojkander, Osmo (sv)
- mor: Hjördis Valtonen
Tuominen, Rainer (fi)
- mor: Olga Tuominen
Vahlström, Lauri (Lasse) (sv)
- mor: Aune Vahlström

Marieberg

Arvela, Hannele (fi)
- mor: Anita Arvela
- far: Reino Arvela
Malinen, Taisto (sv)
- svens fostermor: Anna Olsson
Mankinen, Ritva (fi)
- far: Lauri Mankinen
Pietilä, Teuvo (fi)
- far: Joonas Pietilä
Tamminen, Timo (sv)
- mor: Taimi Tamminen
Tolonen, Esko (fi)
- mormor/farmor/iso-äiti: Anna Tolonen
Pikkukangas, Lasse, Jan-Erik & Gustav (sv)
- mor: Anna Pikkukangas

Gorsingeholm

- Aaltonen, Anita (fi)
- far: Oskari Aaltonen
- Ahvenainen, Eila (fi)
- mor: Aune Ahvenainen
- Eronen, Alice (fi)
- mor: Terttu Eronen
- Granroth, Olavi (fi)
- mor: Olga Granroth
- mormor: ?
- Haataja, Raili (fi)
- mor: Martta Haataja
- Havia, Riitta (fi)
- mor: Helmi Havia
- Harju, Martti (fi)
- mor: Elma Lappalainen
- Hiltala, Seppo (fi)
- fostermor: Alina Käsmä
- Horttanainen, Veikko (fi)
- mor: Saimi Horttanainen
- far: Lauri Horttanainen
- Hurskainen, Onni Jukka* (fi)
- mor: Anna Hurskainen
- Hurtta, Tom Kari* (sv)
- mor: Ebba Hurtta
- Hänninen, Ritva (fi)
- mor: Aino HUUHTANEN
- Immonen, Raija (fi)
- mor: Hellin Immonen
- Karjalainen, Seppo & Veli (fi)
- mor: Elli Karjalainen
- Liukkonen, Eero (fi)
- mor: Hilja Liukkonen
- Merikari, Eeva (fi)
- mor: Lahja Merikari
- Pekkala, Marjatta (fi)
- Anna Pekkala
- Rantapelkonen, Irja-Liisa (fi)
- mor: Martta Rantapelkonen
- Sakko, Antti (fi)
- far: Tauno Sakko
- Vuorinen, Pertti (fi)
- mor: ?
- far: Yrjö Vuorinen
- Väisänen, Ulla-Pia (fi) -> i.o.m. moderns omgifte Ulla-Pia Hermiö
- mor: Paula Väisänen -> omgift sommaren 1947 Paula Hermiö
- mormor/farmor/"mummo": Aino Väisänen